

ԴԱՍ 31. ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԸ

1. ԱՇԽԱՏԱԺԱՄԱՆԱԿ ԵՎ ՀԱՆԳՍՏԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

Աշխատաժամանակն այն ժամանակահատվածն է, որի ընթացքում աշխատողը պարտավոր է կատարել ԱՊ-ով նախատեսված աշխատանքը, ինչպես նաև դրան հավասարեցված այլ ժամանակահատվածները: Աշխատաժամանակի կառուցվածքը սահմանվում է օրենքով, կոլեկտիվ պայմանագրով կամ ներքին իրավական ակտերով: Աշխատաժամանակի նորմալ տևողությունը չի կարող անցնել շաբաթական 40 ժամից: Ամենօրյա աշխատաժամանակի տևողությունը չի կարող անցնել ութ աշխատանքային ժամից, եթե իրավական նորմերով և կոլեկտիվ պայմանագրով չի նախատեսված այլ բան: **Արտաժամյա աշխատանքները** հնարավոր են գործատուի պահանջով կամ կողմերի համաձայնությամբ: Արտաժամյա աշխատանքը թույլատրվում է օրենքով սահմանված բացառիկ դեպքերում:

Յուրաքանչյուր ոք ունի հանգստի իրավունք: Առանց հանգստի աշխատանքն անհնարին է: Հանգիստն աշխատող մարդու բնական պահանջմունքն է, ուստի Սահմանադրությունը երաշխավորում է. «Առավելագույն աշխատաժամանակը, հանգստյան օրերը և ամենամյա վճարովի արձակուրդի նվազագույն տևողությունը սահմանվում են օրենքով»: **Հանգստի ժամանակն** օրենքով, աշխատանքային պայմանագրով կանոնակարգված աշխատանքից ազատ ժամանակն է, որն աշխատողն օգտագործում է իր հայեցողությամբ: Հանգստի ժամանակի տեսակներն են.

1. **Հանգստանալու և սնվելու համար ընդմիջում:** Տրամադրվում է աշխատանքային օրվա կեսին, սակայն ոչ ուշ, քան աշխատանքը սկսելուց 4 ժամ հետո (2 ժամից ոչ ավելի և կես ժամից ոչ պակաս տևողությամբ): Աշխատողը կարող է ընդմիջմանը բացակայել աշխատավայրից:

2. **Աշխատանքային օրվա ընթացքում հանգստանալու լրացուցիչ և հատուկ ընդմիջումներ:** Լրացուցիչ ընդմիջումները տրամադրվում են մինչև 18 տարեկան աշխատողներին՝ նվազագույնը 30 րոպե, իսկ հատուկ ընդմիջումները՝ հատուկ պայմաններում (օրինակ՝ մտավոր հուզական գերլարված վիճակում կամ պլյուս 40°C-ից բարձր օդի ջերմաստիճանի դեպքում) աշխատողներին:

3. **Աշխատանքային օրերի միջև ընկած անընդմեջ հանգիստ:** Դրա տևողությունը չի կարող պակաս լինել 11 ժամից:

4. **Ամենշաբաթյա անընդմեջ հանգիստ:** Ընդհանուր հանգստյան օրը կիրակին է, իսկ հինգօրյա աշխատանքային շաբաթվա դեպքում՝ նաև շաբաթը:

5. **Տոնական և հիշատակի օրեր:** Դրանք օրենքով սահմանված են որպես ոչ աշխատանքային (Ամանոր, Սուրբ Ծնունդ և Հայտնություն, Բանակի օր, Կանանց տոն, Ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օր, Աշխատանքի օր, Հաղթանակի և խաղաղության տոն, Հանրապետության տոն, Սահմանադրության օր, Անկախության տոն):

6. Ամենամյա արձակուրդ: Այս արձակուրդն օրերով հաշվարկվող ժամանակահատված է, որը տրամադրվում է աշխատողին հանգստանալու համար: Այդ ընթացքում պահպանվում է նրա աշխատատեղը (պաշտոնը), վճարվում է միջին աշխատավարձ: **Ամենամյա նվազագույն արձակուրդի** տևողությունը հնգօրյա աշխատանքային շաբաթվա դեպքում 20 աշխատանքային օր է, իսկ վեցօրյա աշխատանքային շաբաթվա դեպքում՝ 24: Կան նաև ամենամյա **երկարացված և լրացուցիչ արձակուրդներ**, ինչպես նաև հղիության և ծննդաբերության արձակուրդը, մինչև երեք տարեկան երեխայի խնամքի համար տրամադրվող արձակուրդը, ուսումնական արձակուրդը:

Ուսումնական արձակուրդ: Միջնակարգ մասնագիտական և բուհ ընդունվելու նպատակով քննություններին նախապատրաստվելու համար աշխատողներին յուրաքանչյուր քննության համար տրամադրվում է եռօրյա արձակուրդ:

Հանրակրթական, միջնակարգ-մասնագիտական կամ բուհում սովորող աշխատողներին ուսումնական հաստատության միջնորդությամբ տրամադրվում է ուսումնական արձակուրդ՝ **1) ընթացիկ քննություններին** նախապատրաստվելու և հանձնելու համար. յուրաքանչյուր քննության համար 3 աշխատանքային օր, **2) ստուգաքններին** նախապատրաստվելու և հանձնելու համար՝ յուրաքանչյուր ստուգաքնի համար 2 աշխատանքային օր, **3) լաբորատոր աշխատանքների** կատարման համար՝ ուսումնական պլանով նախատեսված օրերի քանակով, **4) դիպլոմային** աշխատանքի նախապատրաստման և պաշտպանության համար 30 աշխատանքային օր, **5) պետական (ավարտական)** յուրաքանչյուր քննության նախապատրաստվելու և հանձնելու համար 6 աշխատանքային օր:

Ուսումնական արձակուրդում չի հաշվարկվում ուսումնական հաստատության վայր մեկնելու և վերադառնալու ժամանակը:

2. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԿԱՐԳԱՊԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ

Աշխատանքային կարգապահությունն աշխատանքային իրավական նորմերով, կոլեկտիվ և աշխատանքային պայմանագրերով, գործատուի ներքին իրավական ակտերով սահմանված վարքագծի կանոններն են, որոնց պարտավոր են ենթարկվել բոլոր աշխատողները:

Աշխատողը պարտավոր է բարեխղճորեն կատարել ԱՊ-ով ստանձնած պարտավորությունները, պահպանել կազմակերպության ներքին կարգապահական կանոնները, աշխատանքային կարգապահությունը, կատարել աշխատանքի սահմանված նորմաները, պահպանել աշխատանքի պաշտպանության և անվտանգության ապահովման պահանջները, բարեխղճորեն վերաբերվել գործատուի և այլ աշխատողների գույքին, ինչպես նաև մարդկանց կյանքին ու առողջությանը, գործատուի գույքի պաշտպանությանն սպառնացող վտանգի ծագման մասին անմիջապես տեղեկացնել գործատուին:

Գործատուն պարտավոր է աշխատողին ապահովել պայմանագրով պայմանավորված աշխատանքով և կազմակերպել նրա աշխատանքը, նախատեսված ժամկետում և սահմանված չափով վճարել աշխատողի աշխատավարձը, սահմանված կարգով աշխատողին տրամադրել վճարվող և չվճարվող արձակուրդը, ապահովել անվտանգ աշխատանքային պայմաններ, աշխատանքի ընդունելու ժամանակ ինչպես նաև աշխատելու ընթացքում աշխատողին ծանոթացնել կազմակերպու-

թյան ներքին կարգապահական կանոններին, աշխատանքի պաշտպանության և հակահրդեհային անվտանգության ապահովման պահանջներին, կատարել նախատեսված այլ պարտականություններ:

Գործատուն կարող է կիրառել **խրախուսանքներ** աշխատանքային պարտականությունները բարելավող կատարելու համար: Աշխատողի նկատմամբ կարող են կիրառվել խրախուսանքի հետևյալ տեսակները. շնորհակալության հայտարարում, միանվագ դրամական պարգևատրում, հուշանվերով պարգևատրում, լրացուցիչ վճարովի արձակուրդի տրամադրում, կարգապահական տույժի հանում: Կոլեկտիվ պայմանագրով կամ կազմակերպության ներքին կարգապահական կանոններով կարող են սահմանվել խրախուսանքի այլ տեսակներ: Օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով աշխատողները կարող են ներկայացվել պետական պարգևների:

Աշխատանքային կարգապահության խախտումը և պատասխանատվության հիմքերը: Խախտում է համարվում աշխատողի մեղքով աշխատանքային պարտականությունները չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը: Կարգապահական պատասխանատվության կարող է ենթարկվել միայն աշխատանքային կարգապահությունը խախտած աշխատողը:

Աշխատանքային կարգապահությունը խախտելու համար կարող են կիրառվել հետևյալ կարգապահական տույժերը. նկատողություն, խիստ նկատողություն, օրենքով նախատեսված հիմքերով աշխատանքային պայմանագրի լուծում: Օրենքով չնախատեսված կարգապահական տույժերի կիրառումն արգելվում է:

Կարգապահական տույժի կիրառման դեպքում պետք է հաշվի առնվեն խախտման ծանրությունը և դրա հետևանքները, աշխատողի մեղքը, խախտման կատարման հանգամանքները և աշխատողի՝ նախկինում կատարած աշխատանքը: Յուրաքանչյուր խախտման համար կարող է նշանակվել մեկ կարգապահական տույժ:

Կարգապահական տույժի կիրառման կարգը և ժամկետը: Մինչև կարգապահական տույժի կիրառումը գործատուն պետք է աշխատողից պահանջի խախտման մասին գրավոր բացատրություն: Եթե գործատուի սահմանած ողջամիտ ժամկետում աշխատողն առանց հարգելի պատճառների չի ներկայացնում բացատրություն, ապա կարգապահական տույժը կարող է կիրառվել առանց բացատրության:

Կարգապահական տույժը կարող է կիրառվել խախտումը հայտնաբերելուց հետո՝ մեկ ամսվա ընթացքում, չհաշված աշխատողի ժամանակավոր անաշխատունակության պատճառով բացակայության, գործուղման կամ արձակուրդի մեջ գտնվելու ժամանակահատվածները: Կարգապահական տույժը չի կարող կիրառվել, եթե խախտումը կատարելու օրվանից անցել է վեց ամիս: Եթե խախտումը հայտնաբերվում է աուդիտի, ֆինանսատնտեսական գործունեության, գումարային կամ այլ արժեքների ստուգման ընթացքում, ապա կարգապահական տույժը կարող է կիրառվել, եթե խախտումը կատարվելու օրվանից անցել է մեկ տարի:

Կարգապահական տույժը կարող է բողոքարկվել դատական կարգով:

Եթե կարգապահական տույժի ենթարկվելու օրվանից հետո մեկ տարվա ընթացքում աշխատողը չի ենթարկվել նոր կարգապահական տույժի, ապա դա համարվում է մարված: Կարգապահական տույժը կարող է հանվել մինչև մեկ տարին լրանալը, եթե աշխատողը թույլ չի տվել նոր կարգապահական խախտում և բարելավորեն կատարում է իր աշխատանքային պարտականությունները:

3. ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՎԵՃԵՐԻ ԼՈՒՇՈՒՄԸ

Անհատական աշխատանքային պայմանագրի վերաբերյալ վեճերը ենթակա են քննության դատարանում՝ քաղաքացիական դատավարության կարգով: Աշխատանքի պայմանների փոփոխման, գործատուի նախաձեռնությամբ ԱՊ-ն դադարեցնելու կամ այն լուծելու հետ համաձայն չլինելու դեպքում աշխատողը համապատասխան փաստաթուղթը ստանալու օրվանից հետո մեկ ամսվա ընթացքում իրավունք ունի դիմելու դատարան:

Եթե պարզվում է, որ աշխատանքի պայմանները փոփոխվել են, աշխատողի հետ ԱՊ-ն լուծվել է առանց օրինական հիմքերի կամ օրենսդրությամբ սահմանված կարգի խախտումով, ապա աշխատողի խախտված իրավունքները կարող են վերականգնվել: Այդ դեպքում աշխատողի օգտին գործատուից գանձվում է միջին աշխատավարձը՝ հարկադիր պարապուրդի ամբողջ ժամանակահատվածի համար կամ աշխատավարձի տարբերությունն այն ժամանակահատվածի համար, որի ընթացքում աշխատողը կատարում էր նվազ վարձատրվող աշխատանք: Միջին աշխատավարձը հաշվարկվում է աշխատողի միջին օրական աշխատավարձի չափը համապատասխան օրերի քանակով բազմապատկելու միջոցով:

Տնտեսական, տեխնոլոգիական, կազմակերպչական կամ այլ պատճառներով, կամ գործատուի և աշխատողի հետագա աշխատանքային հարաբերությունների վերականգնման անհնարինության դեպքում դատարանը կարող է աշխատողին չվերականգնել իր նախկին աշխատանքում՝ պարտավորեցնելով գործատուին հարկադիր պարապուրդի ամբողջ ժամանակահատվածի համար աշխատողին վճարելու հատուցում միջին աշխատավարձի չափով, մինչև դատարանի վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելը: Այս դեպքում դատարանի վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու օրվանից աշխատանքային պայմանագիրը համարվում է լուծված:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ո՞րն է աշխատաժամանակի՝ օրենքով սահմանված կառուցվածքը:
2. Ի՞նչ է հանգստի ժամանակը, և որո՞նք են դրա տեսակները:
3. Ի՞նչ է ամենամյա արձակուրդը, և որո՞նք են դրա տեսակները:
4. Ի՞նչ է ուսումնական արձակուրդը, և դրա ի՞նչ տեսակներ կան:
5. Որո՞նք են աշխատողի և գործատուի պարտականություններն աշխատանքային կարգապահության հարցերում:
6. Աշխատանքային ի՞նչ խրախուսանքներ կարող են կիրառվել:
7. Աշխատանքային կարգապահական ի՞նչ տույժեր կարող է կիրառել գործատուն:
8. Որո՞նք են կարգապահական տույժի կիրառման սկզբունքները և կարգը:
9. Ո՞ւմ կողմից և ինչպե՞ս են լուծվում անհատական աշխատանքային վեճերը:

Ինքնուրույն աշխատանք: Պարտասուքը զեկուցում «Սոցիալական գործընկերություն», «Կոլեկտիվ պայմանագրի մակարդակները» թեմաներով՝ օգտվելով աշխատանքային օրենսգրքից (տե՛ս www.parliament.am կայքը):

ԳԼՈՒԽ 7 ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

ԴԱՍ 32. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԸ

1. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ ԵՎ ԴՐԱ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

XX դ. առաջին կեսերից սկսվում է **մարդու իրավունքների միջազգայնացումը**, այսինքն՝ մարդու իրավունքների ամրագրումը պետությունների կնքած միջազգային պայմանագրերում: Միջազգային պայմանագրերը մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի հիմնական աղբյուրներն են, որոնց կնքումով մարդու իրավունքները դարձան համաշխարհային իրավական արժեք, վերածվեցին իրավական չափանիշների, որոնց պետք է ձգտեն բոլոր ժողովուրդները և պետությունները: Այսպիսով, մարդու իրավունքները ներպետական ոլորտից ներթափանցեցին միջպետական հարաբերությունների ոլորտ: Ուստի միջազգային իրավունքում որպես իրողություն առկա է նրա ոլորտներից մեկը՝ «**մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքը**»:

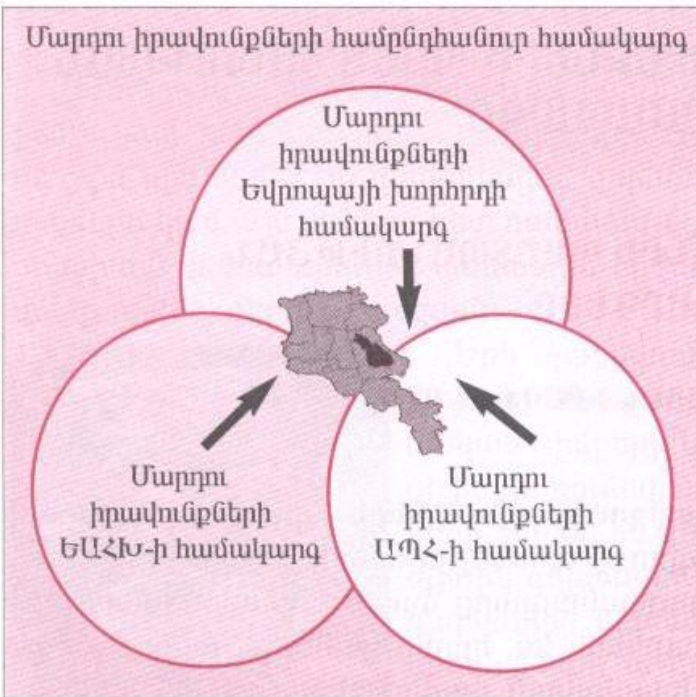
Մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքը նորմերի և սկզբունքների համակցություն է, որոնք որոշում են միջազգային հանրության համար միասնական մարդու իրավունքները և սահմանում են պետությունների պարտավորությունը՝ ամրագրել ու երաշխավորել դրանք: Մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի ձևավորմամբ սկսվեց դրա հետադարձ ներգործությունն ազգային իրավական համակարգերի վրա:

Մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի սկզբունքներն են՝ մարդու իրավունքներն անօտարելի են և ի ծնե պատկանում են նրան. մարդու իրավունքները հիմնված են հավասարության վրա. մարդու իրավունքները երաշխավորված են. մարդու իրավունքները համընդհանուր են. մարդու իրավունքները բարձրագույն արժեք են. մարդու իրավունքների իրականացումը չպետք է խախտի այլոց իրավունքները. մարդու իրավունքներն անհամատեղելի են ցանկացած խտրականության հետ. մարդու իրավունքների հարգումը, պահպանումը, ապահովումը, պաշտպանությունը պետության պարտականությունն է:

Մտորումներ: Մարդու իրավունքները դուք սովորել եք 9-րդ դասարանում: Փորձե՛ք օգտագործելով ձեր իմացությունը՝ մեկնաբանել, բացատրել մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի վերը բերված սկզբունքները:

2. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԸ

Մարդու իրավունքների միջազգային պաշտպանության կառուցակարգերը և կազմակերպությունները լինում են համաշխարհային և տարածաշրջանային: Դրանք ոչ թե մրցակիցներ են, այլ լրացնում են մեկը մյուսին: Երբեմն տարածաշր-

9-րդ դասարանի «Հասարակագիտություն» դասագրքից վերհիշե՛ք մարդու իրավունքների միջազգային աղբյուրները և համակարգերը

Մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական համաձայնագրի վրա: Այս համակարգի կարևորագույն փաստաթղթերից են նաև Կոտանքների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխման եվրոպական համաձայնագիրը (1987 թ.), Եվրոպական սոցիալական խարտիան (1996 թ.), Ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության շրջանակային համաձայնագիրը (1995 թ.):

Այցելություն կամ հրավեր: Ըստ հնարավորության դասարանի հրավիրե՛ք որևէ միջազգային կազմակերպության աշխատակցի կամ կազմակերպիչ այցելություն նրա գրասենյակ մարդու իրավունքների ոլորտում նրա գործունեությանը ծանոթանալու համար: Եթե դա հնարավոր չէ, այցելե՛ք հեղինակ ինտերնետային կայքերը. Եվրոպայի խորհուրդ՝ <http://www.coe.int>, <http://www.humanrights.coe.int>, <http://www.coe.fr/youth/home.htm>,

Ռասիզմի և անհանդուրժողականության դեմ պայքարի եվրոպական հանձնաժողով՝ <http://www.ecri.coe.int>, Կտրանքների կանխարգելման եվրոպական հանձնաժողով՝ <http://www.cpt.coe.int>, և ծանոթացե՛ք դրանց:

3. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐԸ

Մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական համաձայնագիրը (այսուհետև՝ Համաձայնագիր) ընդունվել է 1950 թ. նոյեմբերի 4-ին՝ Հռոմում: Այն սկսել է գործել 1959 թվականից: Ներկայումս Եվրոպայի խորհրդի բոլոր անդամները համարվում են Համաձայնագրի մասնակիցներ:

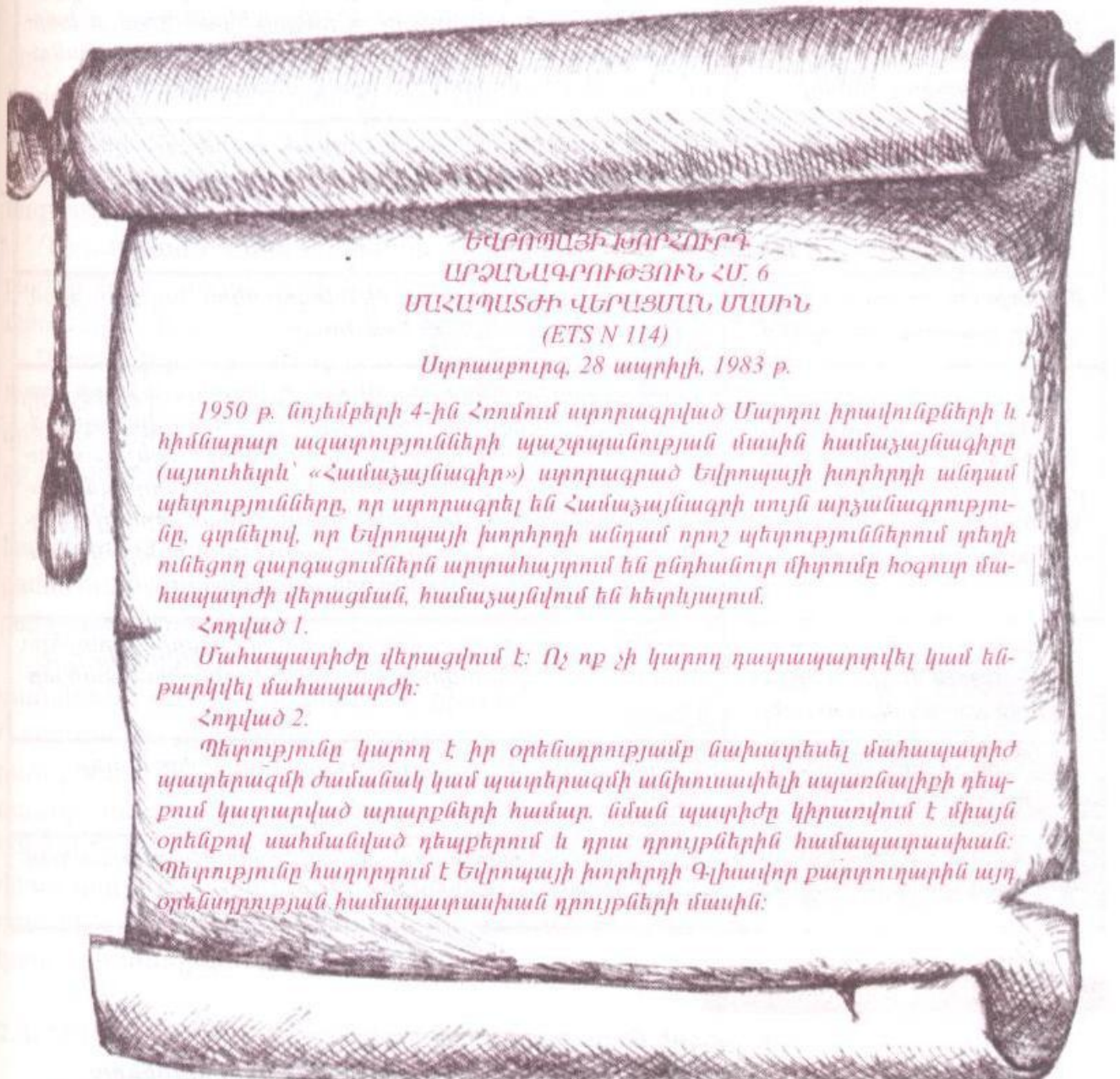
Համաձայնագրի հիման վրա մարդու իրավունքների պաշտպանության եվրո-

ջանային կազմակերպությունների գործունեությունն ավելի արդյունավետ է լինում, որովհետև դրանց կազմի մեջ մտնում են պետություններ, որոնք ունեն նմանատիպ մշակութային ավանդույթներ, կրոնական և պատմական արմատներ, նման տնտեսական և քաղաքական պայմաններ: Ներկայումս գործում են մարդու իրավունքների պաշտպանության եվրոպական, ամերիկյան, աֆրիկյան և այլ համակարգերը: Հայաստանը ներգրավված է մարդու իրավունքների ապահովման, դրանց պաշտպանության չորս համակարգերում, որոնցից առաջինը՝ ՄԱԿ-ի համընդհանուր համակարգն է: Մնացածը տարածաշրջանային համակարգեր են:

Մարդու իրավունքների Եվրոպայի խորհրդի համակարգը հիմնված է

պական համակարգի արժանիքն այն է, որ այն մշտապես զարգանում ու կատարելագործվում է: Օրինակ՝ ներկայումս Համաձայնագիրն ունի տասնյակից ավելի լրացուցիչ արձանագրություններ, որոնք արդեն պաշտպանության տակ են վերցրել համարյա բոլոր քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքները, ինչպես նաև սեփականության և կրթության իրավունքները:

Համաձայնագրի մյուս առավելությունն այն է, որ դրանում ոչ միայն ամրագրված են իրավունքները և ազատությունները, այլև ստեղծված են դրանց պաշտպանության գործուն կառուցակարգեր՝ ի դեմս վերահսկիչ և դատական մարմինների:

Հոդված 1.

Մահապարժը վերացվում է: Ոչ ոք չի կարող դատապարտվել կամ ենթարկվել մահապարժի:

Հոդված 2.

Պետությունը կարող է իր օրենսդրությամբ նախատեսել մահապարժ պարերազմի ժամանակ կամ պարերազմի անխոտափելի սպառնալիքի դեպքում կատարված արարքների համար. նման պարիժը կիրառվում է միայն օրենքով սահմանված դեպքերում և դրա դրույթներին համապատասխան: Պետությունը հաղորդում է Եվրոպայի խորհրդի Գլխավոր քարտուղարին այդ օրենսդրության համապատասխան դրույթների մասին:

Համաձայնագրով պաշտպանվող մարդու իրավունքները: Համաձայնագրով պաշտպանվող իրավունքների և ազատությունների շրջանակը բավականին լայն է: Այդ իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության համար անհրաժեշտ է պատկերացնել, թե ինչ բովանդակություն է դնում դրանց մեջ Համաձայնագիրը: Այդ բովանդակության բացահայտումը կատարվում է Համաձայնագրի տեքստի, դրան կից արձանագրությունների, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կոնկրետ գործերով որոշումների վերլուծության միջոցով:

Մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական համաձայնագրի հիման վրա Եվրոպական դատարանի կողմից պաշտպանվող մարդու իրավունքները և ազատությունները	
Մարդու կյանքը և առողջությունը պահպանող նորմեր	Կյանքի իրավունք, մահապատժի վերացում, կտրամքների և անմարդկային ու մարդկային արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի արգելք:
Մարդկանց արժանապատվությունը, անկախությունը և իրավահավասարությունը պահպանող նորմեր	Ստրկության արգելք, հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանքի արգելք, անչնական և ընդանակական կյանքի հարգանքի իրավունք, ամուսնության իրավունք, խտրականության արգելք, ամուսինների իրավահավասարություն:
Մարդու ինքնաարտահայտման ազատությունը և զարգացումը պահպանող նորմեր	Մտքի, խղճի և կրոնի ազատություն, կարծիքի ազատ արտահայտության իրավունք, կրթության իրավունք:
Քաղաքական ազատությունները պահպանող նորմեր	Խաղաղ հավաքների և միավորումների ազատություն, ազատ ընտրությունների իրավունք:
Անչնական ազատությունը պահպանող և իրավունքների ու ազատությունների դատական պաշտպանությունն ապահովող նորմեր	Ազատության և անվտանգության իրավունք, արդար դատական քննության իրավունք, օրենքի հիման վրա պարժվելու իրավունք, խախտված իրավունքների պաշտպանության գործունե միջոցների իրավունք, վերաքննության իրավունք, պարտքերի համար ազատագրկման արգելք, կրկնակի անգամ դատվելու կամ պարժվելու արգելք, դատական սխալի դեպքում փոխհատուցման իրավունք:
Ազատ տեղաշարժման և բնակության վայրի ընտրությունն ապահովող նորմեր	Տեղաշարժման ազատություն, քաղաքացիներին վտարելու արգելք, օտարերկրացիների զանգվածային վտարման արգելք:
Գույքային իրավունքները պահպանող նորմեր	Սեփականության և դրա պաշտպանության իրավունք:
Հարցում շրջապատին: Հինգ անձի ենթարկե՞ք հարցման Համաշխանագրի իմացության հարցի շուրջ: Ստացված արդյունքները քննարկե՞ք դասարանում:	

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքը:
2. Որո՞նք են մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի սկզբունքները:
3. Ի՞նչ է մարդու իրավունքների պաշտպանության Եվրոպայի խորհրդի համակարգը, և որո՞նք են դրա հիմնական փաստաթղթերը:
4. Ե՞րբ է ընդունվել Մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական համաշխանագիրը, և ի՞նչ արժանիքներ ունի այն:
5. Ի՞նչ իրավունքներ և ազատություններ է պաշտպանում Համաշխանագիրը:

Ինքնուրույն աշխատանք: Ուսուցչի քաշիմամբ պատրաստեք գեկուցում Մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական համաշխանագրի կողմից պաշտպանվող որևէ իրավունքի կամ ազատության վերաբերյալ:

ԴԱՍ 33. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ

1. ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԸ ԵՎ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԸ

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (այսուհետ՝ Դատարան) հիմնադրվել է Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին համաձայնագրի հիման վրա: Դատարանը մշտական գործող է՝ տեղակայված Ստրասբուրգում:

Դատավորների քանակը հավասար է համաձայնագրի մասնակից պետությունների՝ Եվրոպայի խորհրդի անդամների քանակին: Դատավորներն ընտրվում են Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական համաժողովի կողմից՝ 6 տարի ժամկետով: Նրանք ունեն վերընտրության իրավունք: Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունն առաջադրում է Դատարանի երեք թեկնածու, որոնցից քվեների մեծամասնությամբ խորհրդարանական համաժողովն ընտրում է տվյալ երկրի դատավորին:

Դատարանի դատավորների թեկնածուները պետք է ունենան բարոյական բարձր նկարագիր, բավարարեն դատական բարձր պաշտոններում նշանակվող անձանց ներկայացվող պահանջներին, լինեն ճանաչված գիտակ իրավաբաններ:

Դատավորներն իրենց լիազորությունները կատարելու ընթացքում օգտվում են Եվրոպայի խորհրդի կանոնադրությամբ և դրա հիման վրա կնքված համաձայնագրերով նախատեսված արտոնություններից ու անձեռնմխելիությունից: Դատավորի լիազորությունները դադարում են, եթե լրանում է նրա 70 տարին:

Դատարանի կառուցվածքի մեջ մտնում են **լիազումար նիստը, դատարանի նախագահը, մեծ պալատը, բաժանմունքները, պալատները և կոմիտեները**: Դատարանն ունի գրասենյակ և իրավական հարցերով քարտուղարներ:

Եվրոպական համաձայնագրին համապատասխան, բացի **անհատական դիմումներից**, Դատարանն իրավասու է քննության առնել և լուծել նաև **միջպետական վեճեր**: Համաձայնագրի մասնակից ցանկացած պետություն կարող է դիմել դատարան Համաձայնագրի ու դրան կից արձանագրությունների իրավական դրույթների մեկ այլ մասնակից պետության կողմից ենթադրվող խախտման հարցով:

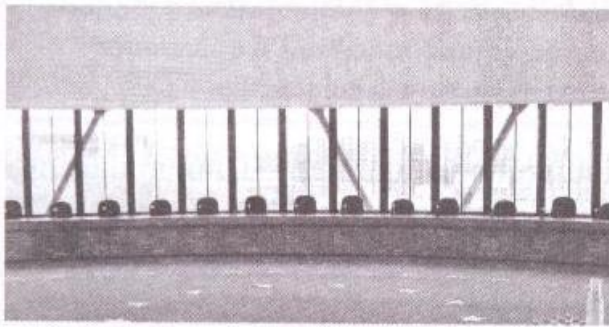

Դատարանի մասին տե՛ս www.echr.coe.int ինտերնետային կայքում

2. ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ ԴԻՄԵԼՈՒ ԿԱՐԳԸ

Եվրոպական դատարան դիմելու պայմանները: Դատարանը քննարկում է անհատների, ոչ կառավարական կազմակերպությունների կամ այլ անձանց դիմումները: Դատարան կարող են դիմել նաև անչափահասները, սահմանափակ գործունակ կամ անգործունակ ճանաչված անձինք, բանտարկյալները:

Տուժողը կարող է դիմում ներկայացնել Դատարան, եթե համարում է, որ տուժել է Համաձայնագրում ամրագրված իրավունքների ոտնահարումից: Դիմումի մեջ պետք է հստակ նշվի Համաձայնագրի կամ լրացուցիչ արձանագրությունների այն հոդվածը, որն ըստ դիմողի խախտվել է: Միաժամանակ դիմողը պետք է

Դիմումի ուղարկման հասցեն
The Registrar
European Court of Human Rights
Council of Europe
F-67075 Strasbourg Cedex

Դիմելու ձևի այլ մանրամասներին կարող եք ծանոթանալ Հայաստանում Եվրոպայի խորհրդի տեղեկատվական գրասենյակի www.echr.coe.am ինտերնետային էջում:

նշի, թե դիմելով Դատարանին՝ նա ինչ է ակնկալում: Եթե դիմումում հստակ չեն վկայակոչված Համաձայնագրի խախտված հոդվածները, ապա դիմումը մերժվում է:

Դատարանը քննարկման է ընդունում այն դիմումները, որոնք ուղղված են Համաձայնագիրը վավերացրած պետության դեմ, ընդ որում՝ խախտումը պետք է կատարված լինի մինչև վավերացումը:

Մինչև դիմումը ներկայացնելն անհրաժեշտ է նախապես սպառել ներքին պաշտպանության միջոցները տվյալ պետությունում: Դիմելիս պետք է պահպանել վաղեմության ժամկետը՝ պետության կայացրած վերջին որոշման օրից պետք է անցած լինի 6 ամսից ոչ ավելի:

Եվրոպական դատարանի դիմելու կարգը և դիմումի ընդունելիության պայմանները: Դիմումը չի կարող լինել **անանուն**, կրկնել նախկինում Դատարանի կողմից քննված գանգատը կամ լինել միջազգային քննության այլ ընթացակարգի առարկա: Դիմումը պետք է լինի **հիմնավորված**, այսինքն՝ դրան կցվում են ապացույցներ Համաձայնագրի հոդվածի խախտման վերաբերյալ:

Դատարանն ընդունում է քննարկման այն դիմումները, որոնք ուղղված են պետական իշխանության մարմինների գործողությունների ու որոշումների դեմ: Մասնավոր և ոչ կառավարական կազմակերպությունների դեմ ուղղված դիմումները դատարանը չի ընդունում:

Դատարան ներկայացված դիմումն ունի պաշտոնական ձևաթուղթ: Դրան համապատասխան կազմված դիմումի մեջ տեղեկատվությունը պետք է լինի ամբողջական: Դիմումում պետք է տրվի գանգատ ներկայացնելու հիմք ծառայած իրավունքների խախտման մասին փաստերի ստույգ, պարզ և համառոտ նկարագրությունը: Փաստերը պետք է նկարագրվեն ժամանակագրական կարգով՝ նշելով գործի քննության ընթացքն ազգային պետական իշխանության մարմիններում և դատարաններում: Դիմումին պետք է կցել դիմումին առնչվող ներպետական մարմինների բոլոր որոշումները:

3. ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆՈՒՄ ԳՈՐԾԻ ՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ԿԱՐԳԵՐԸ

Առաջին հերթին Դատարանը լուծում է դիմումների ընդունելիության հարցը: Օրինակ՝ վերաբերում է այն Համաձայնագրով ամրագրված իրավունքին: Այսպես՝ 1998 թ. նոյեմբերից մինչև 2001 թ. օգոստոսը Դատարան են ներկայացվել 28 հազ. դիմում, սակայն դրանցից ընդունվել են միայն 2 300-ը, մնացած 15 200 դիմումները մերժվել են:

Երբ գործով հավաքված է քննարկման ենթակա բավարար տեղեկություն, նշանակվում է զեկուցող դատավոր: Գործերի մեծ մասը քննարկում է երեք դատավորներից կազմված կոմիտեն, որն ընդունում է գործի ընդունելիության կամ անընդունելիության վերաբերյալ որոշում:

Այնուհետև Դատարանը երկու կողմերին առաջարկում է համաձայնության գալ և կարգավորել խնդիրը: Բարեկամական լուծում չգտնելու դեպքում Դատարանը քննում և լուծում է գործն ըստ էության: Դատարանի դատական նիստը դռնբաց է: Դիմողը կարող է մասնակցել նիստին, ունենալ փաստաթան:

Գործի քննության ցանկացած պահին Դատարանը կարող է ընդունել որոշում գործը ցուցակից հանելու վերաբերյալ, եթե՝

ա) դիմողը խնդրում է այդ մասին:

բ) դիմողը շահագրգռված չէ քննության շարունակության մեջ:

գ) կողմերը հասել են խաղաղ կարգավորման:

Եթե դա տեղի չի ունենում, Դատարանն ընդունում է ըստ էության որոշում, որով ճանաչում է, արդյոք տեղի է ունեցել Համաձայնագրի դրույթի խախտում, թե ոչ:

Դատարանը ոչ թե վերացնում է ազգային՝ ներպետական մարմինների ակտերը, այլ որոշում՝ հատկացնել **արդար դրամական փոխհատուցում**: Սակայն դրամական փոխհատուցումը պարտադիր չէ: Դատարանը կարող է ուղղակի ճանաչել խախտման փաստը: Դատարանի որոշումները կայացվում են Դատարանի պաշտոնական լեզուներով՝ ֆրանսերեն և անգլերեն:

Դիմելու և գործը քննելու համար տուրքեր չեն վճարվում: Դատարանի որոշումներն իրավունքը խախտած պետության համար պարտադիր են: ԵԽ-ի նախարարների կոմիտեն՝ կազմված մասնակից պետությունների արտաքին գործերի նախարարներից, իրականացնում է հսկողություն Դատարանի վերջնական որոշումների կատարման վրա:

Համաձայնագրի մասնակից պետությունները Դատարանի որոշումը կատարելիս պարտավոր են՝

ա) վճարել Դատարանի որոշմամբ նախատեսված արդարացի փոխհատուցումը,

բ) ի շահ դիմումատուի իրականացնել անհատական միջոցառումներ, օրինակ՝ վերականգնել մինչև իրավունքի խախտումը եղած վիճակը,

գ) իրականացնել ընդհանուր միջոցառումներ, օրինակ՝ փոխել կամ վերացնել Համաձայնագրին հակասող օրենքները, այլ ակտերը հետագայում նման խախտումները կանխելու համար:

4. ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՆԱԽԱԳԵՊԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

Դատական նախադեպի էությունն այն է, որ դատարանի կոնկրետ գործով նախկինում կայացրած որոշումն ունի իրավական նորմի ուժ հետագայում նման գործեր լուծելիս (*վերհիշե՛ք 5-րդ դասը*): Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կոնկրետ գործով նախկինում կայացված որոշումների ամբողջությունն անվանում են նշված դատարանի նախադեպային իրավունք:

Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների իրավական համակարգերի (այդ թվում՝ նաև մեր) վրա թողնում է երկակի ազդեցություն.

- **նախադեպային իրավունքում արտահայտված իրավական դիրքորոշումներն ազդում են Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների ներպետական նորմատիվ իրավական ակտերի ստեղծման և բովանդակության վրա:** Բացի Համաձայնագիրը խախտած պետությունից, ում վերաբերում է Դատարանի որոշումը, այլ մասնակից պետություններում ևս նորմատիվ իրավական ակտերն ընդունող հանրային իշխանության մարմինները Դատարանի նախադեպերում արտահայտված իրավական դիրքորոշումները դարձնում են իրավունքի նորմեր:
- **նախադեպային իրավունքի դրույթները կարող են անմիջապես կիրառվել ներպետական հասարակական հարաբերությունների նկատմամբ:** Օրինակ, եթե ներպետական դատարանը քննում է այնպիսի գործ, որով շոշափվող իրավունքն ամրագրված է Համաձայնագրում և Դատարանն ունի համանման պրակտիկա նույնաբնույթ գործերով: Դատարանն անխուսափելիորեն օգտագործում է նախադեպային իրավունքի իրավական մեկնաբանությունները և դիրքորոշումները: Հակառակ դեպքում ներպետական դատարանը հիմքեր է ստեղծում եվրոպական դատարան դիմելու համար:

Այդպիսով, նախադեպային իրավունքի շնորհիվ Դատարանը ձեռք է բերում հատուկ դեր Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների ներպետական իրավունքի ձևավորման ու զարգացման գործում: Օրինակ՝ Համաձայնագրի 6-րդ հոդվածում ամրագրված արդար դատական քննության իրավունքի հետ կապված դատարանի նախադեպերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Դատարանը «**դատավարության կողմերի հավասարությունը**» դիտարկում է 6-րդ հոդվածի բովանդակային բաղադրատարր, չնայած այն բառացիորեն չի արտացոլված հոդվածում: Դատարանն իր նախադեպերում գտել է, որ դատավարության կողմերն ունեն հավասար միջոցների իրավունք, և կողմերից ոչ մեկը չպետք է ունենա նշանակալի առավելություններ ընդդիմախոսի համեմատ: Բացի այդ, կողմերը պետք է ներկայացվեն գործի քննության բոլոր փուլերում: Կողմերից յուրաքանչյուրը պետք է ունենա հնարավորություն պատասխանելու հակառակ կողմի փաստարկներին: Այս նախադեպերում ձևակերպված իրավական դիրքորոշումների նշանակությունն այն է, որ եթե հանկարծ Համաձայնագրի որևէ անդամ պետության օրենքը հակասի դրանց, ապա դա կարող է դիտարկվել Համաձայնագրի խախտում և հիմք դառնալ Դատարան դիմելու համար:

Հարցեր

1. **Ի՞նչ դատարան է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը:**
2. **Ինչպե՞ս է կազմավորվում Եվրոպական դատարանը, և ովքե՞ր կարող են դառնալ դրա դատավոր:**
3. **Ի՞նչ գործեր է քննում Եվրոպական դատարանը:**
4. **Որո՞նք են Եվրոպական դատարանի դիմելու պայմանները:**
5. **Ո՞րն է Եվրոպական դատարանի դիմելու կարգը:**
6. **Ո՞րն է Եվրոպական դատարանում գործի քննության կարգը:**
7. **Ի՞նչ է բարեկամական լուծման ընթացակարգը Եվրոպական դատարանում:**
8. **Ո՞րն է Եվրոպական դատարանի որոշման կատարման կարգը:**
9. **Ի՞նչ է Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը, և ի՞նչ ազդեցություն է բողոքում այն Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների վրա:**

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ 8 ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

ԴԱՍ 35-36. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

1. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Քաղաքականություն» եզրույթի ծագումը կապվում է Հին Հունաստանի պոլիս-պետությունների հետ: Հունարեն լեզվում «քաղաքականություն» եզրույթին համարժեք է *politike* բառը: «Քաղաքականություն» հասկացությունն ամենապարզ մեկնաբանմամբ նշանակում է պետության կառավարման արվեստ, այսինքն՝ պետության ներքին և արտաքին նպատակների իրականացման եղանակ:

Հասարակության մեջ առաջանում են բազում խնդիրներ, որոնք լուծման կարիք ունեն: Ակնհայտ է, որ դրանց կառավարումն ու կարգավորումն իրականացնում է պետությունը: Սակայն մինչև պետության կողմից վերջնական՝ իրավական լուծումը՝ հիմնախնդիրները գիտակցվում են մարդկանց և նրանց կազմակերպությունների կողմից: Այնուհետև դրանք դառնում են հասարակական քննարկման առարկա, ընդ որում՝ այդ քննարկումների ընթացքում մարդկանց և նրանց խմբերի կարծիքները կարող են նաև բխվել: Ակնհայտ է, որ բարձրացված հիմնախնդրի լուծողը պետությունն է՝ իր մարմինների միջոցով: Պետությունն այդ հիմնախնդրի լուծումն իրականացնում է՝ դրան օրինական ձև տալով, քաղաքական որոշում ընդունելով: Իսկ որոշումը նա ընդունում է՝ մարդկանց և հասարակական խմբերի կարծիքները հաշվի առնելով կամ նրանց մասնակցությամբ: Այս ամբողջ գործընթացը՝ սկսած հիմնախնդրի գիտակցումից մինչև դրա իրավական լուծումը պետության միջոցով, համարվում է քաղաքականություն: Հետևաբար, **քաղաքականությունը գործունեություն է՝ ուղղված հասարակական կյանքի կառավարմանը և կարգավորմանը:** Ըստ քաղաքագետների՝ քաղաքականության հիմնական հարցը պետական իշխանության նվաճումն է և դրա իրականացումը:

Քաղաքականությունը, այսինքն՝ հասարակության և պետության կառավարման գործունեությունը հետազոտող գիտությունը կոչվում է քաղաքագիտություն, որի հետաքրքրությունների որոշ ոլորտների դուր կառնչվեք հետագա դասերին:

2. ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ԴՐԱ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԸ

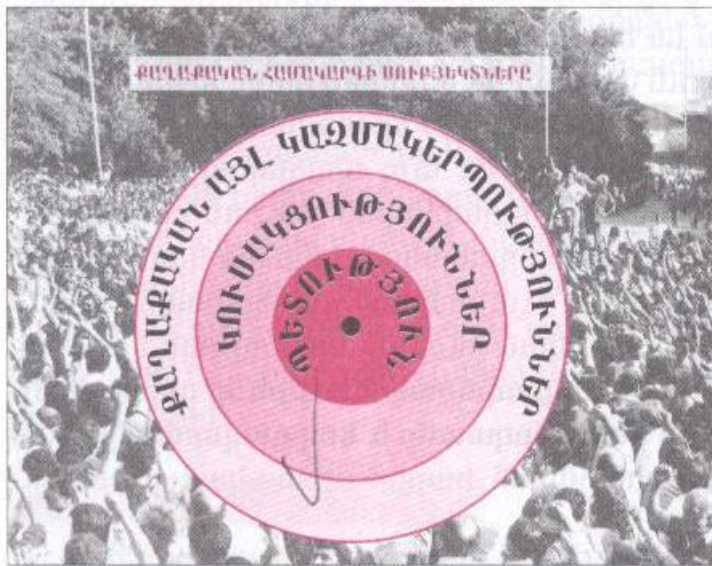
Հասարակության կյանքը արտահայտվում է հասարակության (մարդկանց) կենսագործունեության համապատասխան ոլորտներով և իրենից ներկայացնում է որոշակի բաղադրատարրերի ու հարաբերությունների ամբողջություն: Հասարակական կյանքի ոլորտներից մեկն էլ քաղաքականությունն է: Քաղաքականությունը, այսինքն՝ պետության կառավարումը և հասարակական հիմնախնդիրները

րի լուծումն իրականացվում է քաղաքական համակարգի շրջանակում: Այդպիսով՝ հասարակության քաղաքական կյանքը կազմում է այդ հասարակության քաղաքական համակարգը: Այն իրենից ներկայացնում է քաղաքական համակարգի քաղաքատարրերի ու դրանց միջև առաջացող հարաբերությունների ամբողջություն:

Քաղաքական համակարգը գործող կառուցակարգ է, որի միջոցով լուծվում են քաղաքական կառավարման հիմնախնդիրները, ընդունվում են քաղաքական որոշումներ: Այսպես՝ սահմանադրության ընդունումը քաղաքական գործընթաց է, որը տեղի է ունենում քաղաքական համակարգի շրջանակում՝ դրա քաղաքատարրերի միջոցով:

Քաղաքական համակարգն ունի որոշակի կազմակերպական կառուցվածք: Այդ կազմակերպական կառուցվածքը քաղաքական կազմակերպությունների ամբողջություն է, որոնք իրավունքի (օրենքի) շրջանակներում և պետության միջոցով իրականացնում են քաղաքական իշխանությունը կամ պայքարում են դրա իրականացման համար: Հասարակության քաղաքական համակարգի մասնակիցներին անվանում են **քաղաքական համակարգի սուբյեկտներ:** Քաղաքական համակարգի սուբյեկտներ են համարվում պետությունը և քաղաքական կազմակերպությունները (կուսակցությունները, հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունները և շարժումները):

Անհատը քաղաքական համակարգում հանդես է գալիս որպես քաղաքական իրավունքներով օժտված քաղաքացի: Օրինակ՝ քաղաքական գործիչ, ընտրող, որևէ կուսակցության անդամ, պատգամավորության թեկնածու, պատգամավոր, պետական պաշտոնյա և այլն:

Քաղաքական համակարգի սուբյեկտների մեջ կենտրոնական տեղ է զբաղեցնում պետությունը, որովհետև այն համընդհանուր հանրային իշխանություն է՝ օժտված գերակայությամբ և ինքնիշխանությամբ: Ոչ մի այլ քաղաքական կազմակերպություն նման հատկություններ չունի (տե՛ս հաջորդ դասը):

3. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՅԱԿԱՐԳԸ

Քաղաքական համակարգի գործողության համար շատ մեծ նշանակություն ունեն քաղաքական պահանջմունքները և դրանցով պայմանավորված շահերը: Հասարակական գիտակցության կողմից շահերի իմաստավորումն ունի մեծ նշանակություն: Դիցուք, ինչ-որ «Ուտոպիա» հասարակության մեջ նրա անդամներին հուզող հարցերից մեկն է նորահռչակ պետության կառավարման ձևը, այն է՝ նախագահական, թե՞ խորհրդարանական: Ո՞ր ձևին տալ նախապատվություն: Այս հարցում մարդիկ սկսում են բաժանվել տարբեր տեսակետների կողմնակիցների և հա-

վանություն տալ այս կամ այն ձևին: Նախապատվությունը կատարվում է տարբեր գործոնների ազդեցությամբ, սակայն դրանում վճռական նշանակություն ունեն ընտրություն կատարողի շահերը: Ակնհայտ է, որ քաղաքական համակարգի անհրաժեշտ բաղադրատարրն է դառնում **հասարակության անդամների քաղաքական գիտակցությունը**, որը տեղեկացված է կառավարման ձեռքի հարցում և կարող է իմաստավորել այդ քաղաքական հիմնահարցը:

Հիմնահարցն անհատներից անցնում է քաղաքական ուժերին: Սրանք կառավարման ձևի ընտրության հարցին տալիս են նաև գաղափարական երանգ: Արտահայտելով իրենց տեսակետները՝ կուսակցությունները կողմնորոշվում են՝ իրենց գաղափարական, քաղաքական, մարտավարական շահերից ելնելով: Օրինակ՝ կոմունիստական կուսակցությունն ընդհանրապես դեմ է և՛ նախագահական, և՛ խորհրդարանական կառավարման ձևերին, որովհետև, ըստ նրա, լավագույն կառավարման ձևը սոցիալիստական հանրապետությունն է: Այս դիրքորոշումն ունի գաղափարական հիմնավորում:

«Ուտոպիա» հասարակության ազգայնական կուսակցությունը գտնում է, որ իրենց հասարակությանն ավանդաբար բնորոշ է խորհրդարանականությունը, հետևաբար՝ նախընտրում է խորհրդարանական կառավարման ձևը: Այդ դիրքորոշումը կարող է պայմանավորված լինել նաև ազգայնական կուսակցության մարտավարական շահերով: Օրինակ՝ ազգայնականներն այդ պահին չունեն հանրապետության նախագահի հարմար թեկնածություն, ուստիև դեմ են նախագահական կառավարման ձևին:

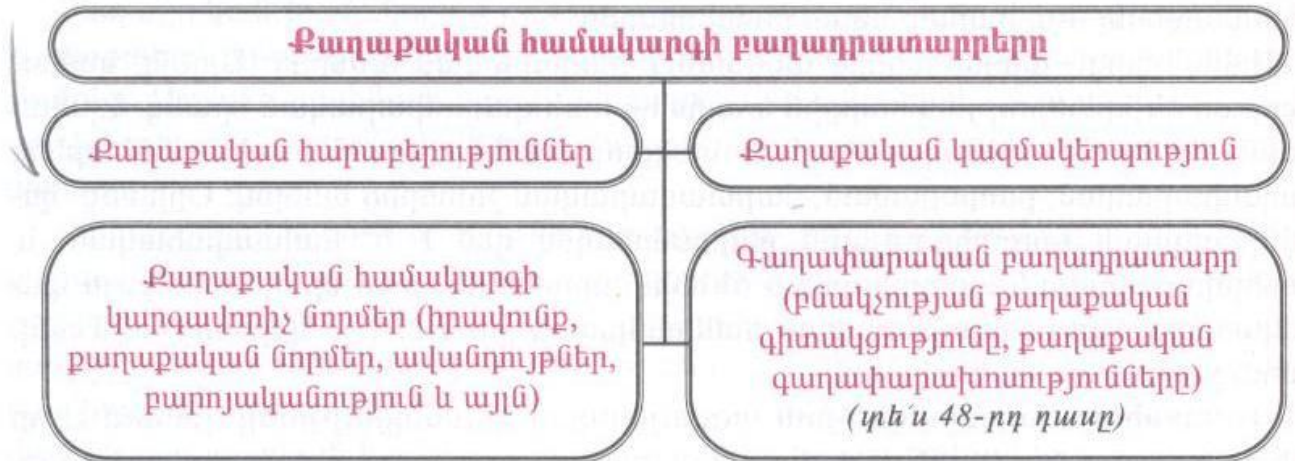
Այսպիսով՝ պետության կառավարման ձևի հիմնախնդիրը հասունանալով վերածվեց ներքին քաղաքական հիմնահարցի, հարաբերության: Հիմնահարցի սրումը պայմանավորված էր հասարակության անդամների և քաղաքական կազմակերպությունների շահերով: Ելնելով իրենց շահերից՝ կուսակցությունները սկսում են քաղաքական քարոզչությունը կառավարման ձևի հարցում՝ դրան տալով գաղափարական երանգավորում: Քարոզչությունն ուղղված է ապագա հանրաքվեում իրենց դիրքորոշման հաղթանակի ապահովմանը:

Այդ ամենը կատարվում է քաղաքական համակարգում, որի միջուկը պետությունն է: Կուսակցությունների խնդիրն է հանրաքվեով ընդունվելիք օրենքով ամրագրել իրենց համար նախընտրելի կառավարման ձևը: Սակայն այդ ամրագրումը կատարվում է պետության միջոցով. թե ինչպիսին պիտի լինի կառավարման ձևը, սահմանվելու է պետության կողմից նշանակվող հանրաքվեով, իսկ որոշելու է ժողովուրդը՝ ձայների մեծամասնությամբ: Հանրաքվեի արդյունքում ընդունված քաղաքական որոշումն ունի օրենքի ուժ: Այսպիսով՝ ստացվեց, որ ի վերջո քաղաքական համակարգի միջուկը պետությունն է, որի շուրջ պտտվում են կուսակցություններն իրենց քաղաքական գաղափարախոսություններով և փորձում են անցնել պետական իշխանության գլուխ կամ մասնակցել դրա իրականացմանը:

Այս ամբողջ գործընթացը կարգավորվում է իրավական և քաղաքական նորմերով: Այդ գործընթացում կարևոր նշանակություն ունեն նաև բնակչության ու քաղաքական ուժերի քաղաքական գիտակցությունը և մշակույթը: Դրա հասունության աստիճանը, ակտիվությունը մեծ նշանակություն ունեն քաղաքական համակարգի արդյունավետ գործողության համար:

4. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԲԱՂԱԴՐԱՏԱՐՐԵՐԻ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Քաղաքական համակարգի գործողության կառուցակարգի նկարագրությունից կարող ենք վեր հանել այդ համակարգի բաղադրատարրերը, ինչը կարելի է արտահայտել հետևյալ գծապատկերով.

Քաղաքական համակարգի գործողությունը կարգավորվում է իրավական, քաղաքական, ինչպես նաև բարոյական նորմերով: Այդ նորմերը սահմանված կամ ավանդաբար ձևավորված վարքագծի կանոններ են, որոնցով կարգավորվում կամ որոնց համաձայն ընթանում են քաղաքական հարաբերությունները, և որոնք գոյություն ունեն օրենքների, կանոնադրությունների, կուսակցությունների ծրագրերի, քաղաքական գործընթացները կարգավորող քաղաքական ավանդույթների ու ընթացակարգերի տեսքով:

Քաղաքական համակարգի սուբյեկտները չեն գործում ամենաթողության պայմաններում: Արդի դարաշրջանում քաղաքականությունն ընթանում է համաձայն սահմանադրական և օրենսդրական նորմերի, որոնք պարտադիր են քաղաքական կյանքին մասնակցող բոլոր սուբյեկտների համար՝ լինի դա պետություն, կուսակցություն, թե քաղաքականությամբ զբաղվող քաղաքացի:

Կուսակցության քաղաքական ծրագիրը, որի կենսագործմանը ձգտում է տվյալ կուսակցությունը, կարող է իրականացվել միայն օրինական կարգով՝ ընտրությունների միջոցով իշխանության գլուխ անցնելով և այնուհետև իրավական ընթացակարգով կենսագործվելով:

Քաղաքական կյանքը կարգավորող նորմերը խարսխված են քաղաքական արժեքների վրա: Դրանք ունեն գաղափարական բնույթ և որպես սկզբունքներ ստեղծվել են հասարակության զարգացման ընթացքում: Այդ արժեքների վրա խարսխվում են տվյալ հասարակության քաղաքական կյանքը, այդ թվում՝ քաղաքական նորմերը: Արդի հասարակության քաղաքական կյանքի հիմքում ընկած են հետևյալ քաղաքական արժեքները.

- ազգային անվտանգություն և ազգային անկախություն,
- բարեկեցություն և տնտեսական զարգացում,
- ազատություն և սահմանադրական կարգ,
- միջազգային համագործակցություն, անվտանգություն և խաղաղություն...

Մտորումներ: Ուրիշ է՞լ ինչ արժեքներ կարող եք նշել, որոնք վճռական դեր են խաղում քաղաքական համակարգում:

Ըստ էության, այս արժեքները գլխավոր են քաղաքական բոլոր ուժերի համար, և բոլորն էլ ձգտում են դրանց կենսագործմանը: Տարբերությունը դրանց հասնելու ուղիների ու մանրամասնությունների մեջ է, որոնք տեղայնացվում են ամեն մի կուսակցության քաղաքական ծրագրում:

Քաղաքականությունը, քաղաքական համակարգն ամբողջությամբ կրում են տվյալ հասարակության ընդհանուր մշակույթի ազդեցությունը: Ի վերջո, քաղաքական համակարգն արժեքների ընդհանրություն է, քաղաքական խորհրդանիշների, համոզմունքների համակցություն, որոնք ընդունելի են տվյալ քաղաքական հանրության՝ ժողովրդի կողմից: Քաղաքականության ոլորտում միասնությունը հնարավոր է միայն հասարակության անդամների որոշակի հոգևոր ընդհանրության դեպքում: Դրա շնորհիվ մարդիկ գոնե հասկանում են իրար: Այդ ընդհանրությունն ունի ազգային-մշակութային արմատներ: Ընդհանրության ձևավորման գործում մեծ դեր է կատարում հասարակության մեջ գործող դաստիարակության և կրթության համակարգը:

Ժողովրդավարական քաղաքական համակարգին բնորոշ են գաղափարական և քաղաքական բազմազանությունը: Քաղաքական համակարգի այդ սկզբունքներն ամրագրված և երաշխավորված են ՀՀ Սահմանադրությամբ: Ժողովրդավարական հասարակություններում պետք է անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծվեն իշխանության ձգտող տարբեր քաղաքական կազմակերպությունների և դրանց գաղափարախոսությունների անարգել մրցակցության համար: Նման հիմքերով կազմակերպված քաղաքական համակարգը, ի տարբերություն միակուսակցական քաղաքական համակարգի, անվանում են «ժողովրդավարության մրցակցային համակարգ»:

Բազմազան քաղաքական կուսակցությունների առկայությունը հնարավորություն է տալիս արտահայտելու մարդ էակի (Արիստոտելի խոսքերով՝ քաղաքական էակի) բազմազան քաղաքական պահանջմունքներն ու շահերը: Եթե հասարակության քաղաքական համակարգը բազմազանություն չունի, ուրեմն այն չի կարող կոչվել քաղաքացիական, ժողովրդավարական հասարակություն, որովհետև թույլ չի տալիս արտահայտել մարդկանց՝ իրարից տարբերվող քաղաքական-հասարակական դիրքորոշումներն ու շահերը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ են քաղաքականությունը և քաղաքագիտությունը:
2. Ի՞նչ է քաղաքական համակարգը:
3. Ո՞րն է քաղաքական համակարգի կազմակերպական կառուցվածքը, և որո՞նք են դրա սուբյեկտները:
4. Ո՞րն է քաղաքական համակարգի գլխավոր և կենտրոնական սուբյեկտը և ինչո՞ւ:
5. Ինչպե՞ս է գործում քաղաքական համակարգը: Մեկնաբանե՛ք դա օրինակով:
6. Որո՞նք են քաղաքական համակարգի քաղադրադարձները:
7. Ինչպե՞ս է կարգավորվում քաղաքական համակարգի գործունեությունը:
8. Ի՞նչ են քաղաքական արժեքները, և ի՞նչ այդպիսի արժեքներ գիտեք:
9. Ի՞նչ սկզբունքներ են բնորոշ ժողովրդավարական քաղաքական համակարգին, և ի՞նչ են ապահովում դրանք:

Ինքնուրույն աշխատանք: Օգտվելով համապատասխան գրականությունից՝ դուրս գրեք երեք ասույթ քաղաքականության վերաբերյալ և դասարանում կազմակերպեք դրանց քննարկում: Արդյունքներն ամփոփեք «Լավագույն քաղաքական հեղազոտող» մրցույթով:

ԳԼՈՒԽ 9 ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

ԴԱՍ 37. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆ

Հասկանալու համար, թե ինչ է պետությունը, անհրաժեշտ է իմանալ, թե որպես քաղաքական համակարգի տարր այն ինչ հատկանիշներով է օժտված, որոնք են նրա արդի բնութագրերը: Այդ հիմնահարցերը կարելի է արտահայտել հետևյալ գծապատկերով:

«Պետություն» հասկացությունը (ի՞նչ է պետությունը)	Պետությունը հատուկ գերակայությամբ օժտված քաղաքական կազմակերպություն է:
Պետության հատկանիշները (նրա անկրկնելի, յուրօրինակ հատկությունները)	◆ Բնակչության և իշխանության բաժանումը վարչատարածքային սկզբունքով: ◆ Պետությունը միայն կառավարմամբ զբաղվող մարդկանց հատուկ խումբ է՝ հանրային իշխանություն: ◆ Պետությունը հասարակական կյանքը կարգավորում է իրավական հիմքերով: ◆ Պետությունն օժտված է ինքնիշխանությամբ (տե՛ս 38-րդ դասը):
Արդի պետության սահմանադրական բնութագրերը	◆ Ժողովրդավարական, իրավական, սոցիալական պետություն:

2. «ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՄԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Պետությունը հասարակության հատուկ քաղաքական կազմակերպություն է, որն ունի տարածք, իր իշխանությունը տարածում է տվյալ տարածքի և այնտեղ ապրող բնակչության վրա, դրա համար ունի կառավարման հատուկ կառուցակարգ, հրապարակում է իրավունքի նորմեր՝ դրանց կենսագործումն անհրաժեշտ դեպքերում ապահովելով հարկադրանքով, և օժտված է ինքնիշխանությամբ:

Բնակչության և իշխանության բաժանումը վարչատարածքային սկզբունքով: Տարածքը և դրա վրա ապրող բնակչությունը պետության առաջացման բնական նախադրյալներն են, պետության գոյության նյութական և սոցիալական հիմքը: Չի կարող լինել պետություն առանց երկրագնդի վրա տեղ գրավող ինչ-որ տարածքի: Տարածքն ինքնաբերաբար չի առաջացնում պետություն: Այն կազմում է տարածությունը, որի շրջանակում ապրող բնակչության վրա պետությունն ունի իշխանություն:

Պետության առաջացմամբ մինչպետական հասարակությանը բնորոշ և մարդկանց միավորող արյունաազգակցական սկզբունքին գալիս է փոխարինելու վարչատարածքային սկզբունքը: Պետության հետ միասին առաջանում են «պետության տարածք», «պետության սահման» երևույթները: Ամեն մի պետության գոյության հիմնական պայմաններից մեկն իր սահմանների շրջանակներում տարածքա-

յին գերակայությունն է: **Պետական տարածքն** այն տարածությունն է (ներառյալ ընդերքը, տարածքային ջրերը, օդային տարածությունը), որտեղ բնակվում է տվյալ պետության բնակչությունը՝ ճանաչելով այդ պետության գերագույն իշխանությունը: **Տարածքը, որպես պետության հատկանիշ, անբաժանելի ու անձեռնմխելի է, բացառիկ ու անօտարելի:**

Բնակչության կազմակերպման տեսանկյունից առաջ են գալիս այնպիսի երևույթներ, ինչպիսիք են հպատակությունը կամ քաղաքացիությունը՝ որպես անհատի և պետության կայուն իրավական կապ: Այդ կապն արտահայտվում է փոխադարձ իրավունքներում և պարտականություններում: Քաղաքացին ձեռք է բերում պետության կառավարմանը մասնակցելու, պետության հովանավորության ու պաշտպանության իրավունք: Միաժամանակ նա պարտավոր է ենթարկվել իրավական կարգադրագրերին և կրել պատասխանատվություն պետության առջև: Քաղաքացիներից բացի, բնակչության կառուցվածքում առանձնանում են նաև այլ պետությունների քաղաքացիները, քաղաքացիություն չունեցող անձինք, երկքաղաքացիները:

Պետությունը միայն կառավարմամբ զբաղվող մարդկանց հատուկ խումբ է հանրային իշխանություն: Որպես հանրային իշխանության կառույց՝ պետությունը տարբերվում է մինչպետական, նախնադարյան համայնական կազմակերպությունից: Այստեղ իշխանությունն ունեւ **անմիջական** հասարակական բնույթ: Դրան հակառակ՝ պետական հասարակությունում իշխանական գործառույթներն իրականացնում է հասարակությունից առանձնացած, կառավարչական աշխատանք կատարող մարդկանց խումբը: Այսպիսով՝ պետության առաջացմամբ տեղի է ունենում հանրային պետական իշխանության «առանձնացում» հասարակությունից: Կառավարչական գործառույթները ևս առանձնանում և կենտրոնանում են պետական պաշտոնյաների ձեռքում: **Արտաքուստ պետությունը հանդես է գալիս որպես իշխանության իրականացման և հասարակության կառավարման կառուցակարգ:** Որպես հանրային իշխանության կառույց՝ այն իրենից ներկայացնում է օրենսդիր, գործադիր և դատական մարմինների համակարգ:

Պետությունը պետական մարմինների կառույցի միջոցով նպատակային ներգործություն է իրականացնում հասարակության, նրա առանձին ոլորտների (տնտեսական, հոգևոր և այլն) վրա հասարակության առջև կանգնած խնդիրների լուծման համար: Պետական մարմինները նպատակամղված ներագրում են հասարակական հարաբերությունների վրա դրանք կարգավորելու և կառավարելու համար: Իր մարմինների ու հիմնարկությունների օգնությամբ պետությունն իրականացնում է հասարակության անմիջական կառավարումը, պաշտպանում իր սահմանների անձեռնմխելիությունը, ապահովում քաղաքացիների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը: Այդ ընթացքում պետությունն օգտագործում է նաև հարկադրանքը:

Պետությունը հասարակական կյանքը կարգավորում է իրավական հիմքերով: Մարդկանց մեծ խմբերին անհրաժեշտ են վարքագծի օրինակելի կանոններ, որոնք օգնում են նրանց միասին խաղաղ գոյակցել: Ցանկացած իշխանության խնդիրներից մեկն էլ այդպիսի կանոնների սահմանումն է և դրանց կատարման ապահովումը: Արդի պետությունն օրինակելի վարքագծի կանոնները սահմանում է օրենքների միջոցով: Հասարակական կյանքի կարգավորման այդպիսի ձևն անվանում են իրավական: Իրավական ամրագրման շնորհիվ հասարակության գոյության համար

անհրաժեշտ համակեցության կանոնները վերածվում են պարտադիր պահանջների ու պատվիրանների:

3. ԱՐԳԻ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԵՐԸ

Հասարակությունը, որպես մարդկանց պատմականորեն կազմավորված համատեղ գործունեության ձև, առաջացել է շատ ավելի վաղ, քան պետությունը: Մարդկային հասարակության զարգացման ընթացքում նրա ներքին կառուցվածքը և հարաբերությունները մարդկանց միջև սկսեցին ձեռք բերել բավականին բարդ բնույթ: Այս պայմաններում առաջացավ նոր հասարակական իշխանության անհրաժեշտությունը. իշխանության, որը պետք է կառավարեր հասարակական ընդհանուր գործերը, ապահովեր կարգուկանոնը, հասարակության անվտանգությունը, մի խոսքով՝ հասարակության հետագա գոյությունը: Այդ նոր իշխանությունը պետական իշխանությունն էր, որն ուներ կազմակերպական հզոր ուժ հանձինս իր կառավարման կառույցների:

Պետությունը, որպես պետական իշխանության կազմակերպություն, ծագելով հասարակությունից, վեր է կանգնում նրանից, վերածվում է նրա կառավարման գլխավոր և հիմնական միջոցի: Ծագելով հասարակության կառավարման անհրաժեշտության հիմքի վրա՝ պետությունը ձեռք է բերում հարաբերական ինքնուրույնություն, սկսում է ակտիվ կառավարչական ներգործություն իրականացնել հասարակության նկատմամբ: Այդ ներգործությունը կարող է լինել նաև հակաժողովրդավարական, այսինքն՝ բռնատիրական, և վնաս հասցնել հասարակությանը:

Պետությունը և հասարակությունն իրենց փոխհարաբերություններում անցնում են բավականին բարդ և դժվարին զարգացման ճանապարհ: Այդ ճանապարհին նրանք աստիճանաբար ձեռք են բերում քաղաքակիրթ որակներ, ժողովրդավարական բնույթ: Այդ փոխհարաբերություններում, վերջին հաշվով, գլխավոր դերակատարը հասարակությունն է, որը հակակշռում է պետությանը, պայմանավորում է նրա բնույթը: Հասարակության և պետության դարավոր շարժումը դեպի ժողովրդավարություն, քաղաքակրթություն հանգեցնում է նրան, որ ձևավորվում է քաղաքակիրթ, ժողովրդավարական հասարակություն: Այդպիսի ժամանակակից հասարակությունը անվանում են քաղաքացիական հասարակություն (9-րդ դասարանի «Հասարակագիտություն» դասագրքից վերհիշե՛ք, թե ինչ է քաղաքացիական հասարակությունը):

Քաղաքացիական հասարակությանը համապատասխանում է ժողովրդավարական, սոցիալական և իրավական պետությունը (տե՛ս 44-րդ դասը):

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Որո՞նք են պեպության հատկանիշները:
2. Ի՞նչ է պեպությունը:
3. Ի՞նչ նշանակություն ունեն տարածքը և բնակչությունը պեպության համար:
4. Ինչի՞ միջոցով է պեպությունն իրականացնում հասարակության կառավարումը:
5. Ինչպե՞ս է պեպությունը կարգավորում հասարակական կյանքը:
6. Ինչպիսի՞ բնութագրեր ունի արդի պեպությունը:

Ինքնուրույն աշխատանք: Պատրաստե՛ք զեկուցում «Պեպության տարածքի կառուցվածքը և հատկանիշները» թեմայով:

ԴԱՍ 38. ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Իշխանությունն իշխողի ընդունակությունն է ազդել մարդկանց վարքագծի և գործունեության վրա ու նրանց ենթարկել իր կամքին: Իշխանությունը ենթադրում է սուբյեկտ (կառավարող, իշխող) և օբյեկտ (կառավարվող, ենթարկվող): Իշխանությունը հասարակության անհրաժեշտ տարրն է: Եթե սիմֆոնիկ նվագախմբին անհրաժեշտ է դիրիժոր, ապա հասարակությանը՝ իշխանություն, որովհետև այն դիրիժորի նման կառավարում, կանոնակարգում է հասարակությունը:

Իշխանությունը, որպես կազմակերպված ուժ, բնորոշ է ինչպես ամբողջ հասարակությանը, այնպես էլ նրա տարբեր բաղկացուցիչ մասերին: Ուստի գոյություն ունեն իշխանության տարբեր տեսակներ: Օրինակ՝ կուսակցական, կրոնակեղեցական, խմբային, ընտանեկան (ընտանիքում գերիշխում է ծնողներից մեկը), համայնքի (գյուղապետ, քաղաքապետ), հասարակական կազմակերպության և այլն:

«Պետություն» և «պետական իշխանություն» հասկացություններն ունեն տարբեր իմաստներ: Պետությունը քաղաքական կազմակերպություն է, իսկ պետական իշխանությունն այդ կազմակերպությանը պատկանող ընդունակություն, հասարակական իշխանության հատուկ տեսակ: **Պետական իշխանությունը պետության ընդունակությունն է ազդել մարդկանց վարքագծի վրա և նրանց ենթարկել իր կամքին:** Այս իշխանության կրողը՝ սուբյեկտը, կառավարողը պետությունն է, իսկ օբյեկտը՝ կառավարվողը, ենթարկվողը, հասարակությունը: Այսպիսով, պետական իշխանությունն իրականացնում է հասարակությունից առանձնացված կառավարման կառույցը՝ պետությունը:

2. ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Պետական իշխանությունը համընդհանուր է և համապարտադիր: Վերջիններս նրա ամենահիմնական բնութագրական գծերն են, քանի որ միայն պետական իշխանությունն է տարածվում պետության ողջ տարածքի և ամբողջ բնակչության վրա: Նրա կամքը պարտադիր է բոլորի համար, իսկ պետությունն ունակ է լուծելու հասարակական կյանքի ցանկացած հարց:

Պետական իշխանությունը հանրային իշխանություն է: Այդ իշխանությունը մարմնավորվում, իրական է դառնում հասարակությունից առանձնացված պետա-

կան մարմինների համակարգում: Հանրային պետական իշխանությունը, ի տարբերություն տոհմացեղային իշխանության, չի համընկնում բնակչության հետ: Այն իրականացնում է հասարակությունից առանձնացված կառավարման ապարատը: Այդ իշխանությունն անվանում են հանրային, որովհետև այն և միայն այն իրավունք ունի հանդես գալու ամբողջ հասարակության, ժողովրդի անունից:

Պետական իշխանությունը պետք է լինի լեգիտիմ: «Լեգիտիմ» բառի հիմքում ընկած է լատիներեն *lex* արմատը, ինչը նշանակում է օրենք, օրինական: Պետական իշխանության լեգիտիմության հետևանքը նրա հեղինակությունն է բնակչության մեծամասնության աչքում, իշխանության նկատմամբ հարգանքը: Իշխանության լեգիտիմության ապահովման համար յուրաքանչյուր երկրի սահմանադրություն սահմանում է իշխանության նպատակներն ու կազմակերպման ձևերը:

Պետական իշխանության լեգիտիմության նախադրյալները ժողովրդաիշխանությունն ու օրինականությունն են: Այսինքն՝ լեգիտիմ է այն պետությունը, որում հռչակված է ժողովրդաիշխանության սկզբունքը, իսկ պետական մարմինները ձևավորվում են ժողովրդավարական բնույթ ունեցող օրենքներին համապատասխան: Օրինակ՝ ժողովրդավարական պետական իշխանության լեգիտիմության միջոցը նրա բարձրագույն մարմինների ընտրովիությունն է ժողովրդի կողմից: Ընտրություններն իրենց հերթին պետք է լինեն ազատ, պարբերական, այլընտրանքային (մրցակցային), հավասար, արդար, ազնիվ: Հակառակ դեպքում, օրինակ՝ կեղծված ընտրությունների միջոցով ձևավորված իշխանությունը լեգիտիմ չէ:

Բոլոր տեսակի իշխանությունների բնութագրական գիծը հեղինակությունն է, այսինքն՝ ընդունակությունը կամ հնարավորությունը՝ ստիպելու հնազանդվել, իրեն ենթարկել այլ մարդկանց: Իշխանությունն առանց ուժի անգոր է իր կամքը թելադրելու մարդկանց, կառավարելու հասարակությունը: Այդ ուժը կարող է հենվել բռնության կամ էլ հեղինակության վրա: Բռնի ուժի վրա կառուցված իշխանությունը չունի լեգիտիմություն: Նրա իշխանության ուժի հիմքը բռնությունն է: Իրականում լեգիտիմ է այն իշխանությունը, որ հենվում է ժողովրդի հարգանքի ու վստահության վրա, այսինքն՝ հենվում է հեղինակության ուժի վրա, այլ ոչ թե միայն հարկադրանքի: Լեգիտիմ պետական իշխանությունը վայելում է բնակչության մեծամասնության հարգանքը, վստահությունը, այսինքն՝ այն վայելում է հեղինակություն:

3. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Ինքնիշխանություն» եզրույթը բառացիորեն նշանակում է գերագույն իշխանություն: **Պետության ինքնիշխանությունը նրա քաղաքական-իրավական հատկությունն է, որն արտահայտվում է երկրի ներսում պետական իշխանության գերակայությամբ և արտաքին հարաբերություններում անկախությամբ:**

Ինքնիշխանությամբ օժտված է ցանկացած պետություն՝ անկախ պետության տարածքի չափից, բնակչության քանակից: Սակայն պետությունների ինքնիշխանության ծավալը միատեսակ չէ տարբեր պատճառների ուժով: Արդի դարաշրջանում պետության ինքնիշխանությունն ավելի ու ավելի է սահմանափակվում միջազգային իրավունքով: Բացի այդ, ակնհայտ է, որ գերտերությունների իրավունքներն առավել իրական են, քան փոքր պետությունների:

XX դարում մարդու իրավունքների միջազգայնացումը և համընդհանրացումը

Էականորեն թուլացրեցին պետության ներքին գործերին չմիջամտելու և ինքնիշխան հավասարության անխախտելիության դիրքերը: ՄԱԿ-ի կանոնադրությամբ սահմանված շրջանակներում և սահմաններում կիրառվում են զինված ուժեր այն պետությունների նկատմամբ, որոնք թույլ են տալիս կամ կատարում են մարդու իրավունքների խախտումներ (մարդասիրական ինտերվենցիա):

Պետության ինքնիշխան իրավունքները

Պետության ինքնիշխանությունը դրսևորվում է նրա իրավունքներում, որոնք իրականացնում են պետության մարմինները: Այդ իրավունքներն են՝ օրենքներ հրապարակելու իրավունքը, պետության խորհրդանիշները (զինանշան, հիմն, դրոշ) որոշելու իրավունքը, դրամական միավոր ունենալու իրավունքը, հարկեր սահմանելու իրավունքը, պատերազմի և խաղաղության իրավունքը, դիվանագիտական ներկայացուցչության իրավունքը, միջպետական միությունների մեջ միավորվելու իրավունքը և այլն:

Ներքին ինքնիշխանություն	Արտաքին ինքնիշխանություն
Արտահայտվում է պետության գերակայությամբ հասարակական այլ կազմակերպությունների նկատմամբ: Գերակայությունը պետության մենաշնորհային իրավունքն է երկրում իրականացնել օրենսդիր, գործադիր և իրավապահպան գործառույթներ:	Պետության անկախությունը և իրավահավասարությունն է այլ պետությունների հետ հարաբերություններում, անթույլատրելիությունը՝ դրսից միջամտել նրա ներքին գործերին, իրավահավասար անդամությունը միջազգային կազմակերպություններին:
Պետական ինքնիշխանության հատկանիշները	
♦ գերակայություն ♦ անկախություն	♦ անօտարելիություն ♦ անբաժանելիություն ♦ ինքնուրույնություն ♦ լիիշխանություն ♦ իրավահավասարություն
Մտորումներ: Փորձե՞ք մեկնաբանել պետական ինքնիշխանության հատկանիշները:	

4. ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԵՎ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ինքնիշխանությունը բնութագրական է նաև ժողովրդին: Ժողովրդի ինքնիշխանությունը նրա՝ որպես իշխանության աղբյուրի և կրողի գերակայությունն է, նրա իրավունքն է ինքնուրույն որոշել իր բախտը, անմիջականորեն կամ ներկայացուցչական մարմինների միջոցով մասնակցել իր պետական մարմինների կազմավորմանը, վերահսկել պետության գործունեությունը: Ժողովրդի ինքնիշխանությունն արդի սահմանադրական կարգերի գլխավոր հիմունքներից է:

Ժողովրդի ինքնիշխանությունից կամ ժողովրդաիշխանությունից բխում են ժողովրդի հետևյալ հիմնական իրավունքները. լինել գերագույն իշխանության աղբյուր և կրող պետության մեջ, ձևավորել իշխանության ներկայացուցչական մարմինները, պատվիրակել սեփական լիազորություններն իշխանության ներկայացուցչական մարմիններին, ունենալ սահմանադրությամբ ամրագրված կարգավիճակ, մասնակցել օրենսդրական գործունեությանը, պետության կառավարմանը և այլն: Ժողովրդի ինքնիշխանությունից բխում է պետության՝ որպես ամբողջ ժողովրդի պաշտոնական ներկայացուցչի ինքնիշխանությունը:

5. ԱԶԳԻ ԵՎ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ազգը եթնո-սոցիալական ընդհանրություն է, որին բնորոշ է իր նույնականության ինքնագիտակցությունը, այսինքն՝ պատմական ճակատագրի, հոգեբանության, բնավորության, ազգային, նյութական և հոգևոր արժեքների ընդհանրությունը, ինչպես նաև տարածքային, լեզվական և տնտեսական միասնությունը:

Բացի պետությունից, ինքնիշխանությամբ օժտված է նաև ազգը: Ազգի ինքնիշխանության դրսևորման իրավական ձևը «ազգի ինքնորոշման իրավունքն» է, որը միջազգային իրավունքի հիմնական սկզբունքներից է: **Ազգի ինքնորոշման իրավունքը ժողովրդի (եթնիկ իմաստով) իրավունքն է ազատ, առանց դրսից միջամտության որոշելու իր ներքին և արտաքին քաղաքական կարգավիճակը, իրականացնելու իր տնտեսական, սոցիալական և մշակութային զարգացումը:**

Ներքին կարգավիճակի որոշումը հանգում է կառավարման ձևի, հասարակական և պետական կարգերի կառուցման ճանապարհների ու միջոցների ընտրության իրավունքի ազատությանը: Արտաքին քաղաքական կարգավիճակի որոշումը հանգում է ազգի իրավունքին՝ ստեղծել ինքնուրույն պետություն, միանալ այլ պետությանը: Օրինակ՝ ինքնորոշման իրավունքի իրականացման արդյունքում 1918 թ. մայիսի 28-ին հիմնադրվեց Հայաստանի առաջին հանրապետությունը: Մեր օրերում այդ իրավունքն օգտագործելով անկախացավ ԼՂՀ-ն:

Ազգի ինքնորոշման իրավունքը (ազգի ինքնիշխանությունը) կարող է դրսևորվել ոչ միայն պետություն ստեղծելով, այլև **ազգային-տարածքային ինքնավարությամբ և ազգային-մշակութային ինքնավարությամբ:**

Արդի պետությունները, որպես կանոն, բազմազգ են: Բազմազգ պետության ինքնիշխանությունը պետք է երաշխավորի միավորված ազգերից յուրաքանչյուրի ինքնիշխանությունը: Ցանկացած պետական կազմավորում, համաձայն ՄԱԿ-ի կանոնադրության, պետք է հարգի ազգի ինքնորոշման իրավունքը և ապահովի այդ իրավունքի կենսագործումը: Դա չի հակասում է պետության տարածքային գերակայության և ամբողջականության սկզբունքին:

Մտորումներ: Ժամանակակից միջազգային իրավական դոկտրինայում առկա է մրցակցություն նրա երկու սկզբունքների՝ պետության «տարածքային ամբողջականության» և «ազգերի ինքնորոշման»: Ի՞նչ եք կարծում, ո՞ր սկզբունքին պետք է առաջնություն տրվի միջազգային կոնֆլիկտները լուծելիս և ի՞նչ չափանիշների հիման վրա:

Հարցեր

1. Ի՞նչ է իշխանությունը:
2. Որո՞նք են պետական իշխանության սուբյեկտը և օբյեկտը:
3. Որո՞նք են պետական իշխանության հատկանիշները:
4. Ի՞նչ է պետական իշխանության լեգիտիմությունը:
5. Ի՞նչ է պետական ինքնիշխանությունը:
6. Որո՞նք են պետության ինքնիշխան իրավունքները:
7. Արդյո՞ք բացարձակ է պետության ինքնիշխանությունը:
8. Ինչպիսի՞ն է ժողովրդի և պետության ինքնիշխանության հարաբերակցությունը:
9. Ի՞նչ է ազգը, և ո՞րն է նրա ինքնիշխանությունը:
10. Ի՞նչ է ազգի ինքնորոշման իրավունքը:

ԴԱՍ 39. ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ ԵՎ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

Պետական իշխանությունը կառավարում է հասարակական ընդհանուր գործերը, ապահովում է կարգուկանոնը, հասարակության անվտանգությունը, մարդու իրավունքները, մի խոսքով՝ հասարակության հետագա գոյությունը և զարգացումը: Պետական իշխանությունն ունի կազմակերպական հզոր ուժ հանձինս իր կառավարման կառույցների, որոնք ներգործում կառավարչական ազդեցություն են իրականացնում հասարակության նկատմամբ:

Պետական կառավարումը և իշխանությունն իրականացվում են պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց միջոցով: Վերջինները մարդկանց և զանազան կազմակերպությունների վրա ներգործում են տարբեր կերպ. մի դեպքում իրազեկման, տեղեկութավորման, բարոյական խթանման, համոզման, իսկ մեկ այլ դեպքում՝ պետական հարկադրանքի միջոցով: Այլ կերպ ասած՝ պետական իշխանությունն իր պատմական զարգացման ողջ ընթացքում օգտագործել և օգտագործում է կառավարման որոշակի ձևեր և համապատասխան եղանակներ:

1. ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՁԵՎԵՐԸ

Պետությունը հասարակությունը կառավարում և մարդկանց վարքագիծը կանոնակարգում է նաև իրավական ձևերով: Հասարակության կյանքի այդպիսի կարգավորումը կատարվում է օրենքի միջոցով, օրենքի հիման վրա: Այդ ձևերը երեքն են՝ իրավաստեղծ, իրավակիրառ, իրավապահպան:

Իրավաստեղծ գործունեությունն իրավական կարգավորման սկզբնական փուլն է: Այն պետության իրավասու մարմինների

և պաշտոնատար անձանց գործունեությունն է, որն արտահայտվում է մարդու և հասարակության շահերի պաշտպանությանն ուղղված օրենքների ընդունմամբ և դրանց հրապարակմամբ: Օրինակ՝ մարդու սեփականության իրավունքը ապահովելու համար պետությունն ընդունում է օրենքներ, որոնցով կարգավորում է սեփականատիրական հարաբերությունները, նաև արգելում է սեփականության դեմ ուղղված կոնկրետ ոտնձգությունները, դիցուք՝ գողությունը:

Իրավաստեղծագործությանը հաջորդում է իրավակիրառ գործունեությունը: Օրենքներն ընդունվում են կատարվելու համար: Ուստի համապատասխան մարմինները և պաշտոնատար անձինք իրականացնում են գործունեություն՝ ուղղված օրենքների կիրառմանը: Այդպիսի իրավական գործունեությունն անվանում են իրավակիրառ: Օրինակ՝ պետական մարմինները գրանցում են անշարժ գույքի (տան, հողամասի) նկատմամբ մարդկանց սեփականության իրավունքը և տալիս են սեփականության իրավունքի վկայական:

Իրավական կարգավորման գործընթացում մեծ նշանակություն ունի իրավապահպան գործունեությունը: Չնայած բոլոր ջանքերին, հասարակության մեջ գտնվում են

մարդիկ, որոնք խախտում են այլոց սեփականության իրավունքը՝ տարբեր տեսակի ոտնձգություններ կատարելով: Օրինակ՝ կատարում են գողություն: Անխուսափելիորեն պետության համար առաջանում է խնդիր՝ վեր հանել կատարված իրավախախտումները, պարզել դրանցում մեղավոր անձանց և ենթարկել նրանց պատասխանատվության: Այդպիսի գործունեությունն անվանում են իրավապահպան: Պետության բոլոր մարմիններն ըստ էության իրականացնում են իրավապահպան գործունեություն, սակայն որոշ մարմինների համար այդ գործունեությունը հիմնական է, օրինակ՝ ազգային անվտանգության, դատախազության, ոստիկանության և այլ մարմինները:

Պետական իշխանության իրականացման կազմակերպական ձևերը: Պետությունն իր կառավարչական գործունեության ընթացքում, բացի իրավական հարկադրանքից, իրականացնում է նաև գործողություններ, որոնք ունեն զուտ կազմակերպական նշանակություն: Օրինակ՝ սոցիոլոգիական հետազոտությունը (դիտարկում, անկետավորում, հարցում), տեղեկատվական ապահովումը, հիմնախնդիրների հետազոտումը, կանխատեսումը, ծրագրավորումը, ընթացիկ վերլուծությունը, արդյունքների ամփոփումը: Սրանք մեծամասամբ ունեն սպասարկող նշանակություն, ապահովում են պետության տարբեր գործառույթների իրականացումը:

Հարցում շրջապատին: *Տաս անձանց ենթարկեք հարցման հետևյալ հարցի շուրջ. «Վաճառում է արդյոք հարգանք ու վարսահություն պետական իշխանությունը նրանց մոտ» («այո», «մասամբ», «ոչ»): Արդյունքները գրանցե՛ք, ամփոփե՛ք տոկոսային հարաբերությամբ և վերլուծեք դասարանում: Ի՞նչ են հուշում տվյալները:*

2. ՀԱՐԿԱԴՐԱՆՔԸ ՈՐՊԵՍ ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱՆԱՅՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Իրավապահպան գործունեության իրականացման ընթացքում պետությունը կիրառում է նաև օրենքներով թույլատրված, այսինքն՝ իրավական հարկադրանք:

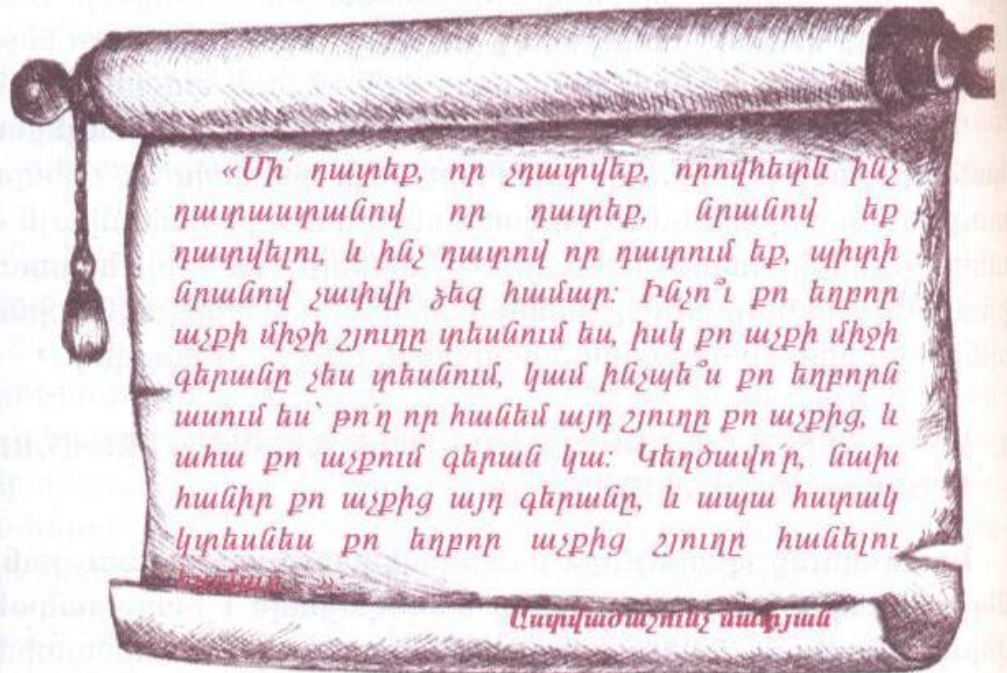

Իրավական հարկադրանքը վարքագծի ընտրության ազատության օրինական սահմանափակումն է ուժային ճնշման ճանապարհով (օրինակ՝ հասարակական կարգը խախտող զանգվածային անկարգությունների մասնակիցներին ջրցան մեքենաների և արցունքաբեր գազի օգտագործմամբ ցրելը), ինչպես նաև իրավական պատասխանատվությունը (օրինակ՝ գողության համար ազատազրկման դատապարտելը կամ գույքը բռնագրավելը):

Պետությունը՝ որպես հանրային իշխանություն, ունի հարկադրանքի կիրառման մենաշնորհային իրավունք:

Պետական հարկադրանքը լիազորված պետական մարմինների ու պաշտոնատար անձանց՝ օրենքներով նախատեսված հոգեբանական, նյութական, ֆիզիկական ներգործությունն է անհատի և մարդկանց խմբերի նկատմամբ: Նյութական կամ գույքային հարկադրանքի օրինակ են տուգանքը, գույքի բռնագրավումը: **Ֆիզիկական հարկադրանքն** ուղղված է անձի ազատության դեմ, օրինակ՝ ազատազրկումը, կալանքը: **Հոգեբանական հարկադրանքի** օրինակ է նախազգուշացումը, դիտողությունը:

շին փրկելու համար: Իսկ եթե անհատը չունի այդ բարոյաարժեքային կողմնորոշումը, այսինքն՝ նա հակված չէ կատարելու իր վրա դրված իրավական պարտականությունը, ապա պետությունը դիմում է հարկադրանքի:

Մտորումներ: Մ. Գոշը «Գիրք դավապրան»-ին եզրափակում է հավելվածով, որտեղ նա ներդնում է Աստծո փառք պարսկականները և Աստծո Որդու «Լեռան քարոզը» հռչակավոր խոսքը: Ի՞նչ էք կարծում, ինչո՞ւ է մեծ օրհնագետը այդպես վարվել: Կարողացե՛ք Աստվածաշունչ մատչյալի այդ մասերը և փորձե՛ք պարասխանել հարցին:

Հանրության շահերին համահունչ վարքագիծ ցուցաբերած անձանց նկատմամբ կարող է կիրառվել նաև խրախուսում: **Խրախուսումն** անհատներին և կազմակերպություններին իրավունքներով ու արտոնություններով օժտելն է նրանց՝ հանրության համար օգտակար գործունեությունը խթանելու համար: Օրինակ՝ զինվորական ծառայություն անցած դիմորդին արտոնություններ տրամադրելը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Որո՞նք են պետական իշխանության իրականացման իրավական ձևերը:
2. Ի՞նչ նշանակություն ունեն պետական իշխանության իրականացման կազմակերպական ձևերը, և նման ի՞նչ ձևեր գիտեք:
3. Ի՞նչ են պետական հարկադրանքը և դրա ներգործության եղանակները:
4. Ո՞րն է պետական հարկադրանքի կիրառման նպատակը:
5. Ո՞րն է պետական քաղաքականության վերաբերյալ տեղեկությամբ հանդիմանողները:
6. Ի՞նչ է համոզումը՝ որպես պետական իշխանության իրականացման եղանակ:
7. Ո՞րն է տարբերությունը տեղեկացվածության և համոզմունքի միջև:

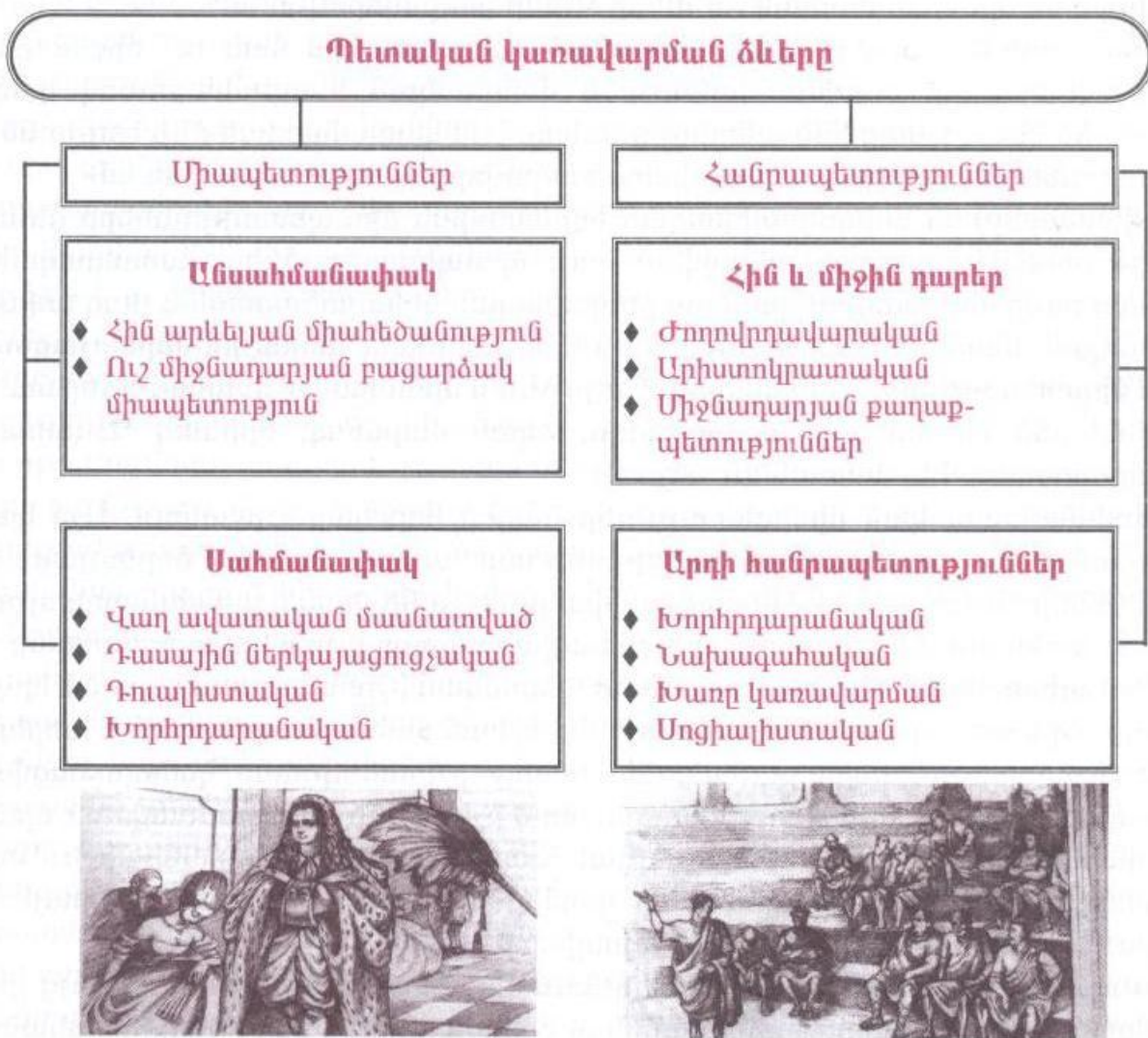
Ստեղծագործական աշխատանք: Գրե՛ք փոքրիկ շարադրություն «Իմ համոզմունքները» թեմայով:

Հանրօգուտ աշխատանք: Պարբերաբար իրավահավաստության կոչող քարոզչական բերքիկներ և տարածե՛ք դրանք:

ԴԱՍ 40. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԵՎ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԻ ՁԵՎԵՐԸ

1. «ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՁԵՎ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Պետության բնութագրերից են նաև պետական կառավարման ձևը և պետության կառուցվածքի ձևը: Երկուսը միասին անվանում են **պետության ձև**: Ամեն մի երկրում պետության ձևը պայմանավորված է տվյալ երկրի զարգացման պատմական պայմաններով, ազգային կազմով, պատմական ավանդույթներով, տարածքի չափերով, կրոնական, գաղափարական և այլ գործոններով:

Պետական կառավարման ձևը ցույց է տալիս պետական իշխանության կազմակերպման եղանակները, պետական մարմինների ձևավորման կարգը, դրանց փոխգործությունը միմյանց միջև և բնակչության հետ, բնակչության մասնակցության աստիճանը պետական մարմինների ձևավորմանը:

Միապետության հասկացությունը և տեսակները: Միապետությունում բարձրագույն պետական իշխանությունը պատկանում է մեկ անձի՝ միապետին (թագավոր, ցար, կայսր, շահ), որը գահը զբաղեցնում է ժառանգաբար և ցմահ, իրավաբանորեն պատասխանատու չէ բնակչության առջև:

Անսահմանափակ (բացարձակ) միապետություններում միապետը պետության բարձրագույն մարմինն է: Նա իրականացնում է օրենսդիր գործառույթներ (միապե-

տի կամքն իրավունքի և օրենքի աղբյուր է), ղեկավարում է գործադիր իշխանությունը, վերահսկում է արդարադատությունը: Բացարձակ միապետության առաջին ձևը **հին արևելյան միահեծանություններն** էին: Հին Արևելքում աշխարհագրական պայմանները, խոշորածավալ հասարակական աշխատանքների կատարման (ոռոգման համակարգերի կառուցման) անհրաժեշտությունը կանխորոշեցին ուժեղ իշխանության առաջացումը: Այդ պետությունների տնտեսական հիմքը հողի պետական սեփականությունն էր: Դրանք էլ պայմանավորեցին ոչնչով չսահմանափակված միապետական իշխանության ձևավորումը: Միապետը երկիրը կառավարում էր ուժեղ ռազմապաշտոնական պետական կառուցակարգի օգնությամբ: Կառավարման միահեծանական ձև ուներ Վանի թագավորությունը:

Բացարձակ միապետությունները բնութագրական էին նաև ուշ միջնադարին, երբ ավատական մասնատվածության վերջնական հաղթահարումով կազմավորվեցին կենտրոնացված պետությունները: Այս կառավարման ձևի էությունն արտահայտել է Ֆրանսիայի Լյուդովիկոս թագավորը. «Պետությունը ես եմ»:

Միջնադարյան ավատատիրական եվրոպական միապետությունները ձևավորվեցին որպես ապակենտրոնացված թույլ միապետություններ: Հասարակության զարգացումը նախադրյալ դարձավ քաղաքական կենտրոնացման և վաղ ավատատիրական, մասնատված միապետությունից անցնելու **դասային-ներկայացուցչական միապետության**: Կառավարման այս ձևում միապետի իշխանությունը սահմանափակված էր դասերի ներկայացուցչական մարմնով, օրինակ՝ Անգլիայում՝ պառլամենտով, Լեհաստանում՝ սեյմով:

Սահմանադրական միապետությունը ծագեց նոր դարաշրջանում: Այս կառավարման ձևում միապետի իշխանությունը սահմանափակվում է ներկայացուցչական (ընտրովի) մարմնով: Միապետն իրավունք չունի փոխել սահմանադրությունը: Այս միապետության տեսակներն են դուալիստականը և խորհրդարանականը:

Դուալիստական միապետությունում պետական իշխանությունը կրում է երկակի բնույթ: Եթե բացարձակ միապետությունում չկան սահմանադրություն և խորհրդարան, իշխանությունների բաժանում, ամբողջ իշխանությունը կենտրոնացված է միապետի ձեռքում, ապա դուալիստականում իշխանությունը բաժանվում է միապետի կողմից նշանակվող կառավարության և օրենսդիր խորհրդարանի միջև: Կառավարությունը կազմվում է միապետի կողմից և պատասխանատու է միայն նրա առջև: Ներկայումս կառավարման այսպիսի ձև չկա:

Խորհրդարանական միապետությունում միապետը թագավորում է, բայց չի կառավարում: Կառավարությունը կազմվում է ընտրություններում հաղթանակած կուսակցությունների ներկայացուցիչներից և պատասխանատու է միայն խորհրդարանի առջև: Օրենքներն ընդունում է խորհրդարանը: Միապետի իշխանությունը, փաստորեն, խորհրդանշական է: Օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիայում միապետը թագավորում է, բայց չի կառավարում:

Մտորումներ: Ժամանակակից աշխարհի ինչպիսի՞ միապետություններ գիտեք: Ի՞նչ եք կարծում, ինչո՞ւ են այդ երկրներում պահպանվել միապետական կառավարման ձևերը: Արդյո՞ք միապետությունն իր դարն ապրած երևույթ է, թե՞ ոչ:

Հանրապետության հասկացությունը և տեսակները: Հանրապետությունում բարձրագույն պետական իշխանությունը պատկանում է որոշակի ժամկետով ժողովրդի կողմից ընտրված մարմիններին, որոնք պատասխանատու են ընտրողների առջև:

Կառավարման հանրապետական ձևն առաջացել է Հին աշխարհի ստրկատիրական պետություններում: **Աթենքի ժողովրդավարական հանրապետությունում** պետության մարմիններն ընտրվում էին լիիրավ քաղաքացիների՝ ժողովրդական ժողովի կողմից: Սակայն Հին աշխարհում տարածված էր **արիստոկրատական հանրապետությունը**, որտեղ պետական իշխանության ընտրովի մարմինների կազմավորմանը և աշխատանքին մասնակցում էր ռազմահողատեր ավագանին:

Միջնադարում հանրապետական ձևը հազվադեպ էր: Այն գոյություն ուներ միայն ինքնավարության իրավունք ունեցող միջնադարյան քաղաքներում, որտեղ ընտրությունների միջոցով կազմավորվում էին իշխանության մարմիններ՝ քաղաքային խորհուրդներ՝ քաղաքապետերի գլխավորությամբ:

Նոր դարաշրջանում առաջացան **խորհրդարանական** և **նախագահական** հանրապետություններ: Դրանք տարբերվում են իրարից նրանով, թե պետական իշխանության բարձրագույն մարմիններից ո՞վ է կազմում կառավարությունը ու ղեկավարում նրա գործունեությունը՝ խորհրդարանը, թե՞ նախագահը, և նրանցից ո՞ւմ առջև է պատասխանատու կառավարությունը: Եթե հանրապետությունում կառավարությունը կազմավորվում է ընտրություններում հաղթած կուսակցության կողմից կամ ընտրվում է խորհրդարանի կողմից և հաշվետու, պատասխանատու է նրա առջև (խորհրդարանը կարող է անվստահության քվե հայտնել կառավարությանը), ապա այն խորհրդարանական է: Այդպիսին էր, օրինակ, Հայաստանի առաջին հանրապետությունը, այդպիսին են Ժամանակակից Իտալիան, Ավստրիան: Եթե հանրապետությունում նախագահն է կազմում կառավարությունը, և վերջինս իր գործունեության համար հաշվետու և պատասխանատու է նախագահի առջև, ապա հանրապետությունը նախագահական է: Դրա դասական օրինակը ԱՄՆ-ն է:

Կան նաև **խառը՝ նախագահական-խորհրդարանական** կամ **կիսանախագահական** հանրապետություններ: Այդպիսին է, օրինակ, մեր հանրապետության կառավարման ձևը: Դրանում զուգակցված են և՛ նախագահական, և՛ խորհրդարանական հանրապետություններին բնորոշ գծերը: Այդ կառավարման ձևը նախագահական է այնքանով, որքանով հանրապետության նախագահը Ազգային ժողովում պատգամավորական տեղերի բաշխման և պատգամավորական խմբակցությունների հետ խորհրդակցությունների հիման վրա վարչապետ է նշանակում պատգամավորների մեծամասնության վստահությունը վայելող անձին: Նախագահը վարչապետի առաջարկությամբ նշանակում և ազատում է կառավարության անդամներին: Սակայն նախագահի կողմից կազմավորվող կառավարությունը հաշվետու և պատասխանատու է նաև Ազգային ժողովի առջև: Օրինակ՝ նա իրավասու է անվստահություն հայտնել կառավարությանը: Այդ դեպքում վարչապետը դիմում է ներկայացնում նախագահին կառավարության հրաժարականի մասին:

Կառավարման հատուկ ձև է **սոցիալիստական հանրապետությունը**: Այստեղ պետական կառուցակարգը կազմավորվում է ոչ թե իշխանությունների տարանջատման, այլ, ընդհակառակը, այսպես կոչված՝ ժողովրդավարական կենտրոնացման սկզբունքով: Սովորաբար մերժվում է այլախոհությունը և բազմակուսակցական համակարգը: Հասարակության կյանքի տնտեսական, սոցիալական, մշակութային ղեկավարությունը կենտրոնացվում է պետության ձեռքում: Պետությունն ամբողջ երկրի մասշտաբով կառավարում է, կարգավորում և վերահսկում ամեն ինչ՝ հանուն սոցիալիզմի և կոմունիզմի շինարարության:

2. ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԻ ՉԵՎԸ

Պետական կառուցվածքի ձևը բնութագրում է պետական իշխանության տարածքային կազմակերպումը, պետության ներքին բաժանումը մասերի, պետության և նրա բաղկացուցիչ մասերի փոխհարաբերության բնույթը:

Ըստ կառուցվածքի ձևի պետությունները լինում են պարզ՝ միասնական, և բարդ՝ դաշնային: Պետական կառավարման ձևի և պետական կառուցվածքի ձևի միջև կապ չկա: Միևնույն պետական կառավարման ձևում կարող են լինել պետական կառուցվածքի տարբեր ձևեր: Օրինակ՝ ՀՀ-ն և ՌԴ-ն ունեն կառավարման միևնույն ձևը, սակայն պետական կառուցվածքի ձևով տարբեր են:

Միասնական (լատ.՝ ունիտար) պետությունն ամբողջական, կենտրոնացված պետություն է, որի տարածքը բաժանված է պետական կազմավորման կարգավիճակ չունեցող և ինքնիշխան իրավունքներով չօժտված վարչատարածքային միավորների (մարզեր, պրովինցիաներ և այլն): Այդպիսին է մեր հանրապետությունը: Այս պետություններում գոյություն ունեն բարձրագույն պետական մարմինների միասնական համակարգ, միասնական քաղաքացիություն, մեկ սահմանադրություն: Այդ պարագայում նախադրյալներ են ստեղծվում երկրի ամբողջ տարածքի վրա կենտրոնական պետական իշխանության բավականին ուժեղ ազդեցության համար:

Դաշնային (լատ.՝ ֆեդերատիվ) պետությունը բարդ միութենական պետություն է, որի մասերը (հանրապետություններ, նահանգներ, կանտոններ և այլն) ինքնիշխանությամբ օժտված պետություններ կամ պետական կազմավորումներ են: Դաշնության կազմի մեջ մտնող պետական կազմավորումները կոչվում են դաշնության սուբյեկտներ: Դաշնությունները կազմավորվում են ազգային (ՌԴ) կամ տարածքային (Գերմանիա) հատկանիշներով: Դաշնային պետություններն ունեն միասնական զինված ուժեր, միասնական ֆինանսական, հարկային, մաքսային համակարգ: Սակայն բոլոր դաշնություններում պետական մարմինների համակարգը, իրավական համակարգն ունեն երկու մակարդակ՝ ամբողջ դաշնության և նրա անդամների:

Ժամանակակից դաշնություններում չեն ճանաչվում անդամների՝ դաշնության կազմից դուրս գալու իրավունքը: Այդ իրավունքն ամրագրված էր ԽՍՀՄ Սահմանադրությամբ, չնայած ոչ մի անգամ այն չի օգտագործվել:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է պետական կառավարման ձևը, և որո՞նք են դրա տեսակները:
2. Ի՞նչ է միապետությունը:
3. Միապետական կառավարման ինչպիսի՞ ձևեր են գոյություն ունեցել:
4. Ի՞նչ է հանրապետությունը:
5. Որո՞նք են արդի դարաշրջանի հանրապետական կառավարման ձևերը:
6. Ինչպիսի՞ն է Հայաստանի Հանրապետության կառավարման ձևը:
7. Ի՞նչ է պետական կառուցվածքի ձևը:
8. Ի՞նչ են միասնական և դաշնային պետությունները:

Ինքնուրույն աշխատանք: Ուսուցչի բաշխմամբ պատրաստե՛ք զեկուցումներ հետևյալ քննաներով. «Անրիկ Հունաստանի միաժող Պոլիքիոսը պետության ձևերի հերթափոխման շրջափուլի մասին», «ԼՂՀ-ի կառավարման ձևը»:

ԴԱՍ 41. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Որպեսզի պետության մասին ձեր պատկերացումներն ավելի ամբողջական դառնան, անհրաժեշտ է, որ դուք գաղափար կազմեք նաև հասարակության մեջ պետության դերի մասին: Դրա համար անհրաժեշտ է իմանալ, թե որն է պետության սոցիալական առաքելությունը, ինչ անհրաժեշտ հասարակական գործունեություն է իրականացնում պետությունը, որն անխուսափելի է դարձնում նրա գոյությունը:

1. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ

Առաքելություն նշանակում է հասարակական և այլ հանձնարարություն, խնդիր, որի կատարման համար գոյություն ունի ինչ-որ մեկը: Պետության առաքելություն ասելով հասկանում ենք այն հասարակական գերխնդիրները, որոնց կատարման համար առաջացել է և գոյություն ունի պետությունը:

Պետության ծագումը և գոյությունը պայմանավորված է նրա ընդունակությամբ՝ քավարարելու հասարակության (բնակչության) հիմնարար պահանջմունքները: Ծագելով հասարակությունից և վեր կանգնելով նրանից՝ պետությունը պետք է լուծի հասարակական հիմնարար խնդիրները, կազմակերպի հասարակական «ընդհանուր գործերը»: Օրինակ՝ անվտանգությունը, քաղաքացիական խաղաղությունը և իրավակարգը, ի վերջո, հասարակության հարատևումը:

Որպես համընդհանուր կազմակերպություն՝ միայն պետությունն է ընդունակ իրականացնել հասարակության ընդհանուր գործերի կարգավորումը և կառավարումը: Ուստի **պետության սոցիալական առաքելությունը, արժեքը հենց նրանում է, որ այն կարգավորում և կառավարում է հասարակությունը, որոշում է նրա զարգացման ընդհանուր նպատակները և կազմակերպում է դրանց իրականացումը:**

Մարդու իրավունքները և պետության առաքելությունը: Պետության սոցիալական առաքելությունը չի դրսևորվում ինքնաբերաբար: Դրա վրա ազդում են բազմաթիվ գործոններ, օրինակ՝ ում է պատկանում պետական իշխանությունը, ով է այն իրականացնում և ում շահերից ելնելով, կրոնը և այլն:

Պետության սոցիալական առաքելության վրա ազդող գործոնների շարքում էական դեր է խաղում նաև գաղափարական մոտեցումն անհատի, հասարակության և պետության հարաբերակցության հիմնահարցին: Պետության հասարակական առաքելության վերաբերյալ պատկերացումների հեղափոխական վերաիմաստավորումը տեղի ունեցավ ուշ միջնադարում՝ ի դեմս բնական իրավունքի տեսաբանների: Բնական իրավունքի տեսությունը պետությանը համարում է հասարակական դաշինքի հիման վրա ստեղծված կազմակերպություն, որը պետք է ծառայի մարդուն և հասարակությանը, ապահովի և պաշտպանի մարդու իրավունքները:

Այսպիսով՝ մարդու իրավունքների գերակայությունն արմատապես ներագրում է նաև պետության առաքելության վրա: Պետության նպատակը մարդն է ու նրա իրավունքները: Դա նշանակում է, որ պետությունը հասարակական դաշինքի արդյունքում ստեղծված կազմակերպություն է, որի առաքելությունը մարդու իրավունքների լենսագործումն ու երաշխավորումն է, հասարակական կարգուկանոնի, խաղաղության հաստատումը:

Մտորումներ: Պետության հասարակական առաքելության վերաբերյալ մտրեցումներից է դասակարգային կամ մարքսիստական մտրեցումը, որն ապացուցում է, որ պետա-

ԳԼՈՒԽ 11 ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

ԴԱՍ 52. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

1. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Պետության արտաքին քաղաքականությունը նրա համապատասխան մարմինների նպատակային գործունեությունն է՝ ուղղված միջազգային (արտաքին) հարաբերությունների ոլորտում պետության առջև դրված խնդիրների նվաճմանը:

Յուրաքանչյուր պետություն այլ պետությունների հետ հարաբերություններում կիրառում է իր արտաքին քաղաքականությունը: Այն ձևավորվում (մշակվում) է բազմաթիվ գործոնների հիման վրա, որոնց թվում են երկրի սոցիալ-տնտեսական դրությունը, աշխարհագրական դիրքը, ազգային-կրոնական, պատմական առանձնահատկությունները, երկրի անկախության և անվտանգության ապահովման պահանջը և այլն: Այդ գործոնների հաշվառմամբ մշակված արտաքին քաղաքականությունը կոչված է ապահովելու ազգային (պետական) շահերը միջազգային ոլորտում: Պետության արտաքին քաղաքականությունը պետք է ելնի ազգային շահերից և ազգային անվտանգության որոշակի հայեցակարգից:

Ազգային անվտանգության կենսագործումը նպատակ ունի ապահովելու ազգի (ժողովրդի) կամ նրա պետականության գոյատևումը և երբեմն կարող է ձեռք բերել պատերազմական բնույթ: Արտաքին քաղաքականություն մշակողներն արդի պայմաններում, բացի ազգային շահերից, պետք է հաշվի առնեն նաև համամարդկային արժեքներն ու նորմերը, միջազգային հանրության կարծիքը: Միաժամանակ, որպեսզի արտաքին քաղաքականությունը կայուն լինի, օրենքներում ամրագրվում են դրա հիմնադրույթները և իրացման ընթացակարգը:

2. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ժամանակակից աշխարհում դժվար է գտնել որևէ պետություն, որը չի հաստատում արտաքին սերտ կապեր միջազգային կյանքի ամենատարբեր ոլորտներում: Հակառակ դեպքում այն դատապարտված է մեկուսացման՝ դրանից բխող բոլոր բացասական հետևանքներով: Հետևաբար, պետությունները փորձում են իրականացնել ակտիվ արտաքին քաղաքականություն, համագործակցել միջազգային հարաբերությունների բոլոր մասնակիցների հետ: Որպես կանոն, պետություններն առաջին հերթին որոշում են արտաքին աշխարհի հետ իրենց հարաբերությունների բնույթը, արտաքին քաղաքականության նպատակները և սկզբունքները, պետական մարմինների լիազորություններն այդ ոլորտում:

Հայաստանի Սահմանադրությունը սահմանում է, որ «Հանրապետության արտաքին քաղաքականությունն իրականացվում է միջազգային իրավունքի սկզբունքներին և նորմերին համապատասխան՝ բոլոր պետությունների հետ բարիդրացիական, փոխշահավետ հարաբերություններ հաստատելու նպատակով»:

լը բնակչության մեծ մասի մոտ ցավագին տրամադրություններ չէր ստեղծում: Բաժանարար գիծը՝ Ռուսաստանի և Վրաստանի միջև սահմանը, ըստ էության ձևական էր: Այն վարչական սահման էր և ժողովրդի երկու հատվածների միջև շփումների համար որևէ խոչընդոտ չէր հարուցում: 1980-ական թթ. վերջերին ԽՍՀՄ փլուզման և Վրաստանի անկախացման հեռանկարն արմատապես փոխեց իրավիճակը. բաժանարար գիծը կարող էր վերածվել պետական սահմանի՝ օսերի համար անցանկալի հետևանքներով: Միաժամանակ վրացիների մոտ տարածում էր ստանում այն մտայնությունը, որ Հարավային Օսեթիայի ինքնավարությունն անօրինական է և պետք է վերացվի: Հակառակ դրա Հարավային Օսեթիայի մարզային խորհուրդը 1989 թ. որոշում ընդունեց ինքնավար մարզը Վրաստանի կազմում ինքնավար հանրապետության վերակազմելու մասին: Մի քանի ամիս անց նոր հռչակված հանրապետության Գերագույն խորհրդի ընտրություններ անցկացվեցին: Ի պատասխան Վրաստանի Գերագույն խորհուրդը 1990 թ. դեկտեմբերի 10-ին ընդունեց օրենք Հարավօսեթական Ինքնավար Մարզը լուծարելու մասին: Մարզի տարածքի մի մասում մտցվեց արտակարգ դրություն: Այդ ամենին հաջորդեցին զինված բախումներ, եղան մեծաթիվ զոհեր, հազարավոր խաղաղ բնակիչներ դարձան փախստականներ ու բռնի վերաբնակներ: Ակնհայտ դարձավ Վրաստանի կազմից դուրս գալու և Ռուսաստանի կազմում գտնվող Հյուսիսային Օսեթիա-Ալանիա Հանրապետությանը միանալու Հարավային Օսեթիայի մտադրությունը:

Ռուսաստանի միջնորդությամբ սկսված երկկողմ և քառակողմ (Վրաստան, Հյուսիսային Օսեթիա, Ռուսաստան, Հարավային Օսեթիա) բանակցությունների շնորհիվ հնարավոր եղավ խուսափել լայնածավալ զինված բախումից: 1992 թ. ամռանը ստորագրվեցին փաստաթղթեր, որոնք հաստատում են կողմերի հավատարմությունը հիմնախնդիրը խաղաղ բանակցությունների միջոցով լուծելու սկզբունքին: Իրավիճակը վերահսկելու համար ստեղծվեցին Ռուսաստանի, Վրաստանի և Հարավային Օսեթիայի միասնական խաղաղարար ուժեր:

Մտորումներ: Հարավկովկասյան երկու հակամարտություններում ի՞նչ դեր է ունեցել վարչաքաղաքական գործոնը:

5. ՎՐԱՅ-ԱԲԽԱԶԱԿԱՆ ԵՎ ՎՐԱՅ-ՕՍԵԹԱԿԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՆԵՐԿԱ ՓՈԽԸ

2008 թ. օգոստոսի 8-ին Պեկինում մեկնարկեցին 29-րդ օլիմպիական խաղերը: Հին աշխարհում օլիմպիական խաղերի ժամանակ դադարում էին բոլոր պատերազմները: Մեր ժամանակներում, սակայն, տեղի ունեցավ ճիշտ հակառակը: Օգոստոսի լույս 8-ի գիշերը վրացական զորքերը սկսեցին Հարավային Օսեթիայի մայրաքաղաք Ցխինվալի և հարակից շրջանների զանգվածային հրետանակոծությունը: Մի քանի ժամ հետո սկսվեց քաղաքի գրոհը վրացական զրահատեխնիկայի և հետևակային զորքի կողմից: Հարձակման պաշտոնական առիթը վրացական կողմը համարում էր Հարավային Օսեթիայի կողմից կրակի դա-

ԴԱՍ 65. ԱՐՅԱԽՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՐՄԱՏՆԵՐԸ

1. ԱՐՅԱԽԸ ՀԻՆ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Պատմական աղբյուրների վկայությամբ՝ Արևելյան Անդրկովկասի մեծագույն մասը, այդ թվում և ներկայիս Ղարաբաղ կոչվող աշխարհագրական տարածքն իր թե՛ լեռնային, թե՛ դաշտավայրային մասերով անհիշելի ժամանակներից ի վեր բնակեցված է եղել տեղաբնիկ հայերով և կազմել է հայկական պետական տարածքի, իսկ պետության բացակայության դեպքում՝ հայկական էթնոմշակութային տարածքի մի մասը: Ըստ «Աշխարհացույցի»՝ մեր թվարկության առաջին դարերից սկսած այն ընդգրկված է եղել Մեծ Հայքի Արցախ և Ուտիք նահանգների սահմաններում:

Արցախի նախարարական տունն ըստ ավանդության սերված էր Հայկ Նահապետի ժառանգ Սիսակից: Նախարարական այս տան նախահայրն է եղել Առանը, որի անունից էլ ծագել է հարստության Առանշահիկ անունը: V-VI դարերում Արցախը մտնում էր պարսկահպատակ Աղվանից մարզպանության մեջ: Օգտվելով պարսից արքունիքի զիջումներից՝ Արցախի Առանշահիկները V դարի վերջում Վաչագան Բարեպաշտի գլխավորությամբ ստեղծեցին թագավորություն, որի մեջ ընդգրկված էին նաև Ուտիքը և այլ տարածքներ: IX դարի վերջերին Արցախի իշխանական տան ճյուղերը Բագրատունյաց թագավորության ենթակայությամբ ստեղծեցին երկու փոքրիկ թագավորություն Դիզակում և Խաչենում: X դարից սկսած Արցախ անունը կորցնում է իր վարչաքաղաքական նշանակությունը և գործածվում որպես աշխարհագրական հասկացություն: Եվ քանի որ նահանգի մեծ մասն ընդգրկված էր Խաչենի իշխանության մեջ, Արցախ անվանը փոխարինում է Խաչենը, որին էլ XV դարում փոխարինում է Ղարաբաղը: Մոնղոլական տիրապետության, Լենկթեմուրի արյունալի արշավանքի, կարա-կոյունլու և ալ-կոյունլու ցեղախմբերի ծանր տիրապետության արդյունքում Արցախ-Խաչենի իշխանությունները ուշ միջնադարում մանրացել, վեր էին ածվել գավառական վարչական միավորների, որոնք կոչվում էին մելիքություններ:

1736 թ. Պարսկաստանում գահ բարձրացավ Նադիր շահը՝ ինքնատիպ և տաղանդավոր պետական մի գործիչ: Գահ բարձրանալուց անմիջապես հետո Նադիր շահը հատուկ հրովարտակով Արցախի հինգ մելիքությունները միավորեց «Մահալե խամսե» (արաբերեն խամսա՝ հինգ) նահանգի մեջ: Նորաստեղծ նահանգը դուրս բերվեց Գանձակի խանի վերահսկողությունից և դարձավ ինքնուրույն վարչական միավոր: Խամսայում միավորվեցին Գյուլիստանի, Ջրաբերդի, Խաչենի, Վարանդայի և Դիզակի մելիքությունները: Գյուլիստանում իշխում էին Մելիք-Բեգլարյանները, Ջրաբերդում՝ Մելիք-Իսրայելյանները, Խաչենում՝ Հասան-Ջալալյանները, Վարանդայում՝ Մելիք-Շահնազարյանները, Դիզակում՝ Մելիք-Եգանյանները (Մելիք-Ավանյաններ): Խամսայի գերագահ (բեկլարբեկ) նշանակվեց Դիզակի մելիք Եգանը (իշխանանիստը՝ Տող ավան): Նա ենթարկվում էր Ատրպատականի փոխարքային: Մելիք Եգանին իրավունք էր վերապահվել նաև ուղղակիորեն դիմելու շահին: Նա նաև շահի պալատական խորհրդականն էր և, ինչպես վկայում են պարսկական սկզբնաղբյուրները, վայելում էր Նադիր շահի առանձնակի հարգանքն ու վստահությունը:

կան իշխանությունը պատկանում է Կոնստանտինոպոլի զեմլեկարգին և օգտագործվում է ի շահ նրա: Հետևաբար, պետությունը գործիք է, որի միջոցով մեկ դասակարգը (փոքրամասնությունը) իշխում է մյուսի (մեծամասնության) վրա:

2. «ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Իր առջև դրված առաքելությունն իրականացնելու համար ցանկացած պետություն պետք է գործի մշտապես: Պետության անգործությունը հավասարագոր է և՛ պետության, և՛ հասարակության կործանմանը: Հետևաբար, պետությունն իրականացնում է բազմաթիվ գործառույթներ: **Պետության գործառույթները նրա գործունեության հիմնական ուղղություններն են, որոնք արտահայտում են պետության հասարակական առաքելությունը, նշանակությունը, ուղղված են հասարակության պետական կառավարման խնդիրների ու նպատակների իրագործմանը:**

Գործառույթների շրջանակը կախված է տվյալ պահին հասարակության, ուստի նաև պետության առջև կանգնած խնդիրներից: **Պետության խնդիրն** այն է, ինչը լուծում է պահանջում, իսկ **գործառույթն** այդպիսի լուծմանն ուղղված գործունեության տեսակ է: Այլ կերպ ասած՝ պետության խնդիրները և գործառույթները փոխկապակցված են, սակայն նույնական չեն: Պետության յուրաքանչյուր գործառույթ ունի իր ներգործության ոլորտը և իր բովանդակությունը: Ոլորտը հասարակական կյանքի որոշակի մասն է (տնտեսություն, երկրի պաշտպանություն), որին ուղղված է պետական ներգործությունը: Գործառույթի բովանդակությունը մատնանշում է, թե ինչ է անում պետությունը, ինչ կառավարչական գործողություններ է կատարում տվյալ ոլորտում, ինչով են զբաղվում նրա համապատասխան մարմինները: Օրինակ՝ պետության խնդիրներից մեկն էլ երկիրն արտաքին հնարավոր հարձակումներից պաշտպանելն է: Այդ խնդրի իրացման համար պետությունն իրականացնում է երկրի պաշտպանության գործառույթ, որը ենթադրում է զինված ուժերի (բանակի) ստեղծում, դրա անընդհատ կատարելագործում, բանակի մարտունակության և մարտական պատրաստականության բարձրացում, ինչպես նաև բազմաթիվ այլ միջոցառումներ, որոնք նախատեսվում են տվյալ պետության պաշտպանական-ռազմական դոկտրինայով:

Պետության գործառույթները լինում են ներքին և արտաքին: Ներքին գործառույթները նպատակամղված են երկրի ներքին խնդիրների լուծմանը, իսկ **արտաքինները**՝ այլ պետությունների հետ որոշակի հարաբերությունների հաստատմանը, դրանց զարգացմանը, երկրի պաշտպանությանը (ԿԽՍ 52-րդ դասը): Ներքին և արտաքին գործառույթները սերտորեն կապված են միմյանց հետ, փոխադարձաբար լրացնում են իրար:

3. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

1. Տնտեսական գործառույթ. տնտեսության կարգավորում, պետքյուջեի ձևավորում և կատարման վերահսկողություն, տնտեսական զարգացման ծրագրերի մշակում, ձեռնարկատիրության համար նպաստավոր պայմանների ստեղծում, արտադրանքի որակի նկատմամբ հսկողություն և այլն:

2. Ֆինանսական վերահսկողության և հարկման գործառույթ. ֆինանսական համակարգի կազմակերպում և կառավարում, հարկային համակարգի կազմակերպում և հարկահավաքություն, եկամուտների օրինականության նկատմամբ վերահսկողություն:

3. Սոցիալական գործառույթ. մարդու արժանապատիվ կյանքի համար պայմանների ապահովում, հասարակության կարիքավոր անդամներին սոցիալական օգնության մատուցում, առողջապահության, հանգստի, կրթության, բնակարանային շինարարության և այլ ոլորտներում ծրագրերի մշակում և կենսագործում:

4. Կրթամշակութային գործառույթ. ազգի համախմբում, ազգային ինքնագիտակցության զարգացում, ազգային փոքրամասնությունների զարգացման ապահովում, կրթության համընդհանուր և անընդհատ համակարգի կազմակերպում, գիտության և մշակույթի զարգացման օժանդակում, ժողովրդի մշակութային ժառանգության պահպանություն:

5. Իրավական գործառույթ. օրենսդրության ստեղծում, մարդու իրավունքների ամրագրում, ապահովում, պաշտպանություն, օրենսդրության ճշգրիտ կենսագործման ապահովում, իրավախախտների բացահայտում և պատասխանատվության ենթարկում:

6. Բնապահպանական գործառույթ. մարդու կյանքի համար անվտանգ բնական պայմանների ապահովում, շրջակա միջավայրի պահպանություն, վերականգնում և բարելավում, բնական ռեսուրսների պահպանության և ռացիոնալ օգտագործման ապահովում, ժողովրդի գեներացիայի պահպանում:

4. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

Պետության գործառնությունը ոչ թե քարացած, այլ շարժուն երևույթներ են: Պետության պատմական զարգացման ընթացքում անընդհատ փոխվում են գործառնությունների շրջանակը, գործառնությունների մի մասը վերանում է, առաջանում են նոր գործառնություններ՝ պայմանավորված դարաշրջանային, հասարակական զարգացման նոր պահանջումներով ու խնդիրներով: Օրինակ՝ XX դարում պետությունները սկսեցին կատարել սոցիալական և էկոլոգիական գործառնություններ, որոնք մինչ այդ գոյություն չուներին: Ճիշտ է՝ սոցիալական և էկոլոգիական միջոցառումներ իրականացվել են գրեթե բոլոր ժամանակներում, սակայն մինչ XX դարը դրանք միայն դրվագներ, եզակի ակտեր էին, չուներին մշտական, կրկնվող, պարբերական և համակարգված գործունեության նշանակություն:

Պետության պատմական զարգացման ընթացքում փոխվում և զարգանում են նաև գործառնությունների բովանդակությունը, իրականացման ձևերն ու եղանակները: Օրինակ՝ տնտեսական գործառնությամբ, որն իրականացվել է պետության պատմության ողջ ընթացքում, իր բովանդակության և իրականացման ձևերի տեսանկյունից անընդհատ փոփոխություններ է կրել: Այսպես՝ քաղաքակրթության պատմության նոր և նորագույն շրջանում պետության տնտեսական գործառնությամբ կառուցվել է երեք ձևերով՝ տնտեսությանը չմիջամտելու (**գիշերային պահակի պետություն**), կարգավորվող շուկայական տնտեսության, իսկ որոշ երկրներում՝ պլանային սոցիալիստական տնտեսության: Արդի շրջանում այդ գործառնության իրականացման ձևը խառը տնտեսությունն է՝ շուկայում պետության ուժեղ կարգավորիչ դերով:

Մտորումներ: Պետության մասին դուր արդեն բավականին գիտելիքներ ունեք: Իսկ ինչպիսի՞ն կլինի ապագայի պետությունը, ի՞նչ զարգացումներ կապրի և ի՞նչ գործառնություններ կիրականացնի: Կան մտածողներ, որոնց կարծիքով եկել է համաշխարհային պետության սրեղծման ժամանակը: Ի՞նչ էք մտածում այդ մասին:

Պետության գործառնություններից յուրաքանչյուրի ինքնուրույնությունը հարաբերական է, քանի որ գործառնություններից ամեն մեկը սպասարկող, երաշխավորող նշանակություն ունի մյուսի համար: Ակնհայտ է, որ տնտեսական գործառնության կազմակերպված, խելացի իրականացումը, ճիշտ հարկային քաղաքականությունը նախադրյալ են սոցիալական գործառնության բովանդակության իրականացման համար: Իրավական գործառնության լիարժեք իրականացումը, պատշաճ օրենսդրությունը և օրինականության հաստատումը պայմաններ են ստեղծում մնացած բոլոր գործառնությունների պատշաճ և լիարժեք իրականացման համար:

Հարցեր

1. Ո՞րն է պետության հասարակական առաքելությունը:
2. Ինչպե՞ս է ազդում մարդու իրավունքների զերակայությունը պետության հասարակական առաքելության վրա:
3. Ի՞նչ են պետության գործառնությունները:
4. Պետության ներքին ի՞նչ գործառնություններ գիտեք:
5. Ինչպիսի՞ փոփոխություններ են կրում պետության գործառնությունները ժամանակի ընթացքում:
6. Ինչպե՞ս են կապված պետության գործառնությունները:

ԴԱՍ 42. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԸ

1. «ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳ» ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Պետության կառուցակարգը պետական մարմինների, կազմակերպությունների և հիմնարկությունների ամբողջական համակարգ է, որի միջոցով գործնականում իրականացվում են պետական իշխանությունը, պետության խնդիրներն ու գործառույթները: Կառուցակարգը պետության կառուցվածքային և առարկայական մարմնավորումն է, այն կազմակերպական և նյութական ուժը, որի օգնությամբ պետությունն իրականացնում է իր իշխանությունը, հասնում իր խնդիրների լուծմանը:

Պետության կառուցակարգի կարևորագույն բաղադրատարրը պետական մարմինն է: Այն մասնակցում է պետության գործառույթների իրականացմանը և դրա համար օժտված է իշխանական լիազորություններով:

Պետական մարմինների կազմավորման և գործունեության կարգը, կառուցվածքը սահմանվում են օրենսդրությամբ: Պետական ամեն մի մարմին մասնակցում է պետության խնդիրների և գործառույթների կատարմանը՝ օրենքով իրեն վերապահված ոլորտում: Պետական մարմինը կազմված է համապատասխան ստորաբաժանումներից և պետական ծառայողներից, որոնք միավորված են նպատակների միասնությամբ:

Պետական մարմիններն ունեն օրենքով ամրագրված իրավասություն՝ լիազորությունների և պարտականությունների ամբողջություն: Վերջիններս պայմանավորված են տվյալ պետական մարմնի առջև դրված խնդիրներով և գործառույթներով: Իր իրավասությունն իրականացնելու համար պետական մարմինն ունի անհրաժեշտ նյութական և ֆինանսական միջոցներ:

Պետական մարմինն օժտված է իշխանական լիազորություններով՝ իր իրավասությանը համապատասխան: Դա նշանակում է, որ նա կարող է հրապարակել կատարման համար պարտադիր կարգադրագրեր: Այդ կարգադրագրերը կարող են լինել անհատական և նորմատիվ: Կարգադրագիրն անհատական է, եթե այն ուղղված է կոնկրետ անձին: Օրինակ, եթե քաղաքացին ստանում է ցուցում ապօրինի շինությունը քանդելու մասին, ապա այդ ցուցումն անհատական է: Իսկ եթե կարգադրագիրն ուղղված է բոլորին, այսինքն՝ ընդհանուր է, ապա այն նորմատիվ է: Օրինակ՝ քաղաքաշինության ընդհանուր կանոնները:

Ընդհանուր կարգադրագիր

Բնակելի տներ, կցաշենքեր, ավտո-տրակտորներ և այլ տնտեսական ու կենցաղային շինություններ ինքնակամ կառուցելն առաջացնում է տուգանքի նշանակում:

Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգիրք, հոդված 154

Անհատական կարգադրագիր

2. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԻ ՍԿԶԵՄԻՆՔՆԵՐԸ

Պետության կառուցակարգը կազմավորվում և գործում է որոշակի սկզբունքների հիման վրա, որոնք հիմնականում ամրագրվում են սահմանադրությամբ: Պետության կառուցակարգի սկզբունքները ելակետային, օրենսդրական կարգով ամրագրված դրույթներ են, որոնք որոշում են պետական մարմինների կազմակերպման և գործունեության հիմնական, առանցքային մոտեցումները: Օրինակ՝ ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է մեր պետականության կառուցման և գործունեության հիմունքները, որոնք վերջին հաշվով կոչված են պետությունը դարձնելու իսկապես ժողովրդավարական, ժողովրդի կամքն ու շահերը արտահայտող:

Արդի պետության կառուցակարգի սկզբունքները	Մարդու իրավունքների գերակայություն
	Ժողովրդաիշխանություն
	Իշխանությունների բաժանում (տե՛ս 45-րդ դասը)
	Օրինականություն
	Հրապարակայնություն և թափանցիկություն
	Արհեստավարժություն

Մարդու իրավունքների գերակայություն: Մարդու իրավունքների գերակայության սկզբունքից ելնելով՝ Սահմանադրությունը հռչակում է. «Մարդը, նրա արժանապատվությունը, հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները բարձրագույն արժեքներ են»: Գերակա իրավունքները նախորդում են այլ արժեքների էությունը և առաքելությունը: Մարդու իրավունքների գերակայությունն արմատապես ներառում է նաև պետության բնույթի վրա: Պետության նպատակը մարդն է ու նրա իրավունքները: Մարդու իրավունքները նախորդում են օրենքների բովանդակությունը և գործադրման ոգին, այսինքն՝ պետության գործունեությունը: Մարդու արժանապատվությունը՝ որպես նրա իրավունքների ու ազատությունների անքակտելի հիմք, հարգվում և պաշտպանվում է պետության կողմից: Պետությունը սահմանափակված է մարդու իրավունքներով:

Ժողովրդաիշխանություն: Պետությունը պետք է ծառայի մարդուն և ժողովրդին: Պետական կառավարումը պետք է լինի ժողովրդավարական: Ժողովրդավարական է այն կառավարման ձևը, որը կառուցվում ու գործում է ժողովրդաիշխանության սկզբունքով: Համաձայն ժողովրդաիշխանության սկզբունքի՝

- **Իշխանության տերը, աղբյուրը ժողովուրդն է:** Հայաստանում իշխանության գերագույն կրողը ժողովուրդն է: Չկա իշխանություն, որ չի բխում ժողովրդից: Այսինքն՝ ժողովուրդը ոչ մեկի հետ չի կիսում իր իշխանությունը, իրականացնում է այն ինքնուրույն, անկախ այլ սոցիալական ուժերից և օգտագործում է միայն իր սեփական շահերից ելնելով: Ժողովրդական ինքնիշխանությունն անբաժանելի է և ունի միայն մեկ սուբյեկտ՝ ժողովուրդը: Ոչ ոք, բացի ժողովրդից կամ առանց ժողովրդի համաձայնության, չի կարող հավակնել իշխանության Հայաստանի Հանրապետությունում: Ժողովուրդն իր իշխանությունն իրականացնում է անմիջապես, ինչպես նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջոցով:

- **Պետական իշխանությունն ածանցված է ժողովրդի իշխանությունից**, պայմանավորված է ժողովրդի կամքով ու պահանջմունքներով: Ժողովրդի կամքով ձևավորված իշխանության համակարգը պետք է լինի ժողովրդին հաշվետու: Պետությունն իշխանությունը ստանում է ժողովրդից, իրականացնում է ժողովրդով, հանում ժողովրդի: Այսպիսով՝ ժողովրդավարությունը ենթադրում է, որ ոչ թե պետությունն է գերիշխում հասարակության (ժողովրդի) վրա, այլ, ընդհակառակը, հասարակությունն է գերիշխում պետության վրա:

Օրինականության սկզբունքը: Օրինականությունը պետությանը և նրա մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց ներկայացված խստագույն պահանջն է՝ ստեղծվել և գործել օրենքներին համապատասխան: Պետական իշխանության համակարգը հիմնադրվում և իրականացվում է օրենքներին համապատասխան: Բացի այդ, պետական մարմինները և պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարել միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են օրենսդրությամբ: Օրինականության սկզբունքը պահանջում է, որ պետական ամեն մի օղակ, ամեն մի աշխատակից իր գործունեության ընթացքում դրսևորի բացառապես օրինահպատակ, իրավաչափ վարքագիծ: Վերջիններիս կողմից օրինականության ամեն մի խախտում խարխուլում է պետության հեղինակությունը, վնասում նրա լեգիտիմությանը:

Հրապարակայնություն և թափանցիկություն: Տեղեկատվական թափանցիկությունը, բացախտությունը, կառավարական քաղաքականության կանխատեսելիությունը ժողովրդավարական գործընթացի կարևորագույն բաղադրատարրերն են, առանց որոնց ժողովրդաիշխանությունից մնում են միայն արտաքին ձևերը: Չեն առանց բովանդակության անհետաքրքիր է ընտրողների համար: Ուստի շատ կարևոր է պետության և նրա մարմինների հրապարակային գործունեությունը:

Պետական գործունեության չափից դուրս գաղտնիությունը խախտում է մարդու տեղեկատվական իրավունքները: Դա մեզ համար ունի սկզբունքային նշանակություն, քանի որ ավանդաբար բնակչությանը բնորոշ է անվստահությունն իշխանության նկատմամբ, ինչը կարելի է հաղթահարել միայն մեկ ճանապարհով՝ պետական ապարատի աշխատանքի մասին տեղեկության հանրամատչելիությամբ:

Տեղեկատվական թափանցիկության, կառավարական քաղաքականության հրապարակայնության երաշխիքը մարդու տեղեկատվական իրավունքներն են (վերհիշե՛ք 9-րդ դասարանի «Հասարակագիտություն» դասագրքի 23-րդ դասը):

Արհեստավարժության սկզբունքը: Պետության կառուցակարգի զանազան օղակների աշխատակիցները պետք է լինեն իրենց ոլորտի որակյալ մասնագետներ, այսինքն՝ անձինք, որոնց համար կառավարչական աշխատանքը համարվում է մասնագիտություն: Պետական կառույցների համալրումն արհեստավարժ աշխատակիցներով բարձրացնում է այդ կառույցների ընդունակությունը որակով լուծելու հանրային կառավարման խնդիրները: Ոչ արհեստավարժ աշխատակիցներով համալրված պետական կառուցակարգն ունակ չէ լուծելու հասարակական բարդ հիմնախնդիրները:

Հայաստանում քաղաքացիներն ունեն օրենքով սահմանված ընդհանուր հիմունքներով հանրային ծառայության և քաղաքացիական աշխատանքի ընդունվելու իրավունք: Հանրային ծառայությունը պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին վերապահված խնդիրների ու գործառույթների իրականացման

ուղղված մասնագիտական գործունեություն է: Այդ իրավունքը չի գործում ինքնաբերաբար: Նախ և առաջ անձը պետք է ունենա հանրային ծառայության պաշտոններ զբաղեցնելու իրավունք: Օրինակ՝ քաղաքացիական ծառայության իրավունք ունի անձը, որը համապատասխանում է տվյալ պաշտոնի անձնագրին, տիրապետում է հայերենին և 18 տարեկան է: Այնուհետև նա պետք է մասնակցի ծառայության պաշտոն զբաղեցնելու մրցույթին և համապատասխան գիտելիքներ ու հմտություններ ցուցաբերելու դեպքում՝ հաղթելով մրցույթը, նոր միայն նշանակվի պաշտոնի:

3. ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Պետական մարմինները բազմազան են: Ըստ իրենց կողմից իրականացվող խնդիրների պետական մարմինները կարելի է բաժանել երեք խմբի՝ **օրենսդիր, գործադիր, իրավապահպան (դատական)**: Պետական մարմինների համակարգում յուրահատուկ դեր է խաղում նախագահը: Նա՝ որպես պաշտոնատար անձ, դուրս է բոլոր երեք տեսակի մարմինների շրջանակից և գործում է անկախ: Նա-

խագահին ապահովում է բոլոր մարմինների բնականոն գործունեությունը, որի համար ունի համապատասխան սահմանադրական լիազորություններ:

Ըստ որոշումների ընդունման եղանակի պետական մարմինները լինում են **կոլեգիալ**, օրինակ՝ կառավարությունը, և **միանձնյա**, օրինակ՝ նախագահը, որն իրավական ակտերն ընդունում է միանձնյա:

Ըստ պետական մարմինների ստորակարգության մեջ գրաված դիրքի պետական մարմինները բաժանվում են **կենտրոնական և տեղական մարմինների**: Կենտրոնական են, օրինակ՝ կառավարությունը, հանրապետության նախագահը: Տեղական են, օրինակ՝ մարզպետը և մարզպետարանը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է պետության կառուցակարգը:
2. Ի՞նչ է պետական մարմինը:
3. Ի՞նչ հասկանիչներով է օժտված պետական մարմինը:
4. Որո՞նք են պետության կառուցակարգի սկզբունքները:
5. Ի՞նչ կապ կա ժողովրդաիշխանության և պետության կառուցակարգի միջև:
6. Ի՞նչ նշանակություն ունի պետության կառուցակարգի գործունեության հրապարակայնությունը և թափանցիկությունը:
7. Ի՞նչ նշանակություն ունի արհեստավարժությունը պետության կառուցակարգի համար:
8. Պետական մարմինների ի՞նչ տեսակներ գիտեք:

Ինքնուրույն աշխատանք: Ուսուցչի բաշխմամբ պատրաստե՛ք զեկուցումներ հետևյալ թեմաներով. «Վանի թագավորության կառուցակարգը», «Արտաշեսյան Հայաստանի պետական կառուցակարգը», «Արշակունյաց Հայաստանի պետական կառուցակարգը», «Բագրատունյաց Հայաստանի պետական կառուցակարգը»:

ԴԱՍ 43. ՊԵՏԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԱՐՉԱՁԵՎԸ (ՌԵԺԻՄԸ)

1. «ՊԵՏԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԱՐՉԱՁԵՎ» ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Ռեժիմ» եզրույթը լատիներենից փոխառված բառ է, որը հայերեն քարգմանվում է վարչակարգ, վարչածն: Մեզ հետաքրքրող իմաստով «ռեժիմը» հասարակության քաղաքական համակարգում իշխանության իրականացման միջոցների, եղանակների համակցությունն է:

Պետաքաղաքական վարչածնը հանրային իշխանության իրականացման ձևերի, միջոցների, եղանակների և հնարքների համակցությունն է, որոնց միջոցով պետական իշխանությունը լեգիտիմացնում է իրեն (գոյությունը և գործողությունը), և որի հավաքական գործողության հետևանքը ժողովրդավարության փաստական մակարդակն է:

Պետաքաղաքական վարչածնի հատկանիշները: Պետաքաղաքական վարչածնը բնութագրելու համար հիմք կարող են ծառայել զանազան գործոններ: Վերջիններս պետաքաղաքական վարչածնի տեսակը բացահայտելու չափանիշներ են, որոնք ընդունված է անվանել «պետաքաղաքական վարչածնի հատկանիշներ»: Պետական իշխանության իրականացման եղանակները և միջոցները կարող են լինել բազմազան: Նշանակում է՝ անհրաժեշտ է ունենալ ընդհանուր չափորոշիչներ, որոնց օգնությամբ մենք կարող ենք արձանագրել պետաքաղաքական վարչածնի այս կամ այն տեսակին պատկանելությունը: Օրինակ՝ քաղաքացիների նկատմամբ իրավական կարգավորումն իր բնույթով կարող է լինել երկու տեսակի՝ թույլատվական-խթանող և արգելող-սահմանափակող: Ակնհայտ է, որ եթե պետության մեջ իրավական կարգավորումն իր բնույթով ավելի շատ թույլատվական-խթանող է, ուրեմն պետական իշխանությունն ունի ժողովրդավարական բնույթ, և, ընդհակառակը, եթե իրավական կարգավորման եղանակը գերազանցապես արգելող-սահմանափակող է, ապա պետական իշխանությունը և նրա վարչածնը հակաժողովրդավարական են:

Պետաքաղաքական վարչածնի հատկանիշներն են.

- սահմանադրական կարգի հիմունքների բնույթը՝ գաղափարական, քաղաքական, տնտեսական բազմազանություն,
- անմիջական ժողովրդաիշխանության իրականացման աստիճանը,
- պետական մարմինների ձևավորմանը ժողովրդի մասնակցության աստիճանը, ինչպես նաև այդպիսի ձևավորման եղանակները և կարգը,
- մարդու իրավունքների իրական լինելու և երաշխավորվածության աստիճանը,
- հրապարակայնության և պետական ապարատի թափանցիկության աստիճանը,
- պետական իշխանության երեք ճյուղերի միջև իրավասության բաշխումը և դրանց փոխհարաբերությունների բնույթը,
- քաղաքացիների և պաշտոնատար անձանց նկատմամբ իրավական կարգավորման բնույթը (խթանող, սահմանափակող),
- պետական որոշումներ ընդունելիս փոքրամասնության շահերի հաշվառումը,
- պետական իշխանություն իրականացնելիս որոշակի եղանակների գերակշռությունը (համոզում, հարկադրանք և այլն),

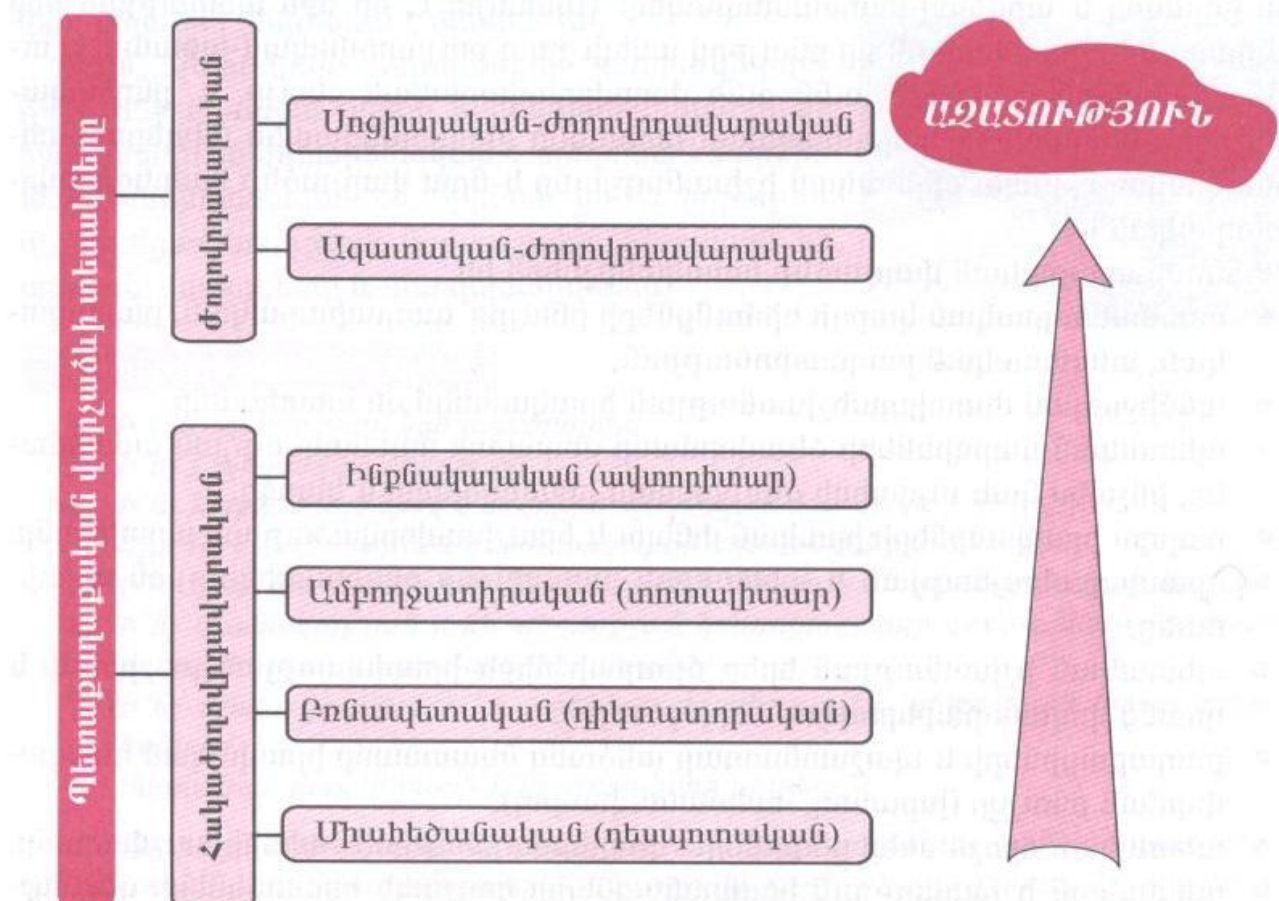
- իրավունքի դերը հասարակական և պետական կյանքում և օրենքի գերակայության աստիճանը,
- հասարակության մեջ ուժային պետական կառույցների քաղաքական և իրավական կարգավիճակը,
- պաշտոնատար անձանց պատասխանատվության ենթարկելու իրական կառուցակարգերի գոյությունը և այլն:

Պետաքաղաքական վարչաձևի հատկանիշների նշանակությունը այն է, որ դրանց օգնությամբ, դրանց դրսևորման բացահայտման միջոցով որոշվում է, թե կոնկրետ երկրի պետաքաղաքական վարչաձևն ինչպիսին է:

Մտորումներ: Փորձե՛ք ինքնուրույն մեկնաբանել պետաքաղաքական վարչաձևի վերը քվարկված հատկանիշները և դրանք համադրե՛ք մեր հասարակության հետ՝ դրսևորման աստիճանը որոշելու համար:

2. ՊԵՏԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԱՐՉԱՉԵՎԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Պետաքաղաքական վարչաձևերի դասակարգումը: Ելնելով կառավարման եղանակում ժողովրդավարական և հակաժողովրդավարական, բռնատիրական միջոցների հարաբերակցությունից՝ պետաքաղաքական վարչաձևը կարելի է դասակարգել նախ երկու տեսակների՝ վերջիններիս շրջանակում առանձնացնելով տարատեսակներ: Դասակարգման հիմնական չափանիշը պետաքաղաքական վարչաձևի հատկանիշների ժողովրդավարականության աստիճանն է:

Իհարկե, իրականության մեջ վարչաձևի իդեալական ժողովրդավարական ձևեր գոյություն չունեն։ Խոսքն ավելի շատ գնում է դրսևորվող միտումների մասին։ Եթե դրանք գլխավորապես համոզման, օրինականության եղանակներն են, եթե կիրառվող պետական հարկադրանքն ունի իրավական, մարդասիրական բնույթ, ուրեմն առկա է առաջադիմական, ժողովրդավարական վարչաձևը։ Իսկ եթե դրանք ունեն հետադիմական, բռնապետական բնույթ, և մարդու բնական իրավունքներն ապահովված ու պաշտպանված չեն, հասարակության մեջ թագավորում են կամայականությունը և ապօրինությունները, ուրեմն առկա է հակաժողովրդավարական պետաքաղաքական վարչաձևը։

Հակաժողովրդավարական պետաքաղաքական ռեժիմի բնութագրերը: Հակաժողովրդավարական ռեժիմն այս կամ այն տեսքով ձևավորվում է այնտեղ, որտեղ չկան բավարար չափով զարգացած քաղաքացիական հասարակություն և իրավական պետություն, իրավունքի և օրենքի գերակայություն, մարդու իրավունքների պաշտպանության և իրականացման երաշխիքներ։ Այստեղ պետական իշխանությունը կամայական է, անսանձ, անվերահսկելի։

Հակաժողովրդավարական վարչաձևի պայմաններում պետությունը, ի դեմս տարբեր մարմինների, ճնշում է անհատին, ոտնահարում է նրա իրավունքները, արգելակում է նրա ազատ զարգացումը։ Հակաժողովրդավարական ռեժիմների դեպքում իրականում գործում է պետության գերակայությունն իրավունքի նկատմամբ, որը կամայականության, հասարակական կյանքում իրավական սկզբունքների վերացման հետևանք է։

Հակաժողովրդավարական ռեժիմը բնութագրվում է հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտների (տնտեսություն, քաղաքականություն, գաղափարախոսություն, սոցիալական, մշակութային) նկատմամբ պետության ամբողջական վերահսկողությամբ։ Այդպիսի պետությունում սահմանվում է մեկ կուսակցության դիկտատուրա, որը փաստորեն իրականացնում է բոլոր պետական գործառնությունները՝ ունենալով չսահմանափակված լիազորություններ։

Հակաժողովրդավարական ռեժիմն անտեսում է ազգային փոքրամասնությունների շահերը։ Ազգային փոքրամասնությունները գործնականում զրկված են իրենց ներքին գործերը լուծելու ինքնուրույնությունից, քանի որ այդ հարցերն ամբողջովին գտնվում են կենտրոնական իշխանությունների իրավասության ներքո։

Հակաժողովրդավարական պետությունը հաշվի չի առնում բնակչության կրոնական համոզմունքների առանձնահատկությունները։ Այն լիովին ժխտում է կրոնական աշխարհայացքը կամ նախապատվությունը տալիս է կրոններից մեկին՝ արգելելով և ճնշելով իրեն անցանկալի բոլոր կրոնական հոսանքները։

Բռնագաղթված հայերը
Հայեայում

Ստալինյան ճամբար

Ֆաշիստական ճամբար

Ժողովրդավարական պետաքաղաքական վարչաձևի բնութագրերը: Ժողովրդավարական պետաքաղաքական վարչաձևերի պատմական տարատեսակներն են անտիկ աշխարհի ժողովրդավարություններից սկսած մինչև արդի ժողովրդավարական պետաքաղաքական վարչաձևերը: Արդի վարչաձևերը լինում են **ազատական-ժողովրդավարական** և **սոցիալական-ժողովրդավարական**:

Ժամանակակից իրավական պետության ու քաղաքացիական հասարակության պայմաններում ժողովրդավարական-ազատական ռեժիմը ենթադրում է մարդու բնական իրավունքների լայն շրջանակ, իրավական օրենքի գերակայություն, իշխանությունների բաժանում, սահմանադրականության, գաղափարական ու քաղաքական բազմաձևության հաստատում, ժողովրդաիշխանության իրականացում, պետական իշխանության գործունեության նկատմամբ հասարակական հսկողության ձևերի ինքնուրույն և արդյունավետ գործունեություն: Այսպիսով՝ ազատական-ժողովրդավարական ռեժիմները կազմավորվում են իրավական պետություններում: Նրանք բնութագրվում են պետական իշխանության իրականացման այնպիսի եղանակներով, որոնք իրականորեն ապահովում են անհատի ազատ զարգացումը, նրա օրինական իրավունքների և շահերի փաստացի պաշտպանությունը:

Սակայն ազատական վարչաձևը, այսինքն՝ միայն իրավական պետաքաղաքական վարչաձևը, զարգացմանը և հարստության կուտակմանը զուգընթաց, հանգեցնում է հասարակության գույքային շերտավորմանը, նրա բևեռացմանը, ինչը հղի է սոցիալական պայթյունով: Միայն ազատական ռեժիմը բավարար չէ լիարժեք ժողովրդավարության հաստատման համար: Հասարակությանը նետվում է մարտահրավեր՝ շարունակել՝ անհատական ազատության ազատական սկզբունքի կիրառումը, թե՞ գերապատվությունը տալ սոցիալական հավասարության սկզբունքին, որը պետությունից պահանջելու էր «գիշերային պահակի» դերից անցնել քաղաքացիական հասարակության ինքնավար ոլորտներին (սոցիալական, տնտեսական, մշակութային, բնական ռեսուրսներ) միջամտելու քաղաքականությանը: Այդ մարտահրավերի պատասխանն ազատական-իրավական պետությունը սոցիալական դարձնելու պահանջն էր՝ որպես մարդասիրական պետություն (*լե'ս հաջորդ դասը*):

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. **Ի՞նչ է պետաքաղաքական ռեժիմը:**
2. **Ի՞նչ են պետաքաղաքական վարչաձևի հատկանիշները, և ո՞րն է դրանց նշանակությունը:**
3. **Պետաքաղաքական վարչաձևի ի՞նչ հատկանիշներ գիտեր:**
4. **Ի՞նչ է ժողովրդավարական պետաքաղաքական վարչաձևը:**
5. **Ի՞նչ է հակաժողովրդավարական պետաքաղաքական վարչաձևը, և որո՞նք են դրա հատկանիշները:**
6. **Ժողովրդավարական պետաքաղաքական վարչաձևի ի՞նչ տեսակներ կան:**
7. **Որո՞նք են ազատական-ժողովրդավարական և սոցիալ-ժողովրդավարական վարչաձևերի տարբերությունները:**

Ինքնուրույն աշխատանք: Ուսուցչի բաշխմամբ պատրաստել՝ զեկուցում հեղինակ թեմաներով. «Ինքնակալություն», «Ամբողջատիրություն», «Բռնապետություն», «Միահեծանություն»:

ԴԱՍ 44. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

1. «ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՄԱՅՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Պետական իշխանությունը, լինելով համընդհանուր և համատարած, իր գործառույթները տարածում է և՛ յուրաքանչյուր անհատի, և՛ ողջ հասարակության վրա: Մարդը (քաղաքացին) և պետությունը (իշխանությունը) կապված են առաջնային իրավունքներով ու պարտականություններով: Մարդը պարտավոր է ենթարկվել պետական իշխանությանը, լինել օրինահպատակ, իսկ պետությունն իրավունք ունի մարդուն հարկադրել ենթարկման: Բայց միևնույն ժամանակ մարդը (քաղաքացին) օժտված է ի ծնե անօտարելի իրավունքներով: Իրավունքներ, որոնք մարդուն երաշխավորում են ազատության նվազագույնը հասարակության մեջ և պետության հետ հարաբերություններում: Այս դեպքում մարդու բնական իրավունքներին համապատասխանում է պետության պարտականությունը՝ ապահովել, պահպանել, պաշտպանել, երաշխավորել դրանք: Սա ազատության նվազագույն չափն է, որից այն կողմ իշխանությունն արդեն պետական չէ, այլ բռնապետական: Ազատության այդ նվազագույն չափի կենսագործման առաջին նախադրյալն իրավական պետության հայեցակարգի կենսագործումն է:

Իրավական պետությունը պետական իշխանության կազմակերպման կառույց և անհատի, հասարակության ու պետության փոխկապվածության հատուկ իրավական ձև է, որում պաշտոնապես ճանաչված, ամրագրված և պահպանված են երեք սկզբունքներ՝ մարդու բնական իրավունքները, իրավական օրենքների գերակայությունը, իշխանությունների բաժանումը և հավասարակշռումը:

Իրավական պետության հիմնական հատկանիշ-սկզբունքները

Պետականության այն քաղադրարարքերն են, որոնցով իրավական պետությունը տարբերվում է ոչ իրավական, ավանդական պետությունից:

Մարդկային-իրավական.
Մարդը, նրա իրավունքները բարձրագույն արժեքներ են

Նորմատիվ-իրավական.
Իրավական օրենքների գերակայություն
(տե՛ս 46-րդ դասը)

Կազմակերպատիրական.
Իշխանության բաժանում և հավասարակշռում
(տե՛ս 45-րդ դասը)

Իրավական պետությունը ոչ թե ինքնանպատակ է, այլ միջոց: Իրավական պետության ողջ կառույցի իմաստը, ի վերջո, մարդն է, որովհետև այն կոչված է բնական իրավունքներով օժտված մարդուն դարձնել ազատ անհատ (մարդ և քաղաքացի), իրավունքի և հասարակության լիիրավ, իրավահավասար, արժանապատվությամբ օժտված սուբյեկտ: Հետևաբար, իրավական պետությունն իր կազմակերպման և գործունեության սկզբունքներով ձև, միջոց է՝ արտահայտելու, կարգավորելու, իրացնելու մարդու և քաղաքացու իրավունքները:

2. ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

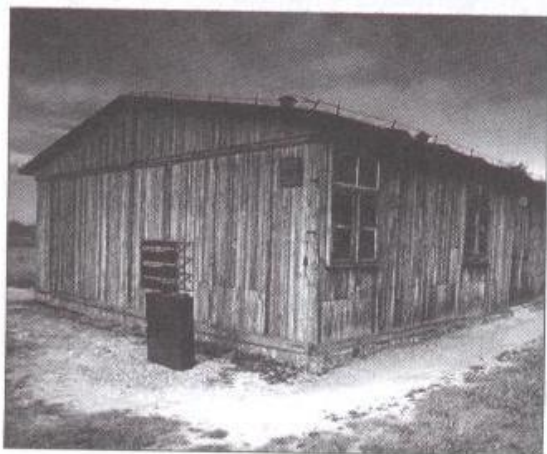
Շուկայական տնտեսությունը և պետությունը: Շուկայական տնտեսության պայմաններում պետության և մարդու փոխհարաբերության հարցը եղել և մնում է մարդկային մտքի կենտրոնական հարցերից: Այն շոշափում է հասարակության կարևորագույն սկզբունքները՝ ազատությունը և սոցիալական հավասարությունը: Իրավական պետության ձևավորումը կարելի է համարել մարդկային քաղաքակրթության մեծագույն նվաճումներից մեկը: Այն լուծեց մարդու «իրավունքների առաջին սերնդի» հիմնախնդիրը և ապահովեց մարդու ազատությունն ու **ձևական (իրավական) հավասարությունը:** Սակայն ինդուստրիալ հասարակությունն իր զարգացման ընթացքում չկարողացավ լուծել մարդկանց սոցիալական (փաստական) հավասարության խնդիրը: Առաջացավ հակասություն իրավական և **սոցիալական հավասարության** սկզբունքների միջև:

Անհատական ազատության սկզբունքի կենսագործումն ապաճորտացրեց մարդկանց նախաձեռնությունը և ինքնագործունեությունը, նպաստեց մասնավոր ձեռնարկատիրության և շուկայական տնտեսության զարգացմանը: Սակայն XIX դարի վերջերից զարգացմանը և հարստության կուտակմանը զուգընթաց տեղի էր ունենում ինդուստրիալ հասարակության գույքային շերտավորում, նրա բևեռացում, ինչը հղի էր սոցիալական պայթյունով:

Հասարակությանը նետված էր մարտահրավեր՝ շարունակել՝ անհատական ազատության ազատական սկզբունքի կիրառումը, թե՞ գերապատվությունը տալ սոցիալական հավասարության սկզբունքին:

Իրավական պետության թերությունները: Ընդունված է իրավական պետությունը համարել «գիշերային պահակի» դեր կատարող պետություն: Այդպիսի մոտեցման դեպքում պետությունը չի միջամտում քաղաքացիական հասարակության գործերին: Դա դասական ազատականության տեսանկյունից արգելք է ազատ ձեռնարկության ու մրցակցության համար, ոտնձգում է սեփականատեր-հարկատուի իրավունքները: Իրավական պետության հայեցակարգը մարդու սոցիալ-տնտեսական պահանջմունքների բավարարումը դուրս էր թողնում պետության գործառնությունների շրջանակներից: Ազատականության դիրքերից դա քաղաքացիական հասարակության և նրա ազատ անհատների մասնավոր խնդիրն էր, բայց ոչ պետության

հանրային պարտականությունը: Սակայն ինչպես ցույց տվեց պատմական փորձը, XIX դարի իրավական պետությունը չապահովեց համընդհանուր բարեկեցությունը, չկասեցրեց աղքատությունը և հասարակական հակամարտությունները: Հույսերը, որ ազատ, ինքնակարգավորվող քաղաքացիական հասարակությունն ինքնաբերաբար կհանգեցնի հասարակության ծաղկմանը և հասարակության բոլոր անդամների նպատակների իրացմանը, չարդարացան: Ազատ մրցակ-

ցության հետևանքով հարստությունը կենտրոնացավ ունևոր փոքրամասնության մոտ, իսկ հասարակության մեծ մասը հայտնվեց չքավորության ճիրաններում:

Սոցիալական պետության գաղափարի առաջացումը և կենսագործումը: Արդեն XIX դարի վերջին դասական ազատականությունը քայլ առ քայլ հրաժարվեց «պետության չեզոքության» սկզբունքից, իսկ իրական պետությունը հասարակական ճնշման ազդեցության տակ սկսեց միջամտել քաղաքացիական հասարակության տնտեսական և սոցիալական ոլորտների գործընթացներին:

«Սոցիալական պետություն» հասկացությունը ծագել է XIX դարի վերջին և XX դարի սկզբին: Սոցիալական պետականության առաջացումն ազդարարում էր նոր որակներ և գործառույթներ, որոնք չունեին ազատական-իրավական պետությունը:

Մեծ տնտեսական ճգնաժամի տարիներին մշակվեց նոր-ազատական գաղափարախոսությունը և դրա վրա կառուցված «**ընդհանուր բարեկեցության պետության**» տեսությունը: Այն առաջարկեց հրաժարվել պետության նկատմամբ «գիշերային պահակի» ազատական մոտեցումից՝ հիմնավորելով պետաիրավական միջոցներով սոցիալ-տնտեսական հակասությունների հաղթահարման անհրաժեշտությունը և ուղիները: Չմերժելով քաղաքացիական հասարակության ինքնակարգավորումը, այդ տեսությունը պահանջում էր այնպիսի պետական միջամտություն, որը կուղղեր շուկայի ինքնակարգավորման թերությունները, կկանխեր տնտեսական ճգնաժամերը և կապահովեր հասարակական խաղաղություն:

Ամերիկյան մտածող Ջ. Հելբրեյտը մշակեց «**ժողովրդական կապիտալիզմի պետություն**» հասկացությունը, որը նա բնորոշում էր որպես հասարակության բոլոր անդամների համար կյանքի բարձր մակարդակ ապահովելուն, ռեսուրսների արդար բաշխմանը և սոցիալական անհավասարության վերացմանն ընդունակ պետություն:

Մայրցամաքային Եվրոպայում XX դ. 50-ական թթ. զարգացվեց «**սոցիալական պետության**» տեսությունը, որը ելնում է պետության համաժողովրդական բնույթից: Այդպիսի պետությունը կառուցված է հասարակությունը միավորող արժեքների շուրջ: Դրանք են մարդու իրավունքները, սեփականությունը, սոցիալապես կողմնորոշված շուկայական տնտեսությունը, ժողովրդավարությունը, բազմակարծությունը, սոցիալական հավասարությունը, համերաշխությունը:

Երկրորդ աշխարհամարտից հետո զարգացած երկրների մեծ մասում իշխանության եկան նոր քաղաքական ուժեր, որոնք կենսագործեցին սոցիալական պետության գաղափարները: Չկապորվեց պետություն, որը երաշխավորում է ոչ միայն ազատությունը, անվտանգությունը, սեփականությունը, այլև ապահովում է սոցիալական երաշխիքներ (հատկապես զբաղվածության, կրթության, առողջապահության ոլորտներում): Դրանք թույլ են տալիս հասարակության անդամների մեծ մասին ավելի արդյունավետորեն հասնել բարեկեցության՝ սեփական ակտիվության հաշվին: Իրավաբանորեն դա արտահայտվում է պետության կողմից մարդու սոցիալական, տնտեսական և մշակութային իրավունքների կամ «մարդու իրավունքների երկրորդ սերնդի» ճանաչմամբ և իրական երաշխավորմամբ: Սոցիալական պետությունը ձևավորվեց առանձին մասնակի քայլերի միջոցով՝ աշխատավարձի նվազագույն չափի, գործազրկության և այլ նպաստների սահմանում: Ի վերջո, դրանք վերափոխվեցին պետության պարտականության՝ յուրաքանչյուր քաղաքացու համար ապահովել կյանքի արժանապատիվ մակարդակ:

Սոցիալական պետության հասկացությունը: Սոցիալական է այն պետությունը, որը ձգտում է իր բնակչության համար ապահովել արժանապատիվ և անվտանգ գոյության պայմաններ, աշխատանք, բարենպաստ կենսական միջավայր, բոլորի համար մոտավորապես միատեսակ կենսական հնարավորություններ:

Սոցիալական պետությունը գույքային և այլ սոցիալական տարբերությունները հարթեցնում է ազգային եկամտի մի մասը հոգուտ անապահովների վերաբաշխելու միջոցով, ստեղծում է սոցիալական ապահովագրության և բոլորի համար մատչելի կրթական, առողջապահական համակարգեր, իրականացնում է մշակույթի զարգացման, զբաղվածության ապահովման, աշխատավորների իրավունքների պահպանության ծրագրեր, սոցիալական օգնություն է մատուցում գործազուրկներին, մայրությանը, մանկությանը, տարիքավորներին, երիտասարդությանը և այլ խոցելի հասարակական շերտերին:

Սոցիալական պետության կայացման հիմնախնդիրները Հայաստանում: Հետխորհրդային տարածքում կատարված բարեփոխումներն իրենց ներդրումն ունեցան Հայաստանում մարդու ազատության զարգացման համար: Հաստատվեցին սեփականության իրավունքը, ժողովրդավարական ազատությունները և այլն, այսինքն՝ նախկին սոցիալիստական պետությունը վերածվեց իրավական պետության: Բայց մյուս կողմից այդ բարեփոխումների արդյունքում խստորեն կրճատվեցին նախկին սոցիալիստական պետական սոցիալական երաշխիքները: Շատ տարածքներ և բնակչության խմբեր հայտնվեցին աղքատության վիճակում՝ «մեկնարկային» պայմանների անհավասարության, ավանդաբար առկա պաշտպանության բացակայության պատճառով:

Մտորումներ: Սոցիալիստական պետություն: Ի՞նչ գիտեք այդպիսի պետության մասին: Ինչո՞վ են նման և ինչո՞վ տարբեր սոցիալիստական և սոցիալական պետությունները: Ինչպիսի՞ սոցիալիստական պետություններ գիտեք:

Տեսացող շուկայական բարեփոխումները Հայաստանում չստեղծեցին իրական նախադրյալներ մարդկային զարգացման համար: Դրա պատճառները բազմաթիվ են՝ և՛ օբյեկտիվ, և՛ սուբյեկտիվ բնույթի: Դրանցից մեկն էլ այն է, որ արդյունավետ չի լուծվել **շուկայական տնտեսության և գործունակ պետության միջև հավասարակշռություն** հաստատելու հիմնախնդիրը: Իսկ դա նշանակում է, որ մեր առջև կանգնած գերխնդիրները հայաստանյան քաղաքացիական հասարակության և սոցիալ-իրավական պետականության կայացումն է:

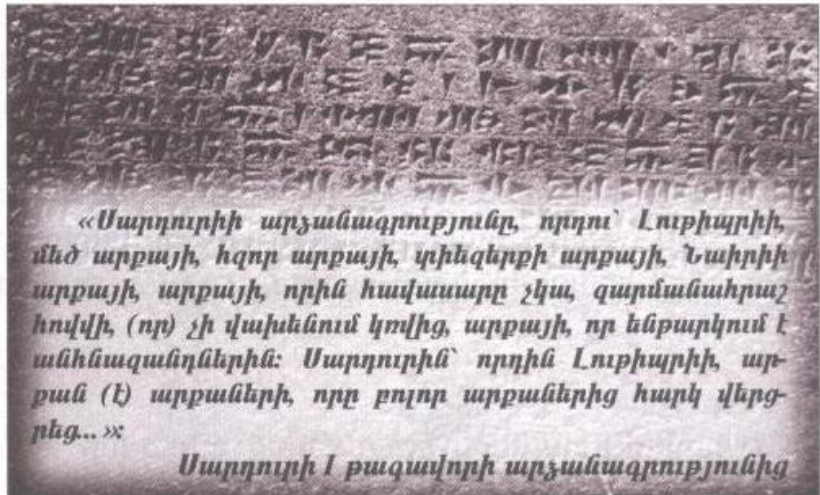
Հարցեր

1. Ի՞նչ է իրավական պետությունը, և որո՞նք են դրա սկզբունքները:
2. Ի՞նչ մարտահրավերներ ստիպեցին հասարակությանն անցնել սոցիալական պետության հայեցակարգի կենսագործմանը:
3. Ի՞նչ քերականություններ ունի իրավական պետությունը:
4. Ե՞րբ և որտե՞ղ առաջացան սոցիալական պետության գաղափարները:
5. Ի՞նչ է սոցիալական պետությունը:
6. Ի՞նչ խնդիրներ էր լուծում սոցիալական պետությունը:
7. Իրապես սոցիալակա՞ն է արդյոք Հայաստանի Հանրապետությունը:

ԴԱՍ 45. ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱՅՄԱՆ ԵՎ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

1. ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱՅՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆԲԸ

Իշխանության կենտրոնացման սկզբունքը պետության կառուցակարգի կազմակերպման պատմականորեն առաջին եղանակն է: Օրինակ՝ Վանի թագավորությունը կրոնապետություն էր, որտեղ թագավորի ձեռքում էին կենտրոնացված հոգևոր և աշխարհիկ իշխանությունները: Թագավորն այստեղ օրենսդիրն էր, պետության գլուխը և բարձրագույն դատավորը: Այսպես, Վանի թագավորության հզորացման սկիզբը դրած Սարգուրի I թագավորը իրեն անվանում էր «տիեզերքի արքա»:

Սարգուրի I թագավորի արչանագրությունից

Կենտրոնացված էին նաև եվրոպական միապետությունների կառուցակարգերը ուշ միջնադարում: Սակայն պատմությունը ցույց տվեց, որ իշխանության կենտրոնացումը մեկ անձի կամ մարմնի ձեռքում վտանգավոր է: Այդպիսի պետությունում հաստատվում է մեկ անձի ինքնակալական իշխանություն: Այդպիսի պետական իշխանությունը կամայական է, անսանձ, անվերահսկելի: Արդյունքում այն դառնում է վտանգավոր մարդու և հասարակության համար, որովհետև ունենալիքում է նրանց իրավունքները, արգելակում է նրանց ազատ զարգացմանը:

2. ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արդի դարաշրջանում պետության կառուցակարգի կազմակերպման և գործունեության բնականոն եղանակն իշխանությունների բաժանման սկզբունքն է: Այդ սկզբունքը ձևակերպել է **Ֆրանսիացի լուսավորիչ Շ. Լ. Մոնտեսքիոն** (1689-1755): Չարգացնելով բնական և անօտարելի իրավունքների տեսությունը՝ նա մարդու ազատությունը կապեց օրենքի հետ. «Ազատությունը իրավունքն է՝ անել ամենը, ինչը թույլատրված է օրենքով»: Որպես ազատության ապահովման երաշխիք նա առաջարկեց պետական իշխանությունը բաժանել երեք անկախ և իրար հակակշռող ճյուղերի՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական:

Բնական իրավունքների վերաբերյալ ուշ միջնադարյան մտածողների հայացքները գաղափարական նախադրյալ հանդիսացան վաղ ազատական հեղափոխությունների համար: Դրանց հաղթարշավի շնորհիվ բնական իրավունքի տեսության դրույթներն ամրագրվեցին օրենքներում: Իսկ նոր ստեղծված պետությունները կառուցվեցին իշխանությունների բաժանման սկզբունքով: Այդ գործում մեծ էր ԱՄՆ-ի 1787 թ. Սահմանադրության դերը, որը վիթխարի ազդեցություն թողեց հետագայում այլ երկրներում իշխանությունների բաժանման կայացման վրա:

Ուշ միջնադարը և նոր դարաշրջանի սկիզբը Արևմուտքում մարդու իրավունքներ-

րի և իշխանությունների բաժանման սկզբունքի հաղթարշավի ժամանակաշրջանն էր: Հայաստանը գտնվում էր մուսուլմանական գերիշխանության տակ, որտեղ բունապետական իշխանությունը կառուցված էր կենտրոնացման սկզբունքով: Նույն կերպ էր կառուցված նաև Ռուսաստանի կայսրությունը:

Հայաստանի առաջին հանրապետության կառուցակարգում կենսագործված էր իշխանությունների բաժանումը՝ խորհրդարանական հանրապետության ձևով: Ակնհայտ էր քաղաքական դիրքորոշումը՝ կառուցել ժողովրդավարական, իրավական պետություն: Սակայն 1920 թ. Հայաստանում իշխանության եկան մեծամասնականները (բոլշևիկները), և հաստատվեց դիկտատուրա, որում իշխանության համակարգը կառուցված էր կենտրոնացման սկզբունքով: Մեծամասնականները հիմնադրեցին ոչնչով չսահմանափակված և բրգածն կենտրոնացված իշխանություն, որը կատարեց մարդու իրավունքների հրեշավոր խախտումներ:

Միայն Երրորդ հանրապետության հռչակմամբ իշխանությունների բաժանման սկզբունքի կենսագործումը ճանաչվեց անհրաժեշտ և իրագործվեց:

3. ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՄԿՁԲՈՒՆՔԻ ՊԱՀԱՆՋՆԵՐԸ

Իշխանությունների բաժանման գլխավոր նպատակներից են ազատության և օրինականության ապահովումը, իշխանության չարաշահումների բացառումը: Դրանց կենսագործման համար անհրաժեշտ է կիրառել հետևյալ պահանջները.

1. Պետական իշխանությունն անհրաժեշտ է բաժանել երեք ճյուղի: Դրանցից յուրաքանչյուրն իրականացվում է պետական առանձին մարմինների միջոցով՝ օրենսդիր, գործադիր, դատական: Իշխանության բաժանումը բացառում է դրա կենտրոնացումը մեկ մարմնի ձեռքում կամ մեկի առավելությունը մյուսի նկատմամբ, ինչը կարող է հանգեցնել պետական իշխանության չարաշահման:

Օրենսդիրը ժողովրդի կողմից ընտրվող ներկայացուցչական մարմին է, որ կոչված է որոշելու հասարակության և պետության զարգացման ռազմավարությունը՝ օրենքներ ընդունելու ճանապարհով: Մյուս իշխանությունների նկատմամբ խորհրդարանը հանդես է գալիս որպես օրենսդիր իշխանության ինքնուրույն մարմին: Այն չի ենթարկված ոչ մի պետական մարմնի:

Գործադիրը զբաղվում է օրենքների կենսագործմամբ, ընթացիկ կառավարմամբ: Գործադիր իշխանությունը ենթաօրենսդրական իշխանություն է, որովհետև նրա գործունեությունը և ակտերը պետք է համապատասխանեն օրենքներին: Գործադիր իշխանության մարմինների համակարգը գլխավորում է կառավարությունը: Առանձին ոլորտների կառավարումն իրականացնում են նախարարությունները:

Դատական իշխանությունը հատուկ կազմակերպված անկախ մարմինների՝ դատարանների համակարգ է, որն զբաղվում է իրավունքի խախտումների վերաբերյալ վեճերի լուծմամբ, արդարադատության իրականացմամբ:

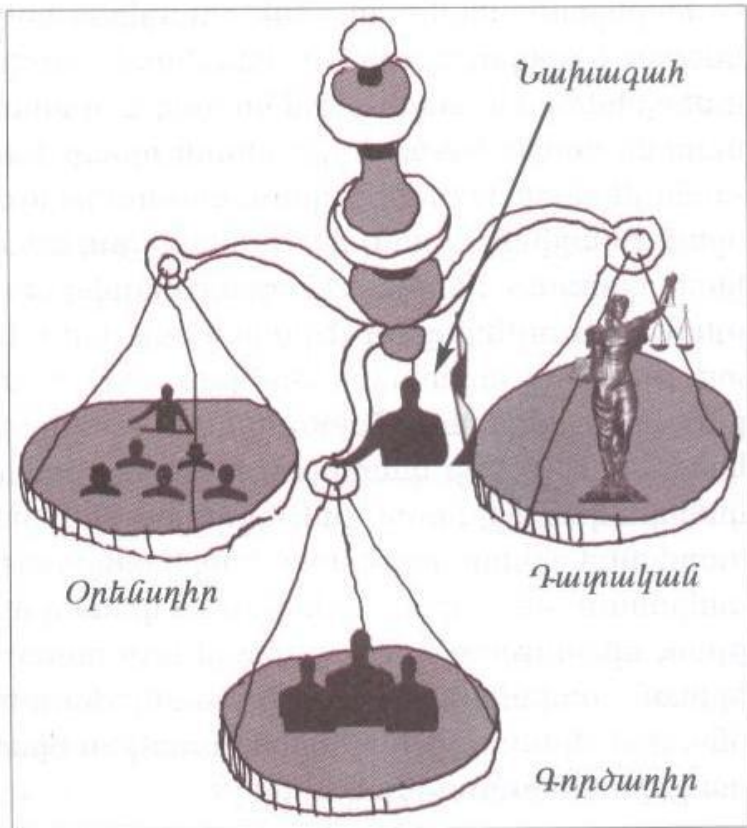
2. Պետական իշխանության երեք թևերը ներկայացնող մարմինները պետք է լինեն միմյանցից հարաբերականորեն անկախ և ինքնուրույն: Իշխանության երեք ճյուղերից յուրաքանչյուրն ունի Սահմանադրությամբ ամրագրված իր լիազորությունները, որոնք իրականացնում է ինքնուրույն: Օրինակ՝ խորհրդարանը, ընդունելով օրենքներ, որոնք պարտադիր են մյուս իշխանությունների համար, չպետք է խախտի նրանց ինքնուրույնությունը, յուրացնի դրանց լիազորությունները: Այդ իշխանությունները չեն գտնվում օրենսդիր մարմնի անմիջական ենթակայության

տակ: Օրենսդիրը չպետք է փոխարինի գործադիր և դատական իշխանություններին, դուրս ելնի իր լիազորությունների շրջանակներից:

3. Բացի բաժանումից, անհրաժեշտ է ապահովել իշխանության երեք ճյուղերի հավասարակշռությունը, այսպես կոչված՝ «հակակշիռների և զսպիչների» համակարգերի միջոցով: Դրա իմաստն այն է, որ պետական նշված մարմիններից յուրաքանչյուրն ունի նաև այնպիսի լիազորություններ, որոնք հնարավորություն են տալիս հսկելու և ազդելու միմյանց վրա, համագործակցելու միմյանց հետ պետական կարևորագույն հարցերը վճռելիս: Օրինակ՝ մեր Սահմանադրությամբ ամրագրված են «հակակշիռների և զսպիչների» հետևյալ կառուցակարգերը. հանրապետության նախագահի իրավունքը՝ մերժում կիրառել խորհրդարանի ընդունած օրենքների նկատմամբ, Ազգային ժողովի իրավունքը՝ հաղթահարել այդ մերժումը կամ պաշտոնանկ անել նախագահին:

4. Իշխանությունների բաժանման համակարգում յուրահատուկ դեր է խաղում նախագահը: Նրա լիազորություններն առնչվում են երեք իշխանությունների հետ, սակայն նա՝ որպես պաշտոնատար անձ, դուրս է դրանցից և գործում է անկախ: Նախագահն ապահովում է երեք իշխանությունների բնականոն գործունեությունը, որի համար ունի համապատասխան սահմանադրական լիազորություններ (վերհիշեք 9-րդ դասարանի «Հասարակագիտություն» դասագրքի 28-րդ դասը):

Իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման արդյունքում պետական իշխանության կառույցը նմանվում է **հավասարակշռված եռաթև կշեռքի:** Եթե հանկարծ նժարներից որևէ մեկը փորձի խախտել հավասարակշռությունը, մյուսները, օգտագործելով իրենց լիազորությունները, կվերականգնեն հավասարակշռությունը:

4. ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐ ԻՐԱԿԱՆ ՄՈԳԵԼՆԵՐԸ

Իշխանությունների բաժանման սկզբունքը կենսագործելու ընթացքում հնարավոր են դրանց անհավասարակշիռ տարանջատումը, հակակշիռների և զսպիչների ոչ արդյունավետ համակարգը և վերջապես ճյուղերից մեկի իրական գերակայությունը մյուսների նկատմամբ: Օրինակ՝ նախագահն իրեն բնորոշ լիազորությունների արդյունքում և գործող նախագահի անձնական հատկությունների շնորհիվ կարող է գերակշռել մնացած իշխանությունների նկատմամբ, նրանց դարձնել «**իր գրպանի գործիքները**»: Արդյունքում պետական կառավարման մույն ձևում այս կամ այն պետական մարմնի իրական տեղը պետության կառուցակարգում կարող է լինել տարբեր: Օրինակ՝ պետությունների կառավարման ձևը կարող է լինել միևնույ-

նը՝ խորհրդարանական հանրապետություն, սակայն պետական կառավարման իրական հարաբերությունները կառուցված են այնպես, որ դրանից մեկի կառուցակարգում գերակայում է խորհրդարանը, իսկ մյուսում՝ կառավարությունը:

Այս դեպքում պետության ամեն մի կառավարման ձևի շրջանակում առաջ են գալիս իշխանությունների տարանջատման մի շարք տարատեսակներ: Օրինակ՝ խորհրդարանական հանրապետությունում հնարավոր են խորհրդարանական հավասարակշռված կառավարում, մենիշխանական խորհրդարանականություն, կաբինետի կամ կառավարության գերիշխանություն:

Նախագահական կառավարման ձևում ևս հնարավոր են իշխանության բաժանման տարբեր մոդելներ, օրինակ՝ նախագահի և խորհրդարանի զուգահեռ հավասարակշռված կառավարում կամ նախագահի մենիշխանական պետական կառավարում, երբ խորհրդարանը դառնում է նախագահի գրպանի գործիք:

Որպես օրինակ կարելի է վերցնել Մեծ Բրիտանիան: XVIII դարից սկսած այն խորհրդարանական միապետություն է: XIX դարում Մեծ Բրիտանիան համարվում էր խորհրդարանականության դասական երկիր, որում առաջատար դեր էր պատկանում խորհրդարանին: Կառավարությունը ձևավորվում էր խորհրդարանական ուժերի հարաբերակցության հիմքով և պատասխանատվություն էր կրում օրենսդիր մարմնի առջև: Կառավարությունը պետք է հրաժարական տար, եթե կորցնում էր Համայնքների պալատի վստահությունը: Թագավորական իշխանությունը հետին պլան էր մղված: Միապետի վերաբերյալ առաջ եկավ «Նա թագավորում է, բայց չի կառավարում» ասույթը: XX դարի սկզբից այս երկրում տեղի ունեցավ կառավարության դերի ուժեղացում: Երկկուսակցական համակարգի պայմաններում կաբինետը, հենվելով խորհրդարանական մեծամասնության վրա, սկսում է աստիճանաբար իրեն ենթարկել Համայնքների պալատը՝ վերջինիս ըստ էության վերածելով կաբինետի կամքը կատարող խորհրդակցական մարմնի: Լորդերի պալատը՝ թագավորական իշխանության նախկին հենարանը, կորցնում է իր նշանակությունը, հատկապես ժառանգական պետերի ինստիտուտի վերացումից հետո: Խորհրդարանականությունը՝ որպես պետական կառավարման վարչաձև, արդեն չկա: Ըստ էության, պետության կառավարման ձևը դարձել է կաբինետային կառավարում, որը երբեմն անվանում են «մինիստրականություն»: Այսպիսով՝ կառավարման ձևը մնացել է միևնույնը՝ խորհրդարանական միապետություն, սակայն պետական կառավարման վարչաձևը փոխվել է:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. *Ինչո՞վ է վրանգավոր իշխանության կենտրոնացման սկզբունքը:*
2. *Ե՞րբ և ո՞ւմ կողմից մշակվեց իշխանությունների բաժանման սկզբունքը:*
3. *Ինչպիսի՞ն էր իշխանությունների բաժանման սկզբունքի ճակատագիրը Հայաստանում:*
4. *Որո՞նք են իշխանությունների բաժանման սկզբունքի պահանջները:*
5. *Ո՞րն է իշխանությունների բաժանման սկզբունքի նպատակը:*
6. *Ի՞նչ դեր ունի նախագահն իշխանությունների բաժանման համակարգում:*
7. *Ինչո՞ւ պետք է իշխանությունների բաժանումը լինի հավասարակշռված:*

Ինքնուրույն աշխատանք: Պատրաստե՛ք զեկուցում Շ.Լ. Մոնրեսպիոյի մասին:

ԴԱՍ 46. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՕՐԵՆՔ

1. «ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ ՕՐԵՆՔ» ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Իրավունք» և «օրենք» հասկացությունների հարաբերակցության հարցն իրավագիտության բարդ հիմնախնդիրներից մեկն է: Որպեսզի հասկանանք խնդրի էությունը, փորձենք առաջին հերթին առանձին-առանձին պարզել այդ հասկացությունների իմաստը, այնուհետև կանգ առնենք դրանց հարաբերակցության վրա:

Օրենքը պետական իշխանության օրենսդիր մարմնի կամ համաժողովրդական հանրաքվեի միջոցով ընդունված և բարձրագույն իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ իրավական ակտ է (*Վերհիշե՛ք 6-րդ դասը*):

«**Իրավունք**» հասկացության ամենատարածված իմաստը հետևյալն է. իրավունքը հասարակական հարաբերությունների կարգավորման պետական համակարգ է (*Վերհիշե՛ք 1-ին դասը*): Հետևաբար, իրավունքի գլխավոր հատկանիշը հասարակական հարաբերությունների կարգավորիչ լինելն է:

Անվիճելի է, որ իրավական կարգավորումն իրականացնում է պետությունը: Խնդիրն առաջանում է այն հիմնահարցից, թե պետությունն ինչպես է սահմանում կամ ստեղծում իրավունքը: **Առաջին**՝ պետությունն ազատորեն, առանց որևէ սահմանափակման ստեղծում, հորինում է իրավունքը, ամրագրում այն օրենքներում և պարտադրում հասարակությանը: **Երկրորդ**՝ պետությունն օրենք ստեղծելիս կողմնորոշվում է որոշակի չափորոշիչներով: Հետևաբար, պետությունն ազատ չէ օրենքը ստեղծելիս: Նա ղեկավարվում է իրավունքով, այսինքն՝ հասարակական և բնական օրինաչափություններով:

Այսպիսով՝ «իրավունքի» և «օրենքի» հարաբերակցության հիմնահարցում առաջ են գալիս երկու իրար հակադիր մոտեցումներ: Առաջին մոտեցումը նույնացնում է իրավունքը և օրենքը, նրանց միջև տարբերություն չի դնում: Այդ մոտեցումն անվանում են **լեգիստական (օրենքական)**: Երկրորդ մոտեցումը տարբերում է իրավունքն օրենքից և կոչվում է **իրավաբանական**:

Իրավունքի և օրենքի հարաբերակցության օրենքական մոտեցումը նույնացնում է «իրավունքը» և «օրենքը»՝ դրանք համարելով հոմանիշներ: Իրավունքը նույն ինքընքն է, այսինքն՝ համապարտադիր ուժ ստացած կամ օրենքում ամրագրված նորմերի ամբողջություն: Օրենքից դուրս և առանց օրենքի չկա իրավունք:

Իրավունքի և օրենքի հարաբերակցության նման վարկածը շատ թերի է: Պնդելով, որ օրենքների բովանդակությունը որոշում է պետությունը՝ այս տեսությունը գերազնահատում է նրա դերը հասարակության կարգավորման գործում: Բայց չէ՞ որ պետությունը կարող է չսահմանել արդյունավետ ու լավ օրենքներ, այդպիսով խոչընդոտել հասարակության զարգացումը:

Օրենքականությունն անտեսում է օրենքների կապը հասարակության տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական և հոգևոր գործոնների հետ: Համարելով իշխանությանը ոչնչով չսահմանափակված՝ իրավաստեղծ օրենքականությունը նախադրյալ է հակաժողովրդավարական պետության ձևավորման համար:

Օրենքականության մոտեցման մեջ չկա իրավունքը կամայականությունից, իրավական նորմն իշխանության կամայական սահմանումից, իրավական օրենքը հակաիրավական օրենքից տարբերելու որևէ չափանիշ: Պետական իշխանությունն

իր հրամանով ծնում է իրավունք: Հետևաբար, այն, ինչ հրամայում է իշխանությունը, իրավունք է: Դրանով իսկ իրավունքը դառնում է սուբյեկտիվ և հայեցողական:

Իրավունքի և օրենքի տարբերակցության իրավաբանական մոտեցումը տարանջատում է «իրավունքը» և «օրենքը»: Իրավունքը դիտարկվում է օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող էություն՝ իրեն հատուկ բովանդակությամբ, իսկ օրենքը՝ դրա դրսևորման, ամրագրման ձևը: Իրավունքը նախ և առաջ գոյություն ունի ի դեմս բնական իրավունքի, մարդու և հասարակության սոցիալ-իրավական հավակնությունների: Հետևաբար, իրավունքը և օրենքը հոմանիշներ չեն: Իրավունքը էությունն է, բովանդակությունը, իսկ օրենքը՝ էության դրսևորման ձևը: «Իրավունքի» այդպիսի լայն հասկացության դեպքում ակնհայտ է, որ իրավունքի բովանդակությունը ստեղծվում է հասարակության կողմից, իսկ դրան նորմատիվ ձև տալը, այսինքն՝ «օրենքի աստիճան բարձրացնելը» կատարում է պետությունը:

Իրավաբանական իրավահասկացողության վարկած է բնական իրավունքի տեսությունը: Այն տարբերակում է բնական իրավունքը (չգրված իրավունք) պետության կողմից սահմանված օրենսդրությունից (գրված իրավունք): Համաձայն այդ տեսության՝ բոլոր մարդիկ ի ծնե օժտված են անօտարելի և անքակտելի բնական իրավունքներով՝ կյանքի, ազատության, անձնական անձեռնմխելիություն և այլն, որոնք արդյունք են բնական օրինաչափությունների և պայմանավորված են մարդու և հասարակության բնույթով: Հետևաբար՝ դրանք կախված չեն պետության կամ կոնկրետ օրենսդրի կամքից: Բնական իրավունքը, լինելով չգրված իրավունք, չափանիշ է օրենքների համար: Պետության ընդունած օրենքները պետք է բխեն բնական իրավունքից, համապատասխանեն դրան: Հետևաբար պետության կողմից սահմանված օրենքի՝ դրական իրավունքի կոչումը բնական իրավունքի ապահովումն է, դրա պաշտպանությունը: Այն օրենքները, որոնք չեն համապատասխանում բնական իրավունքին, ոչ իրավական օրենքներ են, որոնք պետք է անվավեր ճանաչվեն:

2. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ՈՉ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՕՐԵՆՔ

Իրավունքի և օրենքի տարբերակման մոտեցման դեպքում հնարավոր են դառնում երկու իրավիճակներ: Առաջին՝ օրենքը համապատասխանում է իրավունքին կամ նրա պահանջներին: Այդպիսի օրենքն անվանում են «**իրավական օրենք**»: Երկրորդ՝ օրենքը չի համապատասխանում իրավունքին կամ նրա պահանջներին: Այդպիսի օրենքն անվանում են «**ոչ իրավական օրենք**»:

Իրավունքի և օրենքի տարբերակումն ունի առաջադիմական նշանակություն: Եթե իրավունքն ու օրենքը դիտարկվում են որպես հոմանիշներ, ապա ստացվում է, որ այն, ինչ հրամայեց պետությունը, իրավունք է: Պետությունն այդ դեպքում կարող է մարդուն և հասարակությանը հրամայել ամեն ինչ:

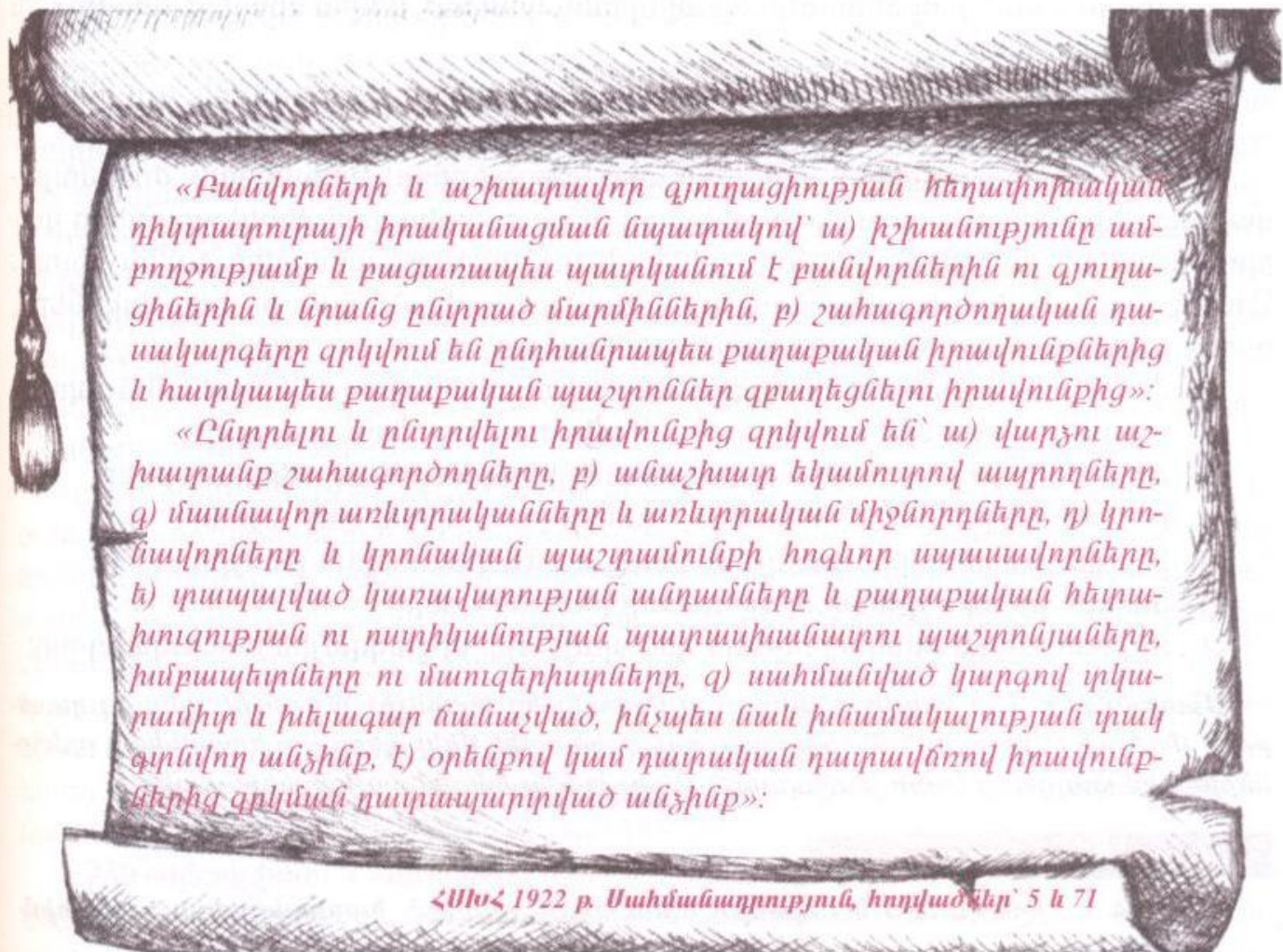
Եթե իրավունքը չի նույնանում օրենքի հետ, ապա իրավունքը դառնում է օրենքի որակի, ժողովրդավարականության չափանիշ, պետության գործունեության կողմնորոշիչ: Այս դեպքում մարդիկ և հասարակությունը կարող են պետությունից պահանջել «իրավական օրենքներ»՝ օրենքներ, որոնք բխում են նրանց բնույթից, շահերից, սոցիալական հավակնություններից, պահանջադրություններից:

Այսպիսով՝ իրավաբանական իրավահասկացողությունն ունի պատմականորեն հաստատված առավելություններ կամ արժանիքներ: Տարբերելով իրավունքը և օրենքը՝ այն առաջ է քաշում «ոչ իրավական օրենքի» գաղափարը՝ գտնելով, որ

դրանք պետք է վերացվեն կամ համապատասխանեցվեն բնական իրավունքին, այսինքն՝ իրավահավասարությանը, ազատությանը, արդարությանը:

Օրենքը դիտարկելով իրավունքի դրսևորման ձև՝ իրավաբանական մոտեցումն իդեմս իրավունքի տեսնում է կողմնորոշիչ պետության և նրա մարմինների համար: Վերջիններս օրենքները ստեղծելիս և կիրառելիս պետք է հետևեն իրավունքին, ինչը երաշխիք է, որ պետությունը չի դառնա կամայականության աղբյուր:

Իրավաբանական իրավահասկացողությունն իրավունքի և պետության հարաբերակցությունում գերակայությունը տալիս է իրավունքին, ինչը նախադրյալ է իրավական պետության կազմավորման և կայացման համար. պետության, որտեղ գերակայում են իրավական օրենքները: Պետությունը, նրա մարմինները պարտավոր են օրենքում (կամ այլ նորմատիվ իրավական ակտում) արտացոլել իրավունքը, իսկ այնուհետև ապահովել իրավական օրենքի գերակայություն:

Ինքնություն աշխատանք: Համեմատելք վերը բերված Սահմանադրության դրույթները ներկա Սահմանադրության 2, 4 և 30 հոդվածների հետ, և վեր հանեք 1922 թ. Սահմանադրության «ոչ իրավական» դրույթները:

Օրենքների իրավականությունը միայն կանխավարկած է: Իրականում օրենքները ոչ միշտ են իրավական: Որպես օրենքների իրավականության ապահովման երաշխիք Սահմանադրությունը ամրագրում է պետության իրավաստեղծ գործունեությանը (նաև իրավակիրառմանը) ներկայացվող պահանջների համակարգը: Դրանք խարսխված են մարդու բնական իրավունքների հայեցակարգի վրա: Այդ պահանջներից են, օրինակ՝

- 1) Մարդու իրավունքներն անօտարելի և բարձրագույն արժեքներ են:
- 2) Մարդու իրավունքներն ազատության, արդարության, հավասարության հիմքն են:
- 3) Մարդու իրավունքների ճանաչումը, պահպանումը, ապահովումը, պաշտպանությունը պետության պարտականությունն է:
- 4) Պետությունը սահմանափակված է մարդու իրավունքներով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք:
- 5) Մարդու արժանապատվությունը հարգվում և պաշտպանվում է պետության կողմից:
- 6) Մարդու իրավունքների սահմանափակումները չեն կարող աղավաղել այդ իրավունքների էությունը:
- 7) Սահմանադրությունը՝ որպես մարդու իրավունքների ներպետական գլխավոր աղբյուր, ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ, և նրա նորմերը գործում են անմիջականորեն:
- 8) Օրենքները պետք է համապատասխանեն Սահմանադրությանը, այլ ներպետական իրավական ակտերը՝ Սահմանադրությանը և օրենքներին:

Ոչ իրավական օրենքների դեմ պայքարի երաշխիքներ: Իրավական, ժողովրդավարական հասարակության մեջ անհատը և հասարակական միավորումները կարող են հասնել ոչ իրավական օրենքները և այլ ակտերն անվավեր ճանաչվելուն: Այսինքն՝ օրենքների իրավականության կանխավարկածն ունի իր երաշխիքները, որոնք բազմազան են: Այդպիսի երաշխիքներից են՝

- ա) ժողովրդաիշխանության սկզբունքը, հատկապես դրա անմիջական ձևերը,
- բ) իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը,
- գ) գործադիր իշխանության և նրա ակտերի ենթաօրենսդրականությունը,
- դ) սահմանադրական և ընդհանուր դատական վերահսկողությունը,
- ե) իրավաստեղծ գործունեության բարդ և ձևականացված բնույթը,
- զ) մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտը,
- է) ոչ իրավական օրենսդրության դեմ պայքարի միջազգային համակարգերը:

Մտորումներ: Այս երաշխիքները դուք սովորել եք առանձին-առանձին անցյալ դասերում: Փորձե՛ք ինքնուրույն մեկնաբանել դրանցից ամեն մեկի դերը «ոչ իրավական օրենքների» դեմ պայքարի կառուցակարգում: Ուրիշ էլ ի՞նչ նման երաշխիքներ գիտեք:

Հարցեր

1. Ո՞րն է «իրավունք» և «օրենք» հասկացությունների հարաբերակցության հիմնախնդիրը:
2. Իրավունքի և օրենքի հարաբերակցության ի՞նչ մոտեցումներ կան:
3. Ի՞նչ է օրենքականությունը, և որո՞նք են դրա թույլ կողմերը:
4. Ի՞նչ է իրավունքի և օրենքի հարաբերակցության իրավաբանական մոտեցումը, և ո՞րն է դրա հիմնական վարկածը:
5. Ի՞նչ են իրավական և ոչ իրավական օրենքները:
6. Ինչո՞վ է առաջադիմական իրավաբանական իրավահասկացությունը:
7. Որո՞նք են օրենքների իրավականության ապահովման սահմանադրական պահանջները:
8. Ոչ իրավական օրենքների դեմ պայքարի ի՞նչ երաշխիքներ գիտեք:

ԳԼՈՒԽ 10 ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԴԱՍ 47. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

1. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Քաղաքական կուսակցություններն արդի հասարակության քաղաքական համակարգի անբաժանելի մաս են: Քաղաքական կուսակցությունն ընդհանուր նպատակներով ու շահերով միավորված մարդկանց որոշակի խումբ է: Կուսակցությունները կարևոր դեր ունեն պետության ու քաղաքացիական հասարակության միջև կապ հաստատելու և քաղաքական բնագավառում բնակչության տարբեր խավերի ու խմբերի շահերը ներկայացնելու գործում: Քաղաքական բնագավառում բնակչության, բոլոր քաղաքացիների շահերը ներկայացնելը, այն է՝ ժողովրդի ինքնիշխանության իրագործումը, ինչպես հայտնի է, կատարվում է ընտրական համակարգի և ընտրական գործընթացի միջոցով: Քաղաքական կուսակցություններն այդ շահերը ներկայացնող գործիքներ են: Հետևաբար, կուսակցությունները հասարակական-քաղաքական կազմակերպություններ են, որոնք պայքարում են իշխանության համար կամ իշխանությունն իրագործելուն մասնակցության համար:

Կուսակցությունների ձևավորումը երկարատև գործընթաց էր և կապված էր օրենսդիր ու գործադիր իշխանության որոշ մարմինների ընտրովիության, համընդհանուր ընտրական իրավունքին անցման և այլ գործոնների հետ: Կազմավորման սկզբնական փուլում կուսակցությունները չունեին մշտապես գործող տեղական բաժանմունքներ և քիչ թե շատ կայուն կապ իրենց կողմնակիցների հետ: Եվրոպայում կուսակցությունների հիմնական մասն արհմիութենական կառույցներ էին կամ եկեղեցու հովանավորությամբ ստեղծված միավորումներ: Ընտրությունների ավարտից հետո կուսակցության մեջ իր ակտիվությամբ ու կազմակերպվածությամբ առանձնանում էր միայն պատգամավորական խումբը:

«Չձևակերպված» և «ձևակերպված» կուսակցություններ: Ժամանակակից «չձևակերպված» քաղաքական կուսակցությունները նման են ընտրողների յուրահատուկ ընկերակցությունների: Դրանցում չկա պաշտոնական անդամություն, ընտրական հանձնաժողովներում աշխատանքը կատարում են հիմնականում ակտիվիստները: Այդպիսի կուսակցությանը միանալու համար բավարար է ընտրություններում նրա կողմից առաջադրված թեկնածուի օգտին քվեարկելը: Նմանատիպ կուսակցությունների բնորոշ օրինակ են հանրապետական ու դեմոկրատական կուսակցությունները ԱՄՆ-ում և պահպանողական կուսակցությունը Մեծ Բրիտանիայում: Այսպես կոչված «ձևակերպված» քաղաքական կուսակցությունները, որոնց բնորոշ են անդամությունը, կուսակցական տոմսը, անդամավճարն ու ներկուսակցական կարգապահությունը, Եվրոպայում ի հայտ եկան զանգվածային բանվորական շարժման հետ մեկտեղ: Ժամանակակից քաղաքական կուսակցություններին հա-

տուկ է կուսակցական աշխատախմբի (ապարատի) առկայությունը: Դա մարդկանց առանձին, կազմակերպված խումբ է, որոնց համար կուսակցական, քաղաքական գործունեությունը մասնագիտություն է:

2. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԻՅԱԼՆԵՐԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

Կազմավորումները, որոնց մենք այժմ անվանում ենք քաղաքական կուսակցություններ, հանդես են եկել Արևմուտքում XIX դարի սկզբներին միայն: XVIII դարի առավել հայտնի քաղաքական փաստաթղթերում՝ Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագրում կամ ԱՄՆ-ի Սահմանադրության մեջ, կուսակցությունների մասին չի խոսվում: Ճիշտ է՝ ժամանակի քաղաքական գործիչներն ու գաղափարախոսները խոսում էին **ֆրակցիաների** պայքարի մասին, բայց գնահատում էին այն խիստ բացասաբար: Քաղաքական գործիչների մեծ մասն ընդհուպ մինչև XIX դարի սկիզբը համարում էր, որ կուսակցական պայքարը պետության ու հասարակության համար կործանարար հետևանքներ կունենա:

Կարելի է առանձնացնել կուսակցությունների՝ որպես քաղաքական պայքարի մշտական և օրինական սուբյեկտների հաստատման երկու կարևոր նախապայման: Առաջինը քաղաքականության՝ հասարակական հարաբերությունների համեմատաբար ինքնուրույն ոլորտ դառնալն է: Այստեղից էլ՝ արևմտյան ժողովրդավարական հասարակության մեջ կուսակցությունների կարևորագույն գործառույթ է ներկայացնել հասարակական խմբերի ու խավերի սոցիալական ու տնտեսական շահերը, նրանց պահանջները:

Կուսակցությունների ձևավորման երկրորդ կարևոր նախապայման կարելի է համարել հասարակության «**աշխարհիկացումը**» (սեկուլյարիզացումը): Կրոնական բոլոր ուղղություններին, այդ թվում և քրիստոնեությանը, հատուկ է հասարակության՝ որպես բնականոն ամբողջության մասին պատկերացումը: Կրոնական ավանդույթով դաստիարակված մարդը հանրության մեջ տիրող միասնությունն ու համաձայնությունը համարում էր ճշմարիտ կարգ, կանոն, իսկ բաժանումը, տարաձայնությունն ու հակամարտությունը՝ ճշմարտությունից շեղում, հավատի թուլացում և արդարության խախտում: Այդպիսի աշխարհայացքային համակարգում միանգամայն բնական է ձգտումը դեպի ներդաշնակության վերականգնումը, այլ ոչ թե հակամարտության «օրինականացումը», ինչին փաստորեն ծառայում են ժամանակակից կուսակցությունները: Հասկանալի է, թե ինչու էր XVIII դարի վերջերին Եվրոպայում և Ամերիկայում դեռևս կենսունակ բացասական վերաբերմունքը կուսակցությունների և կուսակցական պայքարի նկատմամբ:

Աշխարհիկ հասարակության կայացման ճանապարհին Եվրոպան երկու սահմանագիծ է ունեցել: Առաջին փուլում ռեֆորմացիայից և կրոնական ավերիչ ու արյունալի պատերազմներից հետո կաթոլիկ եկեղեցին ստիպված էր հաշտվել բողոքականների՝ կաթոլիկներին հավասար իրավունքներ ունենալու հետ: Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունից հետո կատարվեց երկրորդ քայլը. հավատն անհատի մասնավոր գործ համարվեց: Երկար ժամանակ եվրոպական հասարակության մեջ գոյակցում էին երկու արժեքային համակարգեր՝ կրոնական, որը մինչ այդ որոշում էր բոլոր՝ իրավական, քաղաքական, բարոյական նորմերը, և կրոնականի հետ հա-

կամարտության մեջ ծնված, բայց դեռևս նրա ազդեցության ներքո գտնվող աշխարհիկ մշակույթը:

Ներկայումս այդ արժեքային պառակտումը կորցրել է իր սրությունը, և գաղափարական վեճերն արդեն կուսակցական ծրագրերի միջև պայքարի տեսք են ստացել: Այդ ծրագրերն արդեն հենված են որոշակի գաղափարախոսության, աշխարհայացքային ուղղվածության վրա, ինչն էլ որոշում է հանրության սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական նպատակները: Դրանցում գերակշիռ տեղ ունի սոցիալական զարգացման գաղափարը: Կուսակցություններն արտահայտում են հանրության տարբեր խմբերի ընդհանուր, տևական շահերը: Թե ո՞ր կուսակցության հետ կկապի իր քաղաքական շահը հասարակական այս կամ այն խումբը, խավը, կախված է կոնկրետ պայմաններից, այն բանից, թե ինչպիսի դիրքորոշում են ունեցել կուսակցությունները երկրի պատմության շրջադարձային պահերին, ում կողմն էին նրանք սոցիալական հակամարտությունների ու բախումների ընթացքում:

Վերջին տասնամյակներում նկատվում է, որ շատ երկրներում կուսակցությունների հետ հանրության խմբերի ավանդական կապերը թուլացել են: Ավելի ու ավելի հազվադեպ է ընտրության դրդապատճառ դառնում ընտանեկան ավանդույթը կամ խմբային, կորպորատիվ չեզոքությունը: Ընտրողն այժմ ավելի ինքնուրույն է, նրա համար կողմնորոշիչ են ոչ այնքան կուսակցության «դեմքը», որքան նրա հայացքները հանրության համար տվյալ պահին առավել կարևոր սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական հիմնահարցերի շուրջ: Ընտրությունների արդյունքը դառնում է պակաս կանխատեսելի, իսկ խոշոր կուսակցությունների ընտրազանգվածը գործնականում համընկնում է բնակչության գրեթե ողջ կազմի հետ:

Մտորումներ: Ուսումնասիրե՛ք Հայաստանում տեղի ունեցած համապետական վերջին ընտրությունների վերաբերյալ մամուլի և զանգվածային լրատվության այլ միջոցների նյութերը: Փորձե՛ք պարզել, թե ինչ միջոցներով ու եղանակներով էին ձգտում ընտրողներին իրենց կողմը գրավել ընտրություններին մասնակցող քաղաքական կուսակցությունները:

3. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Ներկայումս Հայաստանում գործում են մի քանի տասնյակ քաղաքական կուսակցություններ: Այն կուսակցությունները, որոնք ձևավորվել են դեռևս XIX դարի վերջերին՝ ազգային պետականության բացակայության պայմաններում, անվանում են ավանդական կամ ազգային կուսակցություններ:

Լրացուցիչ նյութ: Հայ իրականության մեջ առաջին քաղաքական կուսակցությունը 1885 թ. Վանում ձևավորված **Արմենական** կուսակցությունն էր: Արմենականների գլխավոր խնդիրն Արևմտյան Հայաստանի ազատագրումն էր: 1921 թ. Կ. Պոլսում արմենականները և քաղաքական այլ կազմակերպություններ միավորվեցին ու կազմեցին **Ռամկավար-ազատական** կուսակցությունը: 1887 թ. Շվեյցարիայի Ժնև քաղաքում մի խումբ կովկասահայ ուսանողներ հիմնադրեցին **Սոցիալ-դեմոկրատական հնչակյան** կուսակցությունը: 1896 թ. Հնչակյան կուսակցությունը պառակտվեց: 1890 թ. Թիֆլիսում մի խումբ երիտասարդներ հիմնադրեցին **Հայ հեղափոխական դաշնակցություն** կուսակցությունը: Դաշնակցությունը կարճ ժամանակամիջոցում դարձավ հայ կյանքի ամենաազդեցիկ կուսակցությունը:

XX դարի սկզբներին Անդրկովկասում ստեղծվում են սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպություններ, որոնց գաղափարական հիմքը մարքսիզմն էր: Հայ իրականության մեջ դրանք սկզբում առաջանում են խմբակների ձևով: Ստեղծված բոլոր կազմակերպություններն իրենց համարում էին Ռուսաստանի սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կուսակցության ճյուղերից մեկը: Այսինքն՝ արևելահայ իրականության մեջ ինքնուրույն սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցություն չկար:

տատվեց միակուսակցական համակարգ՝ կոմունիստական կուսակցության մենիշխանությամբ:

1990 թ. օգոստոսի 23-ին հանրապետության նոր ձևավորված Գերագույն խորհուրդն ընդունեց Հայաստանի անկախության մասին հռչակագիրը, որում հռչակվում էր նաև կուսակցությունների գործունեության ազատությունը: 1991 թ. փետրվարի 26-ին խորհրդարանի կողմից ընդունվեց «Հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների մասին» օրենքը: Օրենքի ընդունումն ազդարարեց անցում բազմակուսակցական համակարգին: Ավանդական կուսակցություններից բացի, հանրապետությունում գրանցվեցին նաև բազմաթիվ այլ կուսակցություններ և հասարակական-քաղաքական կազմակերպություններ: Նրանք ակտիվորեն ներգրավվեցին մեր երկրում նոր, ժողովրդավարական հասարակության հիմքերի ստեղծմանը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ո՞ր կազմակերպություններն են անվանում քաղաքական կուսակցություններ:
2. Ինչո՞վ են տարբերվում «չեկերպված» և «չեկերպված» կուսակցությունները:
3. Ե՞րբ և որտե՞ղ են առաջացել արդի իմաստով առաջին կուսակցությունները:
4. Ի՞նչ հասկանալիչով են տարբերվում արդի և XX դարի կուսակցությունները:
5. Համառոտ ներկայացրե՞ք կուսակցությունների՝ որպես քաղաքական կյանքի մշտական սուբյեկտների հաստատման նախապայմանները: Ի՞նչ կարևոր սահմանագիծ դարձավ Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունն այդ առումով:
6. Ինչպիսի՞ փոփոխություններ են նկատվում վերջին տասնամյակներում հանրության խմբերի և կուսակցությունների ավանդական կապերում:

Ինքնուրույն աշխատանք: Մեր հանրապետությունում գործող ի՞նչ կուսակցություններ գիտեք: Ներկայացրե՞ք նրանց ծրագրերի՝ չեղ կարծիքով կարևոր հիմնադրույթները: Հարցին պատասխանելու համար օգտագործե՞ք լրացուցիչ նյութեր (օգտվե՞ք նաև www.fcsd.kaj-phg և ՀՀ Ազգային ժողովի www.parliament.am պաշտոնական կայքից):

ԴԱՍ 48. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿՅՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Քաղաքական համակարգի գործողության կառուցակարգում կարևոր տեղ է զբաղեցնում քաղաքական գիտակցությունը (*վերհիշե՛ք 35-րդ դասը*): Այդ համակարգի այլ բաղադրատարրերի հետ միասին այն ապահովում է դրա գործողության արդյունավետությունը և ժողովրդավարականությունը: Պատճառն այն է, որ ոչ մի քաղաքական գործողություն չի կենսագործվում առանց այն միջնորդավորող գիտակցության:

Քաղաքական գիտակցությունը գիտակցության ոլորտ է, որն արտացոլում է քաղաքական իրականությունը քաղաքական գիտելիքների, քաղաքականության նկատմամբ վերաբերմունքի, սոցիալ-քաղաքական դիրքորոշումների և արժեքային կողմնորոշումների ձևերով և կարգավորում է մարդկանց և նրանց խմբերի վարքագիծը քաղաքական իրադրություններում:

Պատկերացրեք, որ դուք՝ որպես ժամանակակից մարդ, հայտնվել եք ինչ-որ կղզում, որտեղ տոհմային կարգերով ապրում է մի ցեղախումբ: Կարո՞ղ եք այնտեղ հիմնադրել արդի չափանիշներին համապատասխանող քաղաքական համակարգ: Անշուշտ, ոչ, որովհետև ո՛չ ցեղախմբի զանգվածային գիտակցությունը, ո՛չ էլ դրա առանձին անդամների գիտակցությունը չեն համապատասխանում ձեր առաջարկած համակարգին: Դա անհասկանալի ու անըմբռնելի է նրանց համար:

Մտորումներ: Կարդացե՛ք Մուրացանի «Առաքյալը» վիպակը: Արդյոք կղզու վրա քաղաքական համակարգ հիմնադրելու չե՞ր ջանքերը նմա՞ն են Պ. Կամսարյանի ապարդյուն ջանքերին: Ինչո՞ւ Պ. Կամսարյանի առաքելությունը փապալվեց: Ի՞նչ կանեիք դուք Պ. Կամսարյանի փոխարեն:

Այսպիսով, միայն հռչակված քաղաքական ու իրավական հաստատություններն անբավարար են ժողովրդավարությունն իրական դարձնելու համար: Քաղաքական համակարգի բոլոր բաղադրատարրերը շաղախող միջոցը, «նյութը» քաղաքական գիտակցությունն է: Քաղաքական համակարգում գիտակցության մեծ դերը պայմանավորված է դրա կատարած գործառույթներով:

Քաղաքական գիտակցությունը կատարում է ճանաչողական գործառույթ: Այսինքն՝ անհատը գիտակցության միջոցով ճանաչում է քաղաքական երևույթները և արդյունքում ձեռք է բերում քաղաքական գիտելիքների որոշակի գումար: Դրանք հետևանք են մտավոր (մտածողական) գործունեության և արտահայտում են անհատի քաղաքական պատրաստվածությունը, իմացությունը:

Քաղաքական գիտակցությունը կատարում է գնահատող գործառույթ: Գնահատումը որոշակի հուզական վերաբերմունք է քաղաքական կյանքի տարբեր կողմերի և երևույթների նկատմամբ՝ հիմնված կենսափորձի վրա: Այս գործառույթի նախադրյալը քաղաքական պատրաստվածությունն է. գնահատել կարելի է այն, ինչի մասին գիտեք: Գնահատվում են բոլոր քաղաքական երևույթները, այդ թվում՝ սեփական քաղաքական վարքագիծը (ինքնագնահատում), քաղաքական տեսությունները և այլն:

Կյանքի և քաղաքական երևույթների նկատմամբ արժեքային վերաբերմունքի հետևանքով անհատի մոտ առաջանում է ներքին նոր հատկություն, որն անվանում են **քաղաքական դիրքորոշում**: Դիրքորոշումն անհատին բնորոշ հոգեբանական երևույթ է, որում առկա են տեղեկության, հուզական-գնահատողական, վարքագծային բա-

ղաղրատարերը: **Տեղեկութային** բաղաղրատարը ենթադրում է մարդու աշխարհայացքը և այն քաղաքական իդեալը, որին նա ձգտում է: **Հուզական-գնահատողական** բաղաղրատարը ենթադրում է համակրանք և հակակրանք ինչ-ինչ օբյեկտների նկատմամբ: **Վարքագծային բաղաղրատարը** գործելու պատրաստականությունն է:

Դիրքորոշումն արտահայտում է անհատի նախատրամադրվածությունը՝ որոշակի կերպով ընկալել և գնահատել տեղեկույթը, երևույթները, և պատրաստականությունը դրանց նկատմամբ գործել այդ ներքին արժեքներին ու գնահատականներին համապատասխան: Քաղաքական դիրքորոշումը խարսխված է քաղաքական համոզմունքների վրա:

Քաղաքական գիտակցությունը կատարում է կարգավորիչ գործառույթ: Մարդն ունենալով որոշակի քաղաքական դիրքորոշումներ ու արժեքային կողմնորոշում՝ գործում է դրանց համապատասխան: Արդյունքում նա իր վարքագիծը համապատասխանեցնում է իր քաղաքական դիրքորոշումներին:

Այսպիսով, վերը բերված օրինակում՝ ձեր փորձերը կզույս հիմնադրել ժամանակակից քաղաքական համակարգ դատապարտված էին ձախողման, որովհետև կղզիաբնակները չունեին համապատասխան քաղաքական գիտակցություն, որը կարող էր կատարել իր գործառույթներն այդ համակարգում:

2. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԸՆԴԳՐԿՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

Քաղաքական պատշաճ դիրքորոշման հիմնական ցուցանիշն անհատի ակտիվ մասնակցությունն է հասարակական-քաղաքական գործերին: Վերջինների նկատմամբ շահագրգռվածությունը, դրանց քննարկման և լուծման նկատմամբ հետաքրքրվածությունն իսկական քաղաքացիական քաղաքական դիրքորոշման կարևոր հատկանիշն է: **Քաղաքական համակարգն այնքանով է ուժեղ և արդյունավետ, որքանով հասարակության անդամներն ակտիվ մասնակցություն են ցուցաբերում քաղաքական կյանքում:** Սակայն այդպիսի՞ն ենք մենք բոլորս: Պարզվում է, որ ոչ: Մարդկանց քաղաքական գիտակցությունը և դրանով պայմանավորված ընդգրկվածությունը քաղաքական գործընթացներում, հենց թեկուզ ընտրական, տարբեր են:

1. Սոցիալապես ակտիվ քաղաքական գիտակցություն և վարքագիծ: Քաղաքական ակտիվությունը որոշվում է զարգացած քաղաքական գիտակցությամբ, խորը համոզվածությամբ: Նման անհատը պատրաստակամ է օգտագործել քաղաքական համակարգի ընձեռած հնարավորությունները, ստեղծագործաբար մասնակցել քաղաքական կյանքին՝ կատարելով սկզբունքային վարքագծային ընտրություն: Քաղականապես ակտիվ սուբյեկտը գործում է համոզմունքից ելնելով: Նման վերաբերմունքը քաղաքական կյանքին ամենից բարձր մակարդակն է:

2. Հարմարվողական քաղաքական գիտակցություն և վարքագիծ: Հարմարվողական քաղաքական գիտակցությունը և վարքագիծն անհատի քաղաքական այնպիսի գործունեությունն է, երբ նա իր վարքագիծը ենթարկում է շրջապատի կարծիքներին և գործողություններին, այսինքն՝ հարմարվում է: Նման էակը քաղաքական ոլորտում վարվում է այնպես, ինչպես ուրիշները: Նա չի արտահայտում իր կարծիքը, պաշտպանում այն և ընտրում սեփական քաղաքական վարքագիծ: Հարմարվողականությունը հասարակության համար ցանկալի չէ, քանի որ իրենից ներկայացնում է ենթարկում, կույր հետևում, առանց սեփական քաղաքական դիրքորոշումների ակտիվության: Նման գործելակերպը չի նպաստում քաղաքական համակարգի իրական

ժողովրդավարությանը: Մարդիկ չեն արտահայտում իրենց մտքերը, համոզմունքները, չեն դրսևորում անկեղծություն, նախաձեռնություն, իրական ինքնությունություն:

3. Օտարված քաղաքական գիտակցություն և վարքագիծ: Օտարված նշանակում է քաղաքական կյանքից հեռացած, դրանով չհետաքրքրվող, քաղաքականության նկատմամբ անտարբեր: Օտարումը հասարակությունից, պետական կառավարումից, քաղաքականությունից կործանիչ է և՛ անհատի, և՛ պետության, և՛ հասարակության համար: Անհատի քաղաքական օտարվածությունը հետևանք է, ինչպես նրա քաղաքական գիտակցության հոգեբանական ձևախեղման, այնպես էլ քաղաքական համակարգում լուրջ կառուցվածքային, բարոյահոգեբանական, գաղափարախոսական թերությունների: Քաղաքական օտարվածության պատճառ կարող է դառնալ նաև իրական քաղաքական կյանքը, որը չի խթանում ակտիվությունը և չի ապահովում ընդգրկվածությունը: Այդպիսի դիրքորոշումը հնարավոր բոլոր տեսակի քաղաքական դիրքորոշումներից ամենավատն է: Օրինակ, դուք ձեր շրջապատում հաճախ եք լսում «**Ես քաղաքականությամբ չեմ զբաղվում**» խոսքերը: Բայց դրա պատասխանն ունի խորը իմաստ. «**Եթե դուք չեք զբաղվում քաղաքականությամբ, ուրեմն քաղաքականությունը կզբաղվի ձեզանով**»: Համոզված եղեք, որ քաղաքականապես անտարբեր և օտարված հասարակության մեջ քաղաքականությունը և պետական իշխանությունը դառնալու են չարիք հասարակության համար: Հետևաբար՝ քաղաքական անտարբերությունը բուժմեթոդի պես խփելու է ձեզ:

Քաղաքական գործընթացներում կանանց ընդգրկվածության հիմնախնդիրը: Քաղաքական ընդգրկվածության ճիշտ պատկերն ունենալու համար անհրաժեշտ է կատարել նաև բնակչության միջսեռային ցուցանիշների համեմատություն: Ինչպես միջազգային իրավունքը, այնպես էլ ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում են կնոջ և տղամարդու իրավահավասարության սկզբունքը: Սակայն դա չի նշանակում, որ իրականում կնոջ և տղամարդու միջև առկա է փաստական հավասարություն, այդ թվում՝ նաև քաղաքական համակարգում:

Կնոջ և տղամարդու կենսաբանական տարբերությունները պատմականորեն պայմանավորել են հասարակական միջսեռային անհավասարությունը: Շատ երկրներում առկա է սեռային խտրականության հիմնախնդիրը: Նույնիսկ ձևական-իրավական հավասարության դեպքում՝ երկրի հոգևոր-մշակութային առանձնահատկություններով պայմանավորված, առկա է փաստական խտրականության հիմնախնդիրը քաղաքական և այլ ոլորտներում: Օրինակ՝ ավանդաբար մեր իրականության մեջ կնոջ հիմնական գործառույթներից է տնային տնտեսության վարումը, իսկ տղամարդունը՝ դրսի վճարվող աշխատանքը: Դերային նման բաշխումն ինքնին ծնում է անհավասարություն, այդ թվում՝ քաղաքական ոլորտում: Հետևանքն այն է, որ կանայք հեռացվում են քաղաքական որոշումների ընդունման գործընթացից՝ բոլոր մակարդակներում փոքրաթիվ ներկայացուցչության պատճառով: Օրինակ՝ քաղաքականության ոլորտում կանանց նկատմամբ օրենսդրական քվոտաների բացակայության կամ ոչ արդյունավետ լուծումների պատճառով պետական մարմիններում կանանց թիվը կամ չնչին է, կամ նվազում է: Առաջին գումարման (1995 թ.) Ազգային ժողովում կին պատգամավորների թիվը 12 էր (մոտ 6%), իսկ երկրորդում (1999 թ.) 4 (մոտ 3%): 1999 թ. ընտրական օրենսգրքում նախատեսվեց կանանց ընդամենը 5% քվոտա՝ համամասնական ընտրակարգով կուսակցությունների ցուցակների համար: Սակայն նպատակը չիրականացավ, քանի որ կանայք հիմ-

նականում եզրափակում էին կուսակցությունների ցուցակները: Արդյունքում երրորդ գումարման (2003 թ.) Ազգային ժողովում կին պատգամավորները հինգն էին (մոտ 4%), իսկ չորրորդում (2007 թ.) կանայք կազմում էին մոտ 9%: Բերված տվյալները վկայում են, որ, չնայած միջսեռային հավասարության ոլորտում որոշակի նվաճումներին, Հայաստանում առկա է քաղաքական ոլորտում կանանց ընդգրկվածության հիմնախնդիր: Նշանակում է՝ **միջսեռային իրավահավասարությունից** զատ անհրաժեշտ է վարել նաև **սեռերի համար հավասար հնարավորությունների** ստեղծման հատուկ քաղաքականություն:

3. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱԿՏԻՎ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՉԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Որքան բարձր են քաղաքական գիտակցության մակարդակը և ակտիվության աստիճանը, այնքան արդյունավետ է գործում քաղաքական համակարգը՝ հաջողությամբ կատարելով իր առջև դրված խնդիրները: Բնակչության քաղաքական գիտակցության ցածր մակարդակի և անտարբերության հաղթահարման հիմնական միջոցը քաղաքական-իրավական համաուսուցման և դաստիարակության համակարգի ներդրումն է:

Միգուցե ուստայիստական է ցանկությունը յուրաքանչյուր անհատի դարձնել **քաղաքական-իրավական ակտիվ էակ**: Սակայն քաղաքական, քաղաքացիական, ինչպես նաև իրավական նվազագույն գիտելիքներն անհրաժեշտ են: Դրանից բխում է, որ հասարակության առաջ դրված է խնդիր. ապահովել ամեն մի անհատի նվազագույն քաղաքական-իրավական գիտելիքները և պատրաստվածությունը: Վերջինները պայման են քաղաքական-իրավական էակի ձևավորման և զարգացման համար:

Ժողովրդավարական քաղաքական համակարգը ևս պետք է ապահովի քաղաքական ընդգրկվածությունը: Այսինքն՝ օտարման պատճառները միայն կրթական չեն, այլ նաև կառուցակարգային: Քաղաքագիտական միտքը մշակել է օտարվածության և քաղաքական անտարբերության հաղթահարման հայեցակարգ, որն անվանում են «**մասնակցության ժողովրդավարություն**»: Այն ենթադրում է, որ, բացի ընտրություններից, քաղաքացիները պետք է ունենան իրավունք և հնարավորություն ակտիվ մասնակցել քաղաքական որոշումների ընդունմանը, քաղաքական գործընթացներին, ինչպես նաև ընդունված որոշումների կատարման նկատմամբ վերահսկողությանը (9-րդ դասարանի «Հասարակագիտություն» դասագրքի § 23-ից վերհիշե՛ք թե ինչ է մասնակցության ժողովրդավարությունը):

Հարցեր

1. Ի՞նչ է քաղաքական գիտակցությունը, և ինչո՞վ է այն կարևոր քաղաքական համակարգում:
2. Ի՞նչ գործառույթներ է կապարում քաղաքական գիտակցությունը:
3. Ի՞նչ է քաղաքական դիրքորոշումը:
4. Ի՞նչ է քաղաքական ընդգրկվածությունը:
5. Որո՞նք են քաղաքական գիտակցության և վարքագծի տեսակներն ըստ անհատների ակտիվության աստիճանի:
6. Որո՞նք են քաղաքական ակտիվ գիտակցության չեավորման և զարգացման միջոցները:
7. Ինչպիսի՞ն է չեն քաղաքական գիտակցությունը և ակտիվության աստիճանը:

ԴԱՍ 49. ԱՐԴԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀՈՍԱՆՔՆԵՐ. ԱԶԱՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ Սահմանադրությունը, բացի բազմակուսակցությունից, երաշխավորում է նաև գաղափարախոսական բազմակարծությունը: Մարդիկ բնականից միատեսակ չեն. տարբեր են նրանց շահերը, կյանքի պայմանները: Հետևաբար, բազմազանությունը արհեստական և հորինովի չէ, այլ բնական կացություն: Կուսակցությունները՝ ելնելով իրենց քաղաքական գաղափարախոսությունից, մշակում և ընտրողներին են ներկայացնում հասարակական զարգացման այլընտրանքային տարբերակներ: Հետևաբար, քաղաքական և գաղափարական բազմազանությունը ժողովրդավարական քաղաքական համակարգի կարևոր հատկանիշն է: Կարծիքների, հայացքների, ուսմունքների և քաղաքական հայեցակարգերի բազմազանությունը ծնում է առողջ գաղափարաքաղաքական մրցակցություն, այն հնարավորություն է տալիս ընտրելու զարգացման և հասարակական հիմնախնդիրների լուծման առավել ընդունելի տարբերակը: Հասարակական-քաղաքական հոսանքները բազմազան են: Մենք կանդրադառնանք դրանցից մի քանիսին միայն:

1. ԱԶԱՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (ԼԻԲԵՐԱԼԻԶՄ)

Ազատականության հիմնական գաղափարներն ու սկզբունքներն են՝ անհատը որպես առանձին արժեք և նրա պատասխանատվությունն իր գործողությունների համար, մասնավոր սեփականությունը որպես անհրաժեշտ պայման անհատի ազատության համար, ազատ շուկա, ազատ մրցակցություն և ձեռնարկատիրություն, հավասար հնարավորություններ, իշխանությունների բաժանում, զսպումներ և հակակշիռներ, անձի հիմնական իրավունքների և ազատությունների երաշխիքներ, համընդհանուր ընտրական իրավունք և այլն:

«Լիբերալիզմ» հասկացությունը եվրոպական հասարակական-քաղաքական բառապաշար է մտել XIX դարի սկզբներին: Ազատականության ակունքներում կանգնած են այնպիսի նշանավոր անհատներ, ինչպիսիք են Ջ. Լոքը, Շ. Մոնտեսքիոն, Ի. Կանտը, Թ. Ջեֆերսոնը և ուրիշներ: Ազատականության ձևավորման և ընդհանրապես արևմտյան քաղաքական մտքի պատմության մեջ շրջադարձային եղավ Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունը, հատկապես 1789 թ. ընդունված հեղափոխության գլխավոր քաղաքական-իրավական փաստաթղթերից մեկը՝ Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագիրը:

Ազատական աշխարհայացքը սկզբից ևեթ ձգտում էր անհատական ազատության կատարելատիպի (իդեալի) ընդունմանը: Անհատականությունն ամենից առաջ ենթադրում է յուրաքանչյուր մարդու բնական, ի ծնե ունեցած իրավունքները, առաջին հերթին՝ կյանքի, ազատության և մասնավոր սեփականության: Ընդ որում՝ մասնավոր սեփականությունը համարվում է ազատության երաշխիք: Մասնավոր

սեփականության իրավունքն ու տնտեսական ազատությունը հիմք են դառնում քաղաքական և քաղաքացիական ազատությունների ձևավորման համար: Տնտեսական բնագավառում անհատականությունն ու մասնավոր սեփականության իրավունքը դրսևորվում են ազատ շուկայի և ազատ մրցակցության սկզբունքներում: Այդպիսի մոտեցումը ենթադրում է հասարակության բոլոր անդամների համար ինքնադրսևորման հավասար հնարավորություններ և հավասար իրավունքներ: Այս տեսակետից ազատականության կարևոր բաղադրիչ է դառնում բազմակարծությունը, այսինքն՝ սոցիալական խավերի, ազգային ու կրոնական խմբերի, քաղաքական կուսակցությունների, կազմակերպությունների և հասարակական կյանքի այլ իրավահավասար մասնակիցների բազմազանությունը:

Ազատականության հիմնադիրներն այն գաղափարն էին զարգացնում, որ պետության մեջ պետք է տիրապետեն ոչ թե առանձին անձինք, այլ օրենքները: Պետության խնդիրն է օրենքի հստակ պահպանումով կարգավորել ազատ քաղաքացիների միջև առաջացող հարաբերությունները, ինչը պետք է ապահովի անձի ազատությունը, սեփականության անձեռնմխելիությունը, մարդու և քաղաքացու մյուս իրավունքները:

Մտորումներ: *Ջոն Լոքը պետությունը համեմատում էր ոչ թե հասարակության զլխի, այլ զլխարկի հետ, որը կարելի է հանգիստ փոխարինել մեկ ուրիշով: Համաձայն եք արդյոք լիբերալիզմի հիմնադիրներից մեկի այդ կարծիքի հետ: Հիմնավորե՞ք ձեր տեսակետը:*

Լրացուցիչ նյութ: XIX դարի վերջերին և XX դարի սկզբներին ավելի ակնառու դարձան ազատականության թույլ և ուժեղ կողմերը: Պարզ դարձավ, որ ազատ մրցակցության սկզբունքի անգուսպ իրագործումը հանգեցնում է արտադրության համակենտրոնացմանը, արտադրական և ֆինանսական մագնատների ազդեցության աճին: Այդ պայմաններում լիբերալիզմն ականա ստանձնում էր հասարակության արտոնյալ խավերի գաղափարախոսի դերը: Այս ամենի արդյունքում սկիզբ առավ դասական ազատականության վերանայումը ժամանակի մի շարք հայտնի քաղաքագետների, տնտեսագետների, սոցիոլոգների և այլ մասնագետների ջանքերով: Նրանք առաջարկում էին սահմանափակել խոշոր կորպորացիաների կամայականությունները և պաշտպանել բնակչության առավել ճնշված խավերի շահերը: Այդ գաղափարները հիմք դարձան **նոր կամ սոցիալական ազատականության** ձևավորման համար, որի հաստատման սահմանագիծ դարձավ անցյալ դարի 30-ական թվականների տնտեսական մեծ ճգնաժամը: Այդ ժամանակաշրջանում մեծ ճանաչում ստացավ անգլիացի տնտեսագետ Ջ. Քեյնսի տեսությունը: Քեյնսը և նրա հետևորդները, ազատ մրցակցության և ազատ շուկայի դասական սկզբունքներին զուգահեռ, առաջարկում էին տնտեսական և սոցիալական ոլորտներում պետական միջամտության նոր մոտեցումներ: Այդ գաղափարների մարմնավորումը դարձավ, այսպես կոչված, «բարեկեցության պետությունը», որը կոչված էր իրագործելու բնակչության անապահով խավերի սոցիալական օժանդակության ծրագրեր: Սկզբնական շրջանում առավել մեծ կիրառություն գտնելով ԱՄՆ-ում, Ֆրանկլին Ռուզվելտի հակաճգնաժամային «նոր կուրսի» լայնամասշտաբ իրագործման տարիներին քեյնսականությունն այնուհետև այս կամ այն չափով տարածում գտավ աշխարհի գրեթե բոլոր զարգացած երկրներում:

Ազատականության և ազատական ուղղվածության կուսակցությունների գործունեության շնորհիվ XX դարի առաջին տասնամյակներում վերջնականապես հաստատվեցին ժամանակակից քաղաքական համակարգի հիմնական սկզբունքներն ու ինստիտուտները, այն է՝ խորհրդարանականությունը, իշխանությունների բաժանումը, իրավական պետությունը և այլն: Դրանք ի վերջո ընդունելի դարձան գրեթե բոլոր քաղաքական ուժերի համար:

2. ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (ԿՈՆՍԵՐՎԱՏԻՉՄ)

Պահպանողականությունն իր մեջ ներառել է տարբեր՝ երբեմն հակասական գաղափարներ, հայեցակարգեր, ավանդույթներ: «Կոնսերվատիզմ» բառը տարածում է ստացել XX դարի սկզբներին (այն ծագում է լատիներեն *conservare* – պահպանել բառից): Պահպանողականության հիմնական դրույթները ձևավորվել ու զարգացել են ազատականության, սոցիալ-ժողովրդավարության և գաղափարաքաղաքական այլ հոսանքների դեմ հակադրության մեջ:

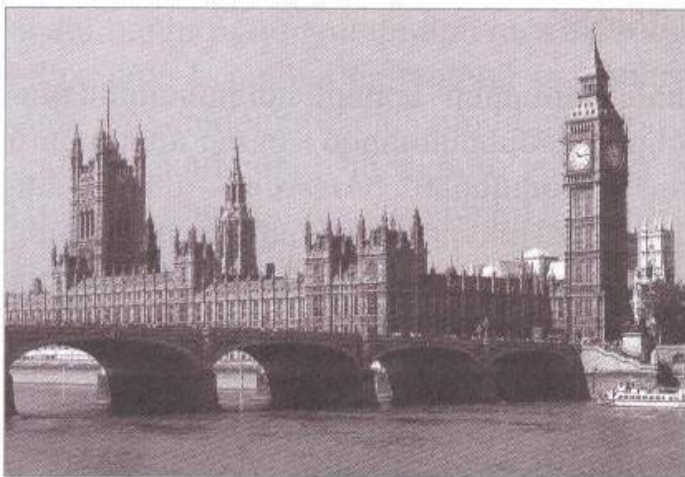
Սկզբից ևեթ պահպանողականները հանդես էին գալիս գոյություն ունեցող համակարգն առանց որևէ լուրջ փոփոխության պահպանելու օգտին: Քաղաքական սկզբունքները, ըստ պահպանողականների, պետք է հարմարեցնել սովորույթներին, ազգային ավանդույթներին, հասարակական-քաղաքական ինստիտուտների հաստատված ձևերին: Գործող ինստիտուտները, նրանց կարծիքով, նախընտրելի են ցանկացած տեսական սխեմայից, որքան էլ որ այդ սխեմաները կատարյալ թվան: Նրանք բնական և օրինական էին համարում միայն այն հասարակությունը, որը հենվում է աստիճանակարգված (հիերարխիկ) կառուցվածքի վրա, և որի առանձին բաղադրիչներն ապահովում են հասարակական օրգանիզմի կենսունակությունն ու ամբողջականությունն այնպես, ինչպես մարդկային մարմնի առանձին օրգանները նրա ամբողջ օրգանիզմի համար:

Պահպանողականության՝ որպես գաղափարաքաղաքական ուղղության վերլուծության դեպքում պետք է նկատի ունենալ, որ հասարակական-քաղաքական գործընթացը երկակի բնույթ ունի: Մի կողմից դա էվոլյուցիան է, զարգացումը, հնի մերժումը և նորի ստեղծումը: Մյուս կողմից այն պահպանում և անցյալից ներկային ու ապագային է փոխանցում այն ամենը, ինչը կենսունակ է, անանց և համամարդկային: Ցանկացած հասարակական-քաղաքական համակարգ կարող է վերափոխվել իր բազմաթիվ կողմերով՝ միաժամանակ պահպանելով նախորդ համակարգի հետ ժառանգական կապը: Պահպանողականները նախապատվությունը տալիս են փոխգիշմանը և դեմ են որևէ գաղափարի, տեսության բացարձակացմանը, առավել ևս գործնականում դրանց «մաքուր» տեսքով իրականացմանը:

Մտորումներ: *Եհ՜շր են արդյոք պահպանողականներն այդ դեպքում. նորագույն պատմության ո՞ր իրադարձություններն են մեզ ցույց տալիս, թե ինչ ողբերգական հետևանքների կարող է հանգեցնել որևէ գաղափարախոսության ծայրահեղացված, բռնի միջոցներով կիրառումը:*

Պահպանողականությունը սովորաբար նույնացվում է գոյություն ունեցող կարգերի պաշտպանության հետ: Այդուհանդերձ, պահպանողականները, բնականաբար, չեն անտեսում տեղի ունեցող փոփոխությունները: Ավելին՝ նրանք հաճախ հանդես են գալիս փոփոխությունների, բայց դանդաղ, աստիճանական, «վերևից» (կառավարության, իշխանությունների նախաձեռնությամբ) կատարվող փոփոխությունների օգտին, ինչը թույլ կտա խուսափել «ներքևից» սկսվող հեղափոխական վայրիվերումներից: Ժամանակակից պահպանողականները հանդես են բերում բավականաչափ ճկունություն և գործնականություն, ստեղծված պայմաններին հարմարվելու կարողություններ:

1970-1990-ական թվականները կարելի է համարել պահպանողականների և «աջ» ուժերի հաղթանակների ժամանակաշրջան: Ռոնալդ Ռեյգանի իշխանության գլուխ անցնելը

Մեծ Բրիտանիայի պառլամենտի շենքը
(Վեստմինստերյան պալատը)

ԱՄՆ-ում 1980 թ. և երկրորդ անգամ հաղթանակը նախագահական ընտրություններում, Մարգարետ Թետչերի գլխավորությամբ պահպանողականների եռակի հաղթանակը Անգլիայում, խորհրդարանական ընտրությունները ԳՖՀ-ում, Իտալիայում և Ֆրանսիայում ցույց տվեցին, որ պահպանողականների առաջ քաշած շատ գաղափարներ ու սկզբունքներ համապատասխանում են հանրության լայն խավերի ձգտումներին։ Պահպանողականները կարողացան որսալ ճիշտ պահը և փոփոխություններ առաջարկեցին հենց այն ժամանակ, երբ բնակչության մեծամասնությունը դա էր պահանջում։ Պահպանողականները կարողացան գիտա-

տելսնիկական հեղափոխության փաստացի հակառակորդներից դառնալ դրա համոզված կողմնակիցները։ Ինչպես իրենք են հաստատում, պահպանողական լինելն ամենևին չի նշանակում դառնալ հետադիմական և փակել առաջադիմության ճանապարհը։

Ժամանակակից պահպանողականությունը, այդուհանդերձ, շարունակում է մշակութային և կրոնական ավանդապաշտության համոզված կողմնակիցը մնալ։ Պահպանողականներն առաջվա պես կարծում են, որ ավանդական արժեքներից հրաժարումը ժամանակակից հասարակության մեջ եղած բացասական երևույթների գլխավոր պատճառն է։ Նրանք նույն հետևողականությամբ շարունակում են փաստարկներ բերել ավանդական արժեքների վերականգնման օգտին՝ շեշտը դնելով ընտանիքի, համայնքի, եկեղեցու և այլ ինստիտուտների վրա։

Գործնական աշխատանք։ Օգտագործելով ստորև բերվող նյութը՝ քննարկե՛ք և փորձե՛ք պարզաբանել «ազատություն» հասկացությունը։

«Ըստ Հեգելի՝ ազատությունը ոչ միայն հոգեբանական երևույթ է, դա մարդու տարբերակիչ հատկանիշն է։ Այդ իմաստով բնությունն ու ազատությունը տրամագծորեն հակադրյալ են։ Ազատությունը չի նշանակում բնության մեջ կամ բնության համաձայն ապրել, ընդհակառակը, ազատությունը սկսվում է միայն այնպեղ, որպեղ վերջանում է բնությունը։ Մարդու ազատությունը ծնվում է միայն այն ժամանակ, երբ մարդն ունակ է դառնում հաղթահարել իր բնական, կենդանական գոյությունը և ինքն իր համար չեւափորել նոր անձ»։

Ֆրենսիս Ֆուկույամա, «Լիբերալիզմի այլընտրանքները»

Հարցեր

1. Գաղափարաքաղաքական ի՞նչ հոսանքներ գիտեք, ներկայացրեք մի քանիսը։
2. XX դարի վերջում սկիզբ առած ո՞ր գործընթացները հարկադրեցին վերանայել դասական ազատականության որոշ դրույթներ։ Ազատականության ո՞ր ուղղությունը չեւափորվեց դրա արդյունքում։
3. Ո՞րն է, չե՞ր կարծիքով, ժամանակակից քաղաքական համակարգում ազատականության գլխավոր ներդրումը։
4. Ինչպիսի՞ փոփոխությունների կողմնակից են պահպանողականները։
5. Որո՞նք են քվարկված անունների օտարալեզու հոմանիշները ազատականություն, պահպանողականություն։

ԴԱՍ 50. ԱՐԴԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀՈՍԱՆՔՆԵՐ. ՍՈՑԻԱԼ-ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՍՈՑԻԱԼ-ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

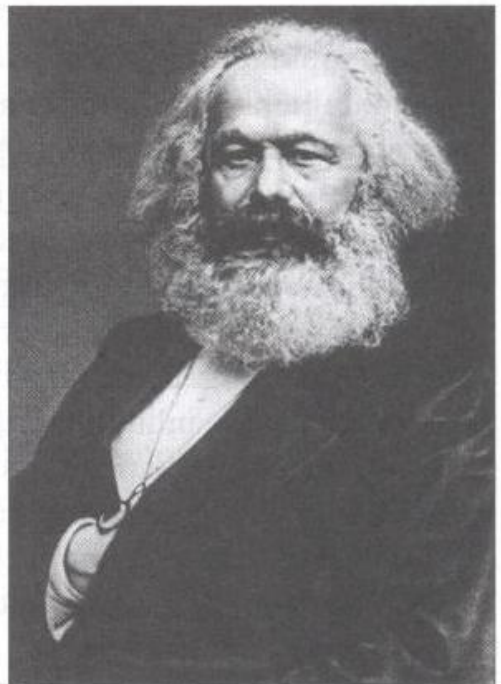
Նոր ժամանակներում տարածված գաղափարական հոսանքներից է սոցիալիստական ուսմունքը: Դրա արմատները գալիս են ուշ միջնադարի ուստոպիստական սոցիալիզմից: XIX դարում մեծ թափ առած բանվորական շարժումներն այն քաղաքական նախադրյալն էին, որ խթանեցին սոցիալիստական գաղափարախոսության առաջացումը և տարածումը: Սոցիալիստական գաղափարախոսության տեսական հիմքը Կ. Մարքսի ուսմունքն էր:

Մարքսիստական ուսմունքը ձևավորվել է XIX դարի կեսերին, երբ Եվրոպայի ցնցում էին մեկը մյուսին հաջորդող բուրժուական հեղափոխությունները: Այն երկրներում, որտեղ կապիտալիզմն արդեն հաստատվել էր, ի հայտ եկան նաև տնտեսական ճգնաժամի առաջին հատկանիշները: Հասարակական իրավիճակը լուրջ ազդեցություն ունեցավ նաև Կարլ Մարքսի և Ֆրիդրիխ Էնգելսի սոցիալ-քաղաքական հայացքների ձևավորման վրա: Նրանք ստեղծեցին հասարակական զարգացման նոր տեսություն, որն ավելի ուշ ստացավ մարքսիզմ անվանումը:

Ուսումնասիրելով հասարակական արտադրությունը՝ Մարքսն առանձնացրեց դրա երկու կողմերը՝ արտադրողական ուժեր և արտադրական հարաբերություններ: Ցանկացած հասարակության գլխավոր **արտադրողական ուժը** մարդիկ են՝ իրենց գիտելիքներով և աշխատանքային հմտություններով: Ոչ պակաս կարևոր դեր ունեն նաև հասարակության ստեղծած **արտադրության միջոցները** (աշխատանքի գործիքներն ու առարկաները): Համատեղ աշխատանքային գործունեության ընթացքում մարդիկ որոշակի արտադրական հարաբերությունների մեջ են մտնում: **Արտադրահարաբերությունների ողջ համակարգը պայմանավորված է այն հանգամանքով, թե ում սեփականությունն են կազմում արտադրության հիմնական միջոցները:**

Հետազոտելով հասարակական զարգացման հիմնական փուլերը՝ Մարքսն ու Էնգելսը եկան այն եզրակացությանը, որ կապիտալիզմին պետք է փոխարինի հասարակական-տնտեսական նոր կացութաձև՝ կոմունիստական հասարակությունը: Այդ կացութաձևն անցնելու էր զարգացման երկու փուլ՝ սոցիալիզմ և կոմունիզմ: Դրանցում, ի տարբերություն կապիտալիզմի, արտադրության միջոցների իր մասնավոր սեփականությանը գերակշռելու էր հանրային սեփականությունը:

Մարքսիզմը՝ որպես քաղաքական-գաղափարական հոսանք, հետագայում տրոհվեց երկու առանձին ուղղությունների: Վ. Լենինի և նրա կողմնակիցների առաջ քաշած տեսությունը հայտնի է **մարքսիզմ-լենինիզմ** անունով: Մարքսիզմ-լեն-

Կարլ Մարքս (1818-1883)

նինիզմի դրոշով և կոմունիստական կուսակցությունների ղեկավարությամբ սկզբում Ռուսաստանում 1917 թ., իսկ Երկրորդ աշխարհամարտից հետո Չինաստանում և մի շարք այլ երկրներում տեղի ունեցան սոցիալիստական և ժողովրդադեմոկրատական հեղափոխություններ: Խորհրդային Միության գլխավորությամբ ձևավորվեց սոցիալիստական երկրների ճամբարը: Տասնամյակներ շարունակ մարդկության գրեթե կեսն իր գործունեության հեռանկարում տեսնում էր կոմունիստական հասարակարգի իդեալը: Նպատակն ինքնին շատ բարձր ու ազնիվ էր՝ կառուցել արդարացի, կատարյալ հասարակարգ՝ զերծ մարդու կողմից մարդու շահագործումից և ժողովուրդների միավորման հիմունքներով: Այդ լուսավոր ապագային հասնելու համար, սակայն, թույլատրելի էին համարվում բոլոր անմարդկային, դաժան, բռնակալական, անհաբեկչական միջոցները: Արդյունքում իր հիմնադրումից ընդամենը յոթ տասնամյակ հետո Խորհրդային Միությունն անկում ապրեց, իսկ կոմունիստական գաղափարախոսությունը կորցրեց իր նախկին ազդեցությունը:

Սոցիալիստական գաղափարախոսության երկրորդ հիմնական ուղղությունը **ժողովրդավարական սոցիալիզմն** է, որի հիմնադրույթների մշակման մեջ նշանակալի դեր ունեցավ գերմանացի հայտնի գործիչ Էդուարդ Բեռնշտայնը: Բեռնշտայնը հրաժարվեց մարքսիզմի այն դրույթներից, որոնց իրագործումը Ռուսաստանում և մի շարք այլ երկրներում հանգեցրին ամբողջատիրական (տոտալիտար) վարչակարգերի հաստատմանը: Մերժելով **պրոլետարիատի դիկտատուրայի** գաղափարը՝ Բեռնշտայնը և նրա հետևորդները հիմնավորեցին պայքարի բռնի եղանակներից հրաժարվելու և սոցիալ-ժողովրդավարության՝ «խորհրդարանական գործունեության դաշտ» տեղափոխվելու անհրաժեշտությունը: Ժողովրդավարական սոցիալիզմի կողմնակիցները միաժամանակ հռչակում էին արդարացի հասարակարգի հասնելու իրենց ձգտման մասին: Ընդ որում՝ նրանք ելնում էին այն հիմնադրույթից, որ վերացնելով մարդու կողմից մարդու շահագործումը՝ անհրաժեշտ է անձեռնմխելի թողնել ժողովրդավարական հիմնական ինստիտուտներն ու ազատությունները:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին հաջորդած ժամանակաշրջանը կարելի է համարել ժողովրդավարական սոցիալիզմի զարգացման նոր փուլ: 1951 թ. Սոցիալիստական ինտերնացիոնալն ընդունեց նոր ծրագրային փաստաթուղթ՝ **Ֆրանկֆուրտյան հռչակագիրը**: Հռչակագիրը ձևակերպեց ժողովրդավարական սոցիալիզմի հիմնական արժեքները: Եթե փորձենք համառոտ ձևակերպել հետպատերազմյան սոցիալ-ժողովրդավարության էությունը, այն կարելի է արտահայտել հետևյալ կարգախոսով՝ **ազատություն, արդարություն, համերաշխություն**: Ընդ որում՝ ազատությունը, որն անտեսում է բոլորի իրավունքների հավասարությունը, վաղ թե ուշ վերածում է կամայականության, իսկ արդարությունը, որը հաշվի չի առնում այդ իրավունքները, վերածվում է համահարթեցման, այսինքն՝ անարդարության: Այլ խոսքով՝ ազատությունն ու հավասարությունը փոխկապված են, ինչի արտահայտությունն արդարությունն է: Այն ամենից առաջ նշանակում է բոլորի համար հավասար ազատություն:

Ղեկավարվելով այս գաղափարներով և դրանց իրագործման մեջ մեծ դեր հատկացնելով պետությանը՝ եվրոպական սոցիալ-ժողովրդավարությունը հետպատերազմյան շրջանում նշանակալի հաջողությունների հասավ: Մի շարք երկրներում հասնելով իշխանության կամ դառնալով ազդեցիկ խորհրդարանական ուժ՝ սոցիալ-

ժողովրդավարական կուսակցություններն ու նրանց աջակից արհմիությունները բազմաթիվ բարեփոխումների նախաձեռնողներ դարձան. տնտեսության մի շարք ճյուղերի ազգայնացում, պետության սոցիալական ծրագրերի աննախադեպ ընդլայնում, աշխատաժամանակի կրճատում: Բարեփոխումների արդյունքում այդ երկրները բուռն տնտեսական աճ ապրեցին: Միաժամանակ սոցիալիստների նախաձեռնությամբ սկիզբ առավ Արևելքի և Արևմուտքի միջև եղած լարվածության թուլացումը, միջազգային հարաբերությունների բարելավման ուղղությամբ արված մի շարք ձեռնարկումներ:

2. ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Գաղափարաքաղաքական ուղղություններից առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում ազգայնականությունը: Այս ուղղության համար առանցքային նշանակություն ունեն ազգը, ազգային շահը: Ընդ որում՝ ազգի, ժողովրդի, էթնոսի շահերը ներկայացնող գաղափարաքաղաքական ուղղությունը կարող է դրսևորվել ազգայնականության (նացիոնալիզմ) և ազգայնամոլության (շովինիզմ) ձևով: Վերջին դեպքում որևէ ազգի կամ այլ էթնիկ ընդհանրության շահերը ծայրահեղացվում և գերադասվում են մյուսներից:

Այս կարգի ուղղություն է նաև ռասիզմը, որի դեպքում արդեն առաջին պլանում բնակչության, նրա առանձին խմբերի ոչ թե ազգային, այլ մարդաբանական հատկանիշներն են և դրանցից բխող քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական, մշակութային և այլ շահերը:

Այդպիսի ծայրահեղացված, ուրիշների նկատմամբ թշնամանք սերմանող գաղափարախոսական ուղղություններին զուգահեռ գոյություն ունեն նաև չափավոր, սեփական ազգի, երկրի նկատմամբ սիրով և օրինական հպարտությամբ լեցուն գաղափարներ, որոնցում չկան այլոց հանդեպ ատելության հիվանդագին դրսևորումներ:

Գործնական աշխատանք: Սիրորև բերվող նյութի հիման վրա փորձե՛ք բնութագրել Գաբրիելի Նժդեհի տեսակետները: Ազգայնականության *n*^o ուղղության կողմնակիցն էր նա: Արդյո՞ք Գ. Նժդեհի գաղափարներն ուղղված էին ուրիշների դեմ, չարություն և արելություն էին սերմանում այլ ազգերի հանդեպ: Հիմնավորե՛ք ձեր կարծիքը՝ վկայակոչելով Գ. Նժդեհի խոսքերը:

- Ազգերի հանճարը ստեղծագործ, իսկ նրա արտահայտությունը հորդաբուխ է լինում միայն բացարձակ անկախության մթնոլորտում: Ահա թե ինչու մարդկությանն ավելի օգտակար լինելու համար ժողովուրդները պիտի լինեն ինքնիշխանորեն ազատ և անկախ:
- Անկախությունը, անկախ Հայրենիքն իրավունք լինելուց առաջ պարտականություն է, որից խուսափող ժողովուրդները կորցնում են իրենց բարոյական գոյության իրավունքը:
- Չկա հայրենասիրություն – չկա հոգևոր Հայրենիք: Եղածը լոկ աշխարհագրական սահմաններն են:
- Չկա հրեշ, որ կարողանար գերազանցել անհայրենասերին, որ հոգեբանորեն անտարբեր է դեպի երկիրն ու ժողովուրդը:
- Անհայրենասեր ժողովուրդը, եթե այսօր չէ, անհայրենիք կդառնա վաղը:
- Սուրբ, հերոս, բարեգործ – սրանք կենդանի անհեթեթություններ են մեր կյանքում, եթե

Գարեգին Նժդեհի
հուշարձանը Կապանում

միաժամանակ հայրենասեր և արի չեն: Անհայրենասեր հայ – այդ դժբախտը նման է այն թագավորին, որի մասին պատմությունն ասում է հեզմանքով. «Միայն գահ բարձրացավ»:

- Ժողովուրդների մեջ մի ստոր տարր կա՝ անհայրենասերները:
- Անհայրենասեր ժողովուրդ, ասել է՝ անիդեալ և աննպատակ ժողովուրդ, որ իրենից ներկայացնում է մի տրցակ, բայց ոչ թե մի մարմին, «անհատների փոշի», բայց ոչ գրանիտե ժայռ, որպիսին պիտի լինեն ժողովուրդները՝ միջազգային արնոտ փոթորիկներից պաշտպանվելու համար:
- Հերիք է, որ մի ժողովուրդ դառնա անհայրենասեր, որպեսզի համարվի պատրաստի որս, և նրա երկիրը բաժանվի իր հարևանների միջև:
- Ապագան վտանգված ժողովուրդը, ինչպիսին է մերը, նորանոր աղետներից խուսափելու համար մի հատիկ միջոց ունի – բարձր հայրենասիրությունը, այնպիսին, որով քաղցրանում են մեր հավաքական թե անձնական ցավերը:
- Հայրենասիրությունը ժողովուրդներին ներշնչում է առաքինություններ, որոնց շնորհիվ նրանք դառնում են և մնում ապահով և հարգված:
- Գինետնային հայրենասիրությունը, որ բավականին դավանողներ ունի մեր մեջ, այնքան էլ հեռու չէ անհայրենասիրությունից:
- Դատապարտելի է նաև պայմանական հայրենասիրությունը: Հայրենիքը պետք է սիրել անկախ իր քաղաքական ռեժիմից, ինչպես նաև անկախ մեր քաղաքական համոզմունքներից:
- Կան այնպիսիները, որոնք իբրև թե սիրում են Հայրենիքը, բայց որովհետև սիրում են և մարդկությունը, գործնականում մնում են անտարբեր թե դեպի մեկը, թե դեպի մյուսը: Սրանք նույնպես հակազգային ուժ են: Միավրվում են ազգային պարտականության դասալիքները՝ կեղծ ընկերավարականը, համայնավարը, անիշխանականը:
- Հայրենասեր լինել չի նշանակում օտար ժողովուրդների թշնամին լինել: Դա նշանակում է, թե այդ օտարները կարող են մեր թշնամին դառնալ:
- Հզորանալու մի իմաստուն ճիգ է հայրենասիրությունը:

Գարեգին Նժդեհ, «Հայրենիք և հայրենասիրություն»

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Սոցիալիստական ի՞նչ հիմնական գաղափարական ուղղություններ կան. համեմատե՛ք դրանք: Ո՞րն է, չե՛ր կարծիքով, գլխավոր բաժանարար գիծը նրանց միջև:
2. Ի՞նչ դրսևորումներ կարող է ունենալ ազգայնականությունը, ինչո՞վ է դրանից տարբերվում ռասիզմը:
3. Նշե՛ք թվարկված անունների օգտարալեզու հոմանիշները. ազգայնականություն, ամբողջատիրություն:

Ինքնուրույն աշխատանք: Պատմության դասընթացի, հանրագիտարանների և լրացուցիչ այլ աղբյուրների հիման վրա կազմե՛ք համառոտ տեղեկատու նյութ, որտեղ կներկայացվեն գաղափարական հոսանքների ձևավորումը, հիմնադրույթները, այն ներկայացնող կուսակցությունների քաղաքական գործելակերպը, նշանավոր ներկայացուցիչները. ա) մարքսիզմ-լենինիզմ, բ) ֆաշիզմ, գ) շովինիզմ:

ԳԼՈՒԽ 11 ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

ԴԱՍ 52. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

1. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Պետության արտաքին քաղաքականությունը նրա համապատասխան մարմինների նպատակային գործունեությունն է՝ ուղղված միջազգային (արտաքին) հարաբերությունների ոլորտում պետության առջև դրված խնդիրների նվաճմանը:

Յուրաքանչյուր պետություն այլ պետությունների հետ հարաբերություններում կիրառում է իր արտաքին քաղաքականությունը: Այն ձևավորվում (մշակվում) է բազմաթիվ գործոնների հիման վրա, որոնց թվում են երկրի սոցիալ-տնտեսական դրությունը, աշխարհագրական դիրքը, ազգային-կրոնական, պատմական առանձնահատկությունները, երկրի անկախության և անվտանգության ապահովման պահանջը և այլն: Այդ գործոնների հաշվառմամբ մշակված արտաքին քաղաքականությունը կոչված է ապահովելու ազգային (պետական) շահերը միջազգային ոլորտում: Պետության արտաքին քաղաքականությունը պետք է ելնի ազգային շահերից և ազգային անվտանգության որոշակի հայեցակարգից:

Ազգային անվտանգության կենսագործումը նպատակ ունի ապահովելու ազգի (ժողովրդի) կամ նրա պետականության գոյատևումը և երբեմն կարող է ձեռք բերել պատերազմական բնույթ: Արտաքին քաղաքականություն մշակողներն արդի պայմաններում, բացի ազգային շահերից, պետք է հաշվի առնեն նաև համամարդկային արժեքներն ու նորմերը, միջազգային հանրության կարծիքը: Միաժամանակ, որպեսզի արտաքին քաղաքականությունը կայուն լինի, օրենքներում ամրագրվում են դրա հիմնադրույթները և իրացման ընթացակարգը:

2. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ժամանակակից աշխարհում դժվար է գտնել որևէ պետություն, որը չի հաստատում արտաքին սերտ կապեր միջազգային կյանքի ամենատարբեր ոլորտներում: Հակառակ դեպքում այն դատապարտված է մեկուսացման՝ դրանից բխող բոլոր բացասական հետևանքներով: Հետևաբար, պետությունները փորձում են իրականացնել ակտիվ արտաքին քաղաքականություն, համագործակցել միջազգային հարաբերությունների բոլոր մասնակիցների հետ: Որպես կանոն, պետություններն առաջին հերթին որոշում են արտաքին աշխարհի հետ իրենց հարաբերությունների բնույթը, արտաքին քաղաքականության նպատակները և սկզբունքները, պետական մարմինների լիազորություններն այդ ոլորտում:

Հայաստանի Սահմանադրությունը սահմանում է, որ «Հանրապետության արտաքին քաղաքականությունն իրականացվում է միջազգային իրավունքի սկզբունքներին և նորմերին համապատասխան՝ բոլոր պետությունների հետ բարիդրացիական, փոխշահավետ հարաբերություններ հաստատելու նպատակով»:

Հայաստանի արտաքին քաղաքականության նպատակներից են բարիդրացիականությունը և փոխշահավետությունը: Դա ընդգծում է մեր արտաքին քաղաքականության խաղաղ բնույթը: Իր անկախ գոյության առաջին իսկ օրերից Հայաստանը միջազգային հարաբերություններում հանդես եկավ որպես միջազգային հանրության լիիրավ անդամ և միջազգային իրավունքի լիարժեք սուբյեկտ: Նա իր արտաքին քաղաքական դիրքորոշմամբ հաստատեց միջազգային հանրության ու նրա առանձին անդամների շահերը հարգելու պատրաստակամությունը: Միաժամանակ արտաքին քաղաքականության նպատակներից է բոլոր պետությունների հետ փոխադարձորեն շահավետ հարաբերությունների հաստատումը:

Հայաստանի արտաքին քաղաքականության ելակետային հիմնադրույթներն են միջազգային իրավունքի սկզբունքներն ու նորմերը: Այսպիսով՝ Հայաստանն իր արտաքին քաղաքական գործունեություն մեջ պարտավորվում է ղեկավարվել միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքներով և անշեղորեն կատարել միջազգային իրավունքի նորմերով իր ստանձնած պարտավորությունները:

Արտաքին քաղաքականության սահմանադրական հիմունքներն ունեն եռակի նշանակություն: **Առաջին՝** դրանք ազդարարում են, թե միջազգային իրավական ինչ

սկզբունքներ ու նորմեր է ճանաչում ՀՀ-ն, հետևաբար՝ ինչ պարտավորություններ է վերցնում իր վրա: **Երկրորդ՝** դրանք ուղեցույց են արտաքին քաղաքական գործունեություն իրականացնող պետական մարմինների համար: **Երրորդ՝** դրանք չափանիշ են արտաքին քաղաքական գործունեությունը, ինչպես նաև կնքած միջազգային և միջկառավարական պայմանագրերը արժևորելու համար:

3. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Արտաքին ոլորտում իր առջև դրված խնդիրներն իրականացնելու համար պետությունն իրականացնում է արտաքին գործառնություններ: Պետության արտաքին խնդիրն այն է, ինչը լուծում է պահանջում, իսկ գործառնությունն այդպիսի լուծմանն ուղղված գործունեության տեսակ է (*վերհիշե՛ք 41-րդ դասը*):

Պետության արտաքին գործառնությունները նրա գործունեության հիմնական ուղղություններն են, որոնք ուղղված են երկրի արտաքին խնդիրների և շահերի լուծմանը: Դրանք նպատակամղված են այլ պետությունների հետ որոշակի հարաբերությունների հաստատմանը, դրանց զարգացմանը, երկրի պաշտպանությանը: Արտաքին գործառնությունները սերտորեն կապված են ներքինների հետ, փոխադարձաբար լրացնում են իրար:

Պետության արտաքին գործառույթները

Երկրի պաշտպանության գործառույթը: Խնդիրն է պաշտպանել երկրի անկախությունը, տարածքային ամբողջականությունը՝ դիվանագիտական, տնտեսական և հատկապես ռազմական (զինված ուժեր) միջոցառումների իրականացմամբ:

Դիվանագիտական գործառույթը: Խնդիրն է հաստատել և պահպանել դիվանագիտական հարաբերություններ այլ պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների հետ՝ համաձայն միջազգային իրավունքի սկզբունքների ու նորմերի:

Միջազգային խաղաղության, անվտանգության ապահովման գործառույթը: Խնդիրն է քաղաքական և ռազմական փոխզիջումների և հավասարակշռության հաստատումը՝ այլ պետությունների հետ համագործակցելով. համաշխարհային, լոկալ և քաղաքակրթական պատերազմների կանխումը:

Միջպետական ֆինանսատնտեսական համագործակցության գործառույթը: Խնդիրն է այլ պետությունների հետ առևտրաֆինանսական հարաբերությունների հաստատումը. գործարար տնտեսական համագործակցությունը. ինտեգրումը համաշխարհային տնտեսությանը:

Միջպետական գիտամշակութային, տեղեկատվական, էկոլոգիական համագործակցության գործառույթը: Խնդիրն է այլ պետությունների հետ գիտամշակութային, տեղեկատվական կապերի զարգացումը. այլ պետություններում գտնվող հայ պատմամշակութային արժեքների պահպանությանը նպաստելը. հայկական սփյուռքի հետ կապերի ամրապնդումը, հայ կրթական և մշակութային կյանքի զարգացմանը նպաստելը. երկրագնդի էկոլոգիական անվտանգության և մաքրության ապահովումը:

Համաշխարհային իրավակարգի պահպանության գործառույթը: Խնդիրն է մասնակցությունը միջպետական և ազգամիջյան բախումների կարգավորմանը. պայքարը միջազգային հանցավորության դեմ. զանգվածային ոչնչացման զենքի տարածման դեմ պայքարը:

Մտորումներ: Որոշ մտածողներ արտաքին գործառույթ են համարում ուրիշի տարածքների նվաճումը և ազդեցության գոյրիների ընդլայնումը: Պատմաբանների հաշվարկով վերջին 5000 տարվա ընթացքում մարդկությունը 4700 տարի անընդհատ պատերազմել է: Եիշյր է, արդի ժամանակաշրջանում ուղղակի ագրեսիան արգելված է, սակայն չի վերացել այլ երկրների բնական ռեսուրսների նկատմամբ վերահսկողությունը, տնտեսական շահագործումը: Ի՞նչ եք մտածում այս մասին:

4. ԵՐԿՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԸ ԵՎ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԸ

Երկրի պաշտպանության գործառույթը ենթադրում է զինված ուժերի (բանակի) ստեղծում, դրա անընդհատ կատարելագործում, բանակի մարտունակության և մարտական պատրաստականության բարձրացում, քաղաքացիական պաշտպանության և պահեստային զինված ուժերի կազմակերպում, ինչպես նաև այլ միջոցառումներ՝ նախատեսված պետության պաշտպանական-ռազմական դոկտրինայով:

Պաշտպանության գործառույթը քաղաքական, դիվանագիտական, տնտեսական, ռազմական, սոցիալական, իրավական և այլ միջոցների համակարգ է՝ ուղղված երկիրը ռազմական պաշտպանությանը նախապատրաստելուն, ինչպես նաև պետության տարածքային ամբողջականության ու անձեռնմխելիության զինված պաշտպանությունը (ներառյալ բուն պատերազմական գործողությունները):

Պաշտպանության գործառույթի իրականացման գործում էական դեր է խաղում ամբողջ պետությունը, սակայն գլխավոր դերակատարը զինված ուժերն են:

Ռազմական անվտանգության ապահովման ազգային երաշխիքը մարտունակ, արդիական սպառազինությամբ զինված, մարտական ու բարոյահոգեբանական բարձր պատրաստվածությամբ, ռազմական անվտանգության սպառնալիքների կանխմանն ու չեզոքացմանը պատրաստ զինված ուժերն են:

Զինված ուժերի սահմանադրական առաքելությունը: Սահմանադրությունը սահմանում է, որ «զինված ուժերն ապահովում են ՀՀ անվտանգությունը, պաշտպանությունը և տարածքային ամբողջականությունը, նրա սահմանների անձեռնմխելիությունը: Զինված ուժերը քաղաքական հարցերում պահպանում են չեզոքություն և գտնվում են քաղաքացիական վերահսկողության ներքո»: Զինված ուժերն այլ նպատակով օգտագործվել չեն կարող: Դա քաղաքական կայունության, ժողովրդավարական զարգացման կարևոր նախապայմաններից է:

Զինված ուժերի քաղաքական չեզոքության սկզբունքը: Զինված ուժերը պարտավոր են չմասնակցել քաղաքականությանը, չմիջամտել քաղաքական գործընթացներին, քաղաքական հարցերում պահպանել չեզոքություն: Նմանապես պետական համապատասխան մարմինները և քաղաքական համակարգի սուբյեկտները պարտավոր են զինված ուժերը չներքաշել քաղաքական գործընթացներում:

Զինված ուժերի չեզոքության սկզբունքի երաշխիքը նրա **ապաքաղաքականացումն է:** Դրա նպատակն է զինված ուժերը դուրս բերել այս կամ այն կուսակցության ազդեցությունից: Արգելվում է զինված ուժերում քաղաքական կազմակերպությունների գործունեությունը, վերջիններիս կառույցների ստեղծումը, ցանկացած քաղաքական քարոզչություն, այդ թվում՝ նաև ընտրական:

Զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության սկզբունքը: Զինված ուժերը փակ, ստորախարգությամբ կազմակերպված պետական ծառայողների զինված ամբողջություն է: Պատմական փորձը վկայում է, որ զինված ուժերը կարիք ունեն քաղաքացիական վերահսկողության, քանի որ նրանք զենքը կարող են օգտագործել իշխանությունը նվաճելու կամ քաղաքական ուժերին օժանդակելու նպատակով: Արդի աշխարհում գործում է զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության ազատական մոդելը: Այն խարսխված է քաղաքական համակարգի սուբյեկտների և զինված ուժերի լիազորությունների կոշտ սահմանազատման վրա: Հասարակության մեջ հաստատված է փոխհամաձայնություն, ըստ որի **քաղաքականությունը զինվորականների զբաղմունքը չէ:**

Հարցեր

1. Ի՞նչ է արտաքին քաղաքականությունը, և ինչպե՞ս է ձևավորվում այն:
2. Որո՞նք են ՀՀ արտաքին քաղաքականության սահմանադրական նպատակները:
3. Որո՞նք են ՀՀ արտաքին քաղաքականության ելակերպային հիմնադրույթները:
4. Ո՞րն է ՀՀ արտաքին քաղաքականության սահմանադրական հիմունքների նշանակությունը:
5. Որո՞նք են պետության արտաքին գործառույթները:
6. Ի՞նչ է երկրի պաշտպանության գործառույթը:
7. Ո՞րն է զինված ուժերի սահմանադրական առաքելությունը:
8. Ի՞նչ է զինված ուժերի քաղաքական չեզոքության սկզբունքը:
9. Ինչո՞ւ է անհրաժեշտ զինված ուժերի քաղաքացիական վերահսկողությունը:

ԴԱՍ 53. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

1. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Միջազգային իրավունքն իրավական նորմերի հատուկ համակարգ է, որը ստեղծվում է պետությունների կողմից իրենց կամաարտահայտության համաձայնեցման միջոցով և կարգավորում է պետությունների, ինչպես նաև միջազգային իրավունքի այլ սուբյեկտների միջև հարաբերությունները:

Միջազգային իրավունքը տարբերվում է ներպետական իրավունքից իր հատկանիշներով: Ներպետական իրավունքը կարգավորում է տվյալ պետության տարածքում գոյություն ունեցող հասարակական հարաբերությունները, այնինչ միջազգային իրավունքի կողմից կարգավորվող հասարակական հարաբերությունները դուրս են ինչպես տվյալ պետության իրավասության ոլորտից, այնպես էլ նրա տարածքային սահմաններից: Միջազգային իրավունքը՝ որպես համակարգ, մեկն է, իսկ ներպետական իրավունքի համակարգերը բազմաթիվ են. որքան պետություն աշխարհում, այնքան էլ ազգային իրավունքի համակարգեր:

Միջազգային իրավունքը ներպետական իրավունքից տարբերվում է իր սուբյեկտներով՝ մասնակիցներով: Բացի այդ, ներպետական իրավունքի հիմնական աղբյուրներ են նորմատիվ ակտերը, իսկ միջազգային իրավունքի հիմնական աղբյուրներ են միջազգային պայմանագրերը: Միջազգային իրավունքը ապահովվում է միջազգային իրավունքի սուբյեկտների կողմից իրենց պարտավորությունների բարեխիղճ կատարմամբ, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև հարկադրանքով:

Միջազգային իրավունքի ձևավորմամբ սկսվեց դրա հետադարձ ներգործությունն ազգային իրավական համակարգերի զարգացման վրա՝ պարտավորեցնելով պետություններին իրենց ներքին օրենսդրությունը համապատասխանեցնել միջազգային իրավունքին: Այսպես՝ ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է. Միջազգային պայմանագրերն ուժի մեջ են մտնում միայն վավերացվելուց կամ հաստատվելուց հետո: Դրանք ՀՀ իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մասն են: Եթե վավերացված միջազգային պայմանագրում սահմանվում են այլ նորմեր, քան նախատեսված են օրենքներով, ապա կիրառվում են այդ նորմերը: Սահմանադրությանը հակասող միջազգային պայմանագրերը չեն կարող վավերացվել:

2. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԸ

Միջազգային իրավունքի սուբյեկտներն ինքնուրույն կազմավորումներ են, որոնք մասնակցում են միջազգային հարաբերություններին, միջազգային նորմերի ստեղծմանը և կենսագործմանը: Դրանք են պետությունները, անկախության համար պայքարող ազգերը, միջազգային միջկառավարական կազմակերպությունները:

Միջազգային իրավունքի հիմնական սուբյեկտն ինքնիշխան պետությունն է: Պետությունն ինքնիշխան քաղաքական կազմակերպություն է, որն իր հատուկ լիազորությունների ուժով միջազգային հարաբերությունների ամենից հզոր և կազմակերպված սուբյեկտն է: Պետությունները համարվում են համընդհանուր սուբյեկտներ. նրանք իրավունք ունեն մասնակցելու ցանկացած միջազգային իրավական հարաբերության: Միջազգային իրավունքի սուբյեկտ է բուն պետությունը, այլ ոչ թե

նրան ներկայացնող մարմինները և պաշտոնատար անձինք, հետևաբար՝ պետությունը պատասխանատու է իր մարմինների գործողության համար:

Միջազգային իրավունքի այլ սուբյեկտներն ածանցված են պետությունից, ինչը նշանակում է, որ այլ սուբյեկտներն իրենց կարգավիճակը ձեռք են բերում պետության շնորհիվ: Բացի այդ, պետությունը վերահսկում է միջազգային հարաբերությունների այլ մասնակիցների գործունեությունը:

Միջազգային իրավունքի սուբյեկտ են նաև միջազգային կազմակերպությունները: Դրանք պետությունների՝ պայմանագրով հիմնադրված միավորումներ են՝ որոշակի ոլորտներում համագործակցություն իրականացնելու համար: Միջազգային կազմակերպություններից պետք է տարբերել միջազգային ոչ կառավարական կազմակերպությունները, որոնք ստեղծվում են ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց կողմից: Օրինակ՝ Միջազգային ամնիստիա, Բժիշկներ առանց սահմանի և այլն: Սրանք միջազգային իրավունքի սուբյեկտ չեն:

Միջազգային կազմակերպությունների կարգավիճակը բխում է այն լիազորություններից, որոնցով նրանց օժտել են պետությունները: Այդ կարգավիճակը ածանցված է հիմնադիր պետություններից և հատուկ է: Այսինքն՝ այդ կարգավիճակը սահմանափակված է տվյալ կազմակերպության կանոնադրությամբ որոշված նպատակներով և լիազորություններով: Միջազգային կազմակերպությունների գոյության և գործունեության իրավական հիմքը դրանց հիմնադիր փաստաթղթերն են, օրինակ՝ ՄԱԿ-ի կանոնադրությունը: Այն հատուկ միջազգային պայմանագիր է:

Միջազգային իրավունքի սուբյեկտ են նաև անկախության համար պայքարող ազգերը և ժողովուրդները: Նրանք, որպես կանոն, ստեղծում են հատուկ մարմիններ, որոնք կազմակերպում են այդ պայքարը և ճանաչվում են միջազգային հանրության կողմից մինչև պետության ստեղծումը: Դրանով իսկ այդ ազգերը դառնում են միջազգային իրավունքի սուբյեկտ: Ընդհանուր միջազգային կազմակերպությունում ազգային-ազատագրական շարժումներն ունեն դիտորդի կարգավիճակ:

Միջազգային իրավունքի սուբյեկտ են պետականակերպ կազմավորումները: Այդպիսիք են Վատիկանը և ազատ քաղաքները: Վատիկանը քաղաք-պետություն է, որը համարվում է կաթոլիկ եկեղեցու միջազգային կենտրոնի նստավայրը և սովորույթի ուժով միջազգային իրավունքի յուրահատուկ սուբյեկտ է: Վատիկանը դիվանագիտական կապեր ունի ավելի քան 80 երկրների հետ: ՄԱԿ-ում այն ունի դիտորդի կարգավիճակ: Ազատ քաղաքներն ունեն ներքին ինքնավարություն և որոշ միջազգային իրավական կարգավիճակ: Այդպիսի կարգավիճակ ունեն, օրինակ, Արևմտյան Բեռլինը մինչև 1990 թ.: Ներկայումս ազատ քաղաքներ չկան:

3. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՎԵՃԵՐԻ ԼՈՒՃՄԱՆ ՄԻՋՈՅՆԵՐԸ

Միջազգային վեճերը ՄԱԿ-ի կանոնադրությունը բաժանում է երկու տեսակի՝ **առանձնապես վտանգավոր**, որոնց շարունակումը կարող է սպառնալ միջազգային խաղաղությանն ու անվտանգությանը, և **ցանկացած այլ վեճեր**:

Միջազգային իրավունքի հրամայական սկզբունքներից է միջազգային վեճերի խաղաղ լուծման պահանջը: Յուրաքանչյուր պետություն պարտավոր է առաջացած միջազգային վեճերը լուծել խաղաղ միջոցներով այնպես, որ չվտանգի միջազգային խաղաղությունը: Միջազգային իրավունքի սուբյեկտներն ունեն վեճերի խաղաղ լուծման միջոցների ազատ ընտրության իրավունք:

Պետությունների միջազգային վեճերի լուծման գործում գլխավոր դերը խաղում են համաձայնեցնող, հաշտեցնող միջոցները: Այդ միջոցների էությունն այն է, որ վեճը լուծվում է կողմերի ուղղակի շփման արդյունքում:

Միջազգային բանակցությունը: Այն վեճի լուծման ամենաշարժուն և արդյունավետ միջոցն է: Դրանց ընթացքում պետությունները կամ միջազգային կազմակերպությունները կարող են ընդունել վիճելի հարցի լուծման զանազան տարբերակներ:

Խորհրդատվություն: Բանակցությունների տարատեսակ է: Լինում է երկու տեսակի՝ մեկանգամյա հանդիպում, առանց հատուկ ձևականությունների, ինչպես նաև կանոնավոր ու պարբերական ձևով հանդիպումներ ու շփումներ, որի նպատակն է վերահսկել ինչ-որ համաձայնության կատարման ընթացքը:

Բարի ծառայություն: Երրորդ կողմի գործունեությունն է վիճող կողմերի միջև անմիջական շփումներ հաստատելու համար: Բարի ծառայություն կարող է մատուցել պետությունը, միջազգային կազմակերպությունը կամ նույնիսկ հեղինակավոր մասնավոր անձը: Բարի ծառայություն մատուցելու համաձայնություն պետք է տան վեճի բոլոր կողմերը:

Միջնորդություն: Երրորդ կողմն անմիջականորեն մասնակցում է բանակցություններին փոխադարձ պահանջների համաձայնեցման և կողմերի համար ընդունելի որոշման կայացման համար: Միջնորդներ կարող են լինել ինչպես պետությունները, այնպես էլ միջազգային կազմակերպությունները և մասնավոր անձինք:

Փաստերի հաստատում: Սրանք քննչական ընթացակարգեր են, որոնք կիրառվում են վեճերի հիմքում ընկած փաստերի հաստատման համար: Որպես կանոն, ստեղծվում են խառը հանձնաժողովներ՝ կազմված կողմերի հավասար թվով ներկայացուցիչներից: Երբեմն հանձնաժողով են ընդգրկում նաև երրորդ անձանց: Այդպիսի ընթացակարգի արդյունքը կողմերին տրվող զեկույցն է:

Հաշտեցում: Ներառում է փաստերի հաստատման և միջնորդության տարրեր և, որպես կանոն, իրականացվում է հաշտեցուցիչ հանձնաժողովի կողմից:

Վեճերի լուծման դատական միջոցները: Ի տարբերություն համաձայնեցման միջոցների, որոնք գերազանցապես քաղաքական են, դատական միջոցներն իրավական բնույթ ունեն: Դատական քննության նպատակն իրավական նորմերի որոնումն է, որը պետք է կիրառվի դատական մարմինների կողմից վեճի լուծման համար, այլ ոչ թե փոխադարձորեն ընդունելի որոշման կայացումը, ինչպես համաձայնեցման ընթացակարգերում: Հաշտեցման ընթացակարգերում վերջնական որոշումը կայացնում են կողմերը, իսկ դատականի դեպքում՝ միջազգային դատական մարմինը: Նրա որոշումն իրավաբանորեն պարտադիր է կողմերի համար:

4. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ

Միջազգային իրավական պատասխանատվությունն իրավական հետևանքներն են, որ վրա են հասնում միջազգային իրավունքի նորմերը և իր միջազգային պարտավորությունները խախտած սուբյեկտի համար: Այդ իրավական պատասխանատվության հիմքը միջազգային իրավախախտումն է: Միջազգային իրավական պատասխանատվությունը լինում է **քաղաքական և նյութական**:

Միջազգային իրավական քաղաքական պատասխանատվությունը հարկադրական միջոցների կիրառումն է իրավախախտ պետության նկատմամբ և զուգակցվում է նյութական պատասխանատվության հետ: Օրինակ՝ միջազգային կազմակերպություններից հեռացնելը, անդամության կասեցումը, ագրեսորին ուժով ճնշելը: Այդ պատասխանատվության ամենից տարածված ձևերն են.

1) ռետորսիա. մի պետության սահմանափակող բնույթի միջոցներն են՝ ուղղված այլ պետության դեմ, որը խախտել է առաջինի շահերը: Օրինակ՝ խախտող պետության քաղաքացիների իրավունքների սահմանափակումը, մաքսային տուրքերի բարձրացումն այդ պետության ապրանքների համար,

2) ռեպրեսալիա. բառացիորեն նշանակում է չզինված: Դրանք կիրառվում են ի պատասխան այլ պետության ոչ իրավաչափ գործողությունների, խախտված իրավունքները վերականգնելու նպատակով: Օրինակ՝ դիվանագիտական կապերի խզում, իրավախախտ պետությունից ապրանքների ներկրման արգելք (էմբարգո),

3) սատիսֆակցիա. այն բավարարումը, որ տալիս է իրավախախտ պետությունը տուժած պետության պատվին և արժանապատվությանը հասցված վնասի համար: Օրինակ՝ պաշտոնական ներողություն խնդրելը,

4) ռեստորացիա. ենթադրում է իրավախախտ պետության կողմից ինչ-որ նյութական օբյեկտի նախկին վիճակի վերականգնում: Օրինակ՝ ջրի որակի և մաքրության վերականգնում, որ կեղտոտվել էր իր մեղքով:

Միջազգային իրավական նյութական պատասխանատվությունը: Այն վրա է հասնում պետության կողմից միջազգային իրավական պարտավորությունների խախտման հետևանքով, որոնք կապված են նյութական վնասների պատճառման հետ: Դրա տեսակներն են՝

1) ռեպարացիա. նյութական վնասի հատուցումն է դրամական ձևով, ապրանքներով և ծառայություններով: Օրինակ՝ Դրիմի խորհրդակցության որոշմամբ Գերմանիայի ռեպարացիաները (1945 թ.) կազմել են 20 մլրդ. դոլար,

2) ռեստիտուցիա. պատերազմող պետությունների կողմից հակառակորդ պետության տարածքից ապօրինի վերցված և արտահանված գույքը բնեղենով վերադարձնելը: Օրինակ՝ արվեստի կամ մշակութային գործերը,

3) սուբստիտուցիա. ռեստիտուցիայի տարատեսակ է: Դրանք իրենցից ներկայացնում են անիրավաչափ ոչնչացված կամ վնասված գույքի, շինության, տրանսպորտային միջոցի, գեղարվեստական արժեքի և այլնի փոխարինումը:

Հարցեր

1. Ի՞նչ հատկանիշներով են տարբերվում ազգային և միջազգային իրավունքը:
2. Ի՞նչ դեր են խաղում միջազգային պայմանագրերը մեր իրավական համակարգում:
3. Որո՞նք են միջազգային իրավունքի սուբյեկտները:
4. Որո՞նք են միջազգային վեճերի լուծման հաշվեցուցիչ միջոցները:
5. Որո՞նք են միջազգային վեճերի լուծման դատական միջոցների հատկությունները:
6. Ի՞նչ է միջազգային իրավական պատասխանատվությունը:
7. Որո՞նք են միջազգային իրավական քաղաքական պատասխանատվության տեսակները:
8. Որո՞նք են միջազգային իրավական նյութական պատասխանատվության տեսակները:

ԴԱՍ 54. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՂՔՅՈՒՐՆԵՐԸ ԵՎ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

1. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՆՈՐՄԵՐԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ՉԵՎԵՐԸ

Միջազգային իրավունքի նորմերը ձևավորվում են հատուկ կարգով: Միջազգային իրավունքը կարգավորում է միջազգային հարաբերությունները, որոնցում չկա ոչ մի բարձրագույն օրենսդիր կամ այլ իշխանության մարմին: Աշխարհի պետություններն իրենք են ստեղծում միջազգային իրավական նորմերը: Այդպիսով, միջազգային իրավունքի նորմերը ստեղծվում են անմիջապես միջազգային իրավունքի սուբյեկտների կողմից և ամենից առաջ՝ պետությունների: Դա տեղի է ունենում պետությունների ազատ կամքը համաձայնեցնելու միջոցով և այդ կամքը նրանց միջև կնքվող պայմանագրերում ամրագրելով:

Միջազգային իրավունքի նորմերը ստեղծելու, այսինքն՝ սուբյեկտների կամքի համաձայնեցման գործընթացը կատարվում է տարբեր ձևերով: Այդ ձևերը կոչվում են միջազգային իրավունքի աղբյուրներ: Արդի միջազգային իրավունքի աղբյուրների շրջանակը ներառում է **համընդհանուր (կամ հիմնական), հատուկ, օժանդակ աղբյուրները**: Միջազգային իրավունքի համընդհանուր աղբյուրներ են միջազգային պայմանագիրը և սովորույթը:

2. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՄԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՂՔՅՈՒՐՆԵՐԸ

Միջազգային պայմանագրեր: Միջազգային պայմանագիրը միջազգային իրավունքի նորմի գոյության գրավոր ձևն է: Դրանք միջազգային իրավունքի հիմնական աղբյուրներն են, որոնց կնքումով համամարդկային իրավական արժեքները և սկզբունքները դարձան համաշխարհային իրավական արժեք, վերածվեցին իրավական չափանիշների, որոնց պետք է ձգտեն բոլոր պետությունները: Ըստ գործողության տարածքի միջազգային պայմանագրերը լինում են համաշխարհային, տարածաշրջանային, երկկողմանի (երկու պետությունների միջև կնքված):

Միջազգային պայմանագրերն ըստ գործողության տարածքի

Համաշխարհային

- Կնքվել են ՄԱԿ-ի շրջանակներում, որանց մասնակցում են երկրագնդի գրեթե բոլոր պետությունները:
- Իրենց գործողությամբ համընդհանուր և համաշխարհային են:
- Օրինակ՝ Զաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը (1966 թ.), Տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը (1966 թ.) և այլն:

Տարածաշրջանային

- Կնքվել են ինչ-որ տարածաշրջանի պետությունների միջև:
- Իրենց գործողությունը տարածում են միայն երկրագնդի ինչ-որ մասի վրա:
- Օրինակ՝ Մարդու իրավունքների և պարտականությունների ամերիկյան հռչակագիրը (1948 թ.), Մարդու և ժողովուրդների իրավունքների աֆրիկյան խարտիան (1981 թ.):

Միջազգային իրավունքի համընդհանուր աղբյուր է նաև սովորույթը: Սովորույթը միջազգային իրավունքում որպես իրավական նորմ ընդունված ընդհանուր

պրակտիկան է: Միջազգային իրավական սովորույթները պրակտիկայում ձևավորված չգրված կանոններ են, որոնք ունեն իրավաբանական ուժ: Որոշակի պահից դրանք կարող են նաև իրավաբանորեն ամրագրվել: Օրինակ՝ դիվանագիտական անձեռնմխելիությունը հազարամյակներ գործում էր որպես սովորութային կանոն:

3. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՏՈՒԿ ԵՎ ՕԺԱՆԴԱԿ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ

Միջազգային իրավունքի հատուկ աղբյուր են միջազգային կազմակերպությունների որոշումները: Այդ կազմակերպությունների իրավունքը՝ ստեղծել միջազգային նորմեր, որոշվում է դրանք ստեղծող պետությունների կողմից և ձևակերպվում է այդ միջազգային կազմակերպության հիմնադիր փաստաթղթում: Օրինակ՝

ՄԱԿ-ի կանոնադրության մեջ շարադրված են նրա լիազորությունների ընդհանուր շրջանակը և նորմեր ստեղծելու նրա իրավունքների կոնկրետ սահմանները:

Միջազգային իրավունքի օժանդակ աղբյուրները: Որպես օժանդակ աղբյուր են ծառայում **իրավունքի ընդհանուր սկզբունքները**, որոնք գործում են ցանկացած իրավական համակարգում: Օրինակ՝ արդարություն, բարեխղճություն և այլն:

Օժանդակ աղբյուր են նաև **միջազգային կազմակերպությունների բանաձևերը և որոշումները**, որոնք չունեն պարտադիր իրավական ուժ: Դրանցում սահմանվում են սկզբունքներ և նորմեր, որոնք կենսագործվում են հետագայում կնքված պայմանագրերում: Այսպես, ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի բանաձևերը մեծ դեր են խաղացել մարդու իրավունքների մասին միջազգային պայմանագրերի կնքման համար:

Միջազգային իրավունքի օժանդակ աղբյուր են նաև **միջազգային դատարանների ու արբիտրաժների որոշումները**: Դրանք պարտադիր են այն վիճող կողմերի համար, ում վերաբերյալ կայացվել են: Դրանք չեն ստեղծում նախադեպեր, սակայն, օրինակ՝ ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի որոշումները սովորաբար հաշվի են առնվում նոր նորմեր ստեղծելուց, իսկ դատարանի հիմնավորումները հաճախ օգտագործվում են նման վեճերում կողմերի դիրքորոշումները հիմնավորելու համար:

4. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Միջազգային իրավունքի սկզբունքները միջպետական իրավունքի ելակետային, դեկլարատիվ նշանակության կանոններն են, որոնցում խտացված կերպով արտահայտված է միջազգային իրավունքի հիմնական բովանդակությունը: Միջազգային իրավունքի հիմնական սկզբունքներն ամրագրված են ՄԱԿ-ի կանոնադրության մեջ: Դրանց բովանդակությունը բացվում է Միջազգային իրավունքի սկզբունքների մասին հռչակագրում, որն ընդունվել է 1970 թ. Գլխավոր ասամբլեայի կողմից:

Ինքնիշխան հավասարության սկզբունքը: Պետությունները պարտավոր են հարգել միմյանց ինքնիշխան հավասարությունը և յուրօրինակությունը, ինչպես նաև ինքնիշխանությունից բխող իրավունքները (*վերին թիվ 38-րդ դասը*): Բոլոր պետություններն ունեն հավասար հիմնական իրավունքներ ու պարտականություններ,

խկ միջազգային համաժողովներում և կազմակերպություններում ամեն պետություն ունի մեկ ձայն: Պետություններն իրավունք ունեն ազատորեն ընտրել և զարգացնել իրենց քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական և մշակութային համակարգերը: Նրանք հավասարապես իրավունք ունեն մասնակցել միջազգային կազմակերպություններին, իրենց շահերը շոշափող միջազգային հարցերի լուծմանը:

Պետությունների ներքին գործերին չմիջամտելու սկզբունքը: Այս սկզբունքի ելակետը պետության ներքին իրավագործության ոլորտն է: Այդ ոլորտում պետությունը չունի պարտավորություններ իր գործընկեր պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների նկատմամբ: Չմիջամտելու սկզբունքից բխում են հետևյալ գործողությունների արգելքը. զինված ներխուժման և միջամտության բոլոր ձևերը, որոնք ուղղված են պետության ինքնիշխանության դեմ. միջոցառումների կիրառումը՝ այլ պետությանն իրեն ենթարկելու և նրա իրավունքների իրականացումը սահմանափակելու նպատակով. բռնության միջոցով այլ պետության կարգերի փոփոխմանն ուղղված գործունեության կազմակերպումը. այլ պետությունում ընթացող ներքին պայքարին չխառնվելը:

Ուժի և ուժի սպառնալիքի կիրառման սկզբունքը: ՄԱԿ-ի կանոնադրությունը քույլ է տալիս կիրառել ուժ կամ սպառնալ դրա կիրառմամբ երկու դեպքում՝ ա) ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի որոշմամբ՝ խաղաղությանը սպառնալու կամ ագրեսիայի ակտի դեպքում, բ) զինված հարձակման դեպքում՝ ինքնապաշտպանության կարգով: Այդպիսով՝ ագրեսիվ պատերազմը և պատերազմի քարոզչությունն արգելվում են: Ուժ և ուժի սպառնալիք կիրառելու ձևեր են պետության զինված ուժերի ներխուժումը կամ հարձակումն այլ պետության տարածքի վրա, կամ ռազմական օկուպացիան, ուրիշ պետության ռմբակոծումը, այլ պետության նավահանգիստների կամ ավերի զինված շրջափակումը, զինված խմբեր կամ վարձկաններ ուղարկելը և այլն:

Վեճերի խաղաղ լուծման սկզբունքը: Վեճի կողմերն իրավունք չունեն հրաժարվելու խաղաղ կարգավորումից. նրանք ազատ են իրենց վեճերը լուծելու միջոցների ընտրության հարցում: Եթե խաղաղ միջոցների կիրառումը չի հանգեցրել վեճի լուծմանը, ապա պետությունները պետք է փնտրեն այլ խաղաղ միջոցներ:

Միջազգային իրավունքից բխող պարտավորությունների բարեխիղճ կատարման սկզբունքը: Պետությունը պարտավոր է բարեխիղճորեն կատարել միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքներից, միջազգային պայմանագրերից բխող իր պարտավորությունները: Ներպետական ոլորտում ևս ամեն մի պետություն պարտավոր է կատարել իր միջազգային պարտավորությունները:

Տարածքային ամբողջականության սկզբունքը: Տարածքը չի կարող դառնալ ձեռքբերման օբյեկտ այլ պետության կողմից ուժով կամ դրա կիրառման սպառնալիքի հետևանքով: Պետությունները պարտավոր են ձեռնպահ մնալ ուրիշ պետության տարածքային անձեռնմխելիությունը և քաղաքական անկախությունը ուղղակի կամ անուղղակի վտանգող գործողություններից: Արգելվում է կատարել գործողություններ, որոնք նպատակ ունեն մասնակիորեն կամ ամբողջովին քայքայել այլ պետության տարածքային ամբողջականությունը:

ԼՂՀ-ի անկախության հռչակումը ոչ թե Ադրբեյջանի տարածքային ամբողջականության սկզբունքի խախտում է, այլ ինքնորոշման սկզբունքի իրականացում: Տարածքային ամբողջականության սկզբունքը կարգավորում է պետությունների միջև

հարաբերությունները և չի վերաբերում այն դեպքերին, երբ ժողովուրդն ինքնորոշվելով ստեղծում է իր պետությունը:

Իրավահավասարության և ժողովուրդների ինքնորոշման սկզբունքը:

Բոլոր ժողովուրդներն իրավունք ունեն ազատորեն որոշելու իրենց քաղաքական կարգավիճակը և իրականացնելու իրենց զարգացումը: Պետությունները պարտավոր են ձեռնպահ մնալ ցանկացած բռնի գործու-

ղությունից, որը ժողովուրդներին զրկում է ինքնորոշման և անկախության իրավունքից: Իրենց անկախության համար մղվող պայքարում ժողովուրդները կարող են օգտագործել բոլոր անհրաժեշտ միջոցները: Ինքնորոշման իրավունքը ենթադրում է նաև, որ ժողովուրդն իրավունք ունի ազատ ընտրել անկախ պետություն ստեղծելու ուղին:

Համագործակցության սկզբունքը: Պետությունները պարտավոր են համագործակցել միմյանց հետ միջազգային խաղաղության և անվտանգության պահպանման, միջազգային համագործակցության զարգացման նպատակով, անկախ նրանց քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական համակարգերից:

Մարդու իրավունքների հարգման սկզբունքը: Բոլոր պետությունները պետք է հարգեն իրենց տարածքում բնակվող բոլոր անձանց հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները: Պետությունները պարտավոր են թույլ չտալ խտրականություն, աջակցել մարդու հիմնական իրավունքների համընդհանուր հարգմանը և համագործակցել այդ նպատակին հասնելու գործում:

Սահմանների անխախտելիության սկզբունքը: Յուրաքանչյուր պետություն պարտավոր է ձեռնպահ մնալ այլ պետության՝ սահմանների խախտման նպատակով ուժ և ուժի սպառնալիք կիրառելուց:

Միջազգային իրավունքի հիմնական սկզբունքների մեկնաբանման և կիրառման ժամանակ պետք է հաշվի առնել, որ դրանք բոլորը փոխկապակցված են, և յուրաքանչյուրը պետք է դիտարկվի մյուս բոլոր սկզբունքների համատեքստում:

Հարցեր

1. Ինչպե՞ս են ստեղծվում միջազգային իրավունքի նորմերը:
2. Որո՞նք են միջազգային իրավունքի աղբյուրների տեսակները:
3. Ի՞նչ են միջազգային պայմանագրերը:
4. Ի՞նչ են միջազգային իրավունքի հափուկ աղբյուրները:
5. Որո՞նք են միջազգային իրավունքի օժանդակ աղբյուրները:
6. Ի՞նչ է նշանակում ինքնիշխան հավասարության սկզբունքը:
7. Արդյո՞ք բացարձակ է ներքին գործերին չմիջամտելու սկզբունքը:
8. Որո՞նք են ուժ և ուժի սպառնալիք կիրառելու չևերը:
9. Ի՞նչ է տարածքային ամբողջականության սկզբունքը:
10. Ի՞նչ է ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը:

ԴԱՍ 55. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

1. ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ազգային ժողովը Հայաստանի ժողովրդի ներկայացուցչական մարմինն է, նրա շահերը, կամքը, ինքնիշխանությունն արտահայտողը: Հետևաբար, նրա մասնակցությունը երկրի արտաքին քաղաքականության կառավարմանը էական է: Խորհրդարանի օրենքները կարող են վերաբերվել նաև արտաքին քաղաքականությանը, դրա կարգավորմանը: Ընդ որում՝ բացառապես օրենքներով են կարգավորվում միջազգային պայմանագրերի կնքման, չեղյալ համարելու կարգը և պայմանները: Իսկ օրենքները գերակայություն ունեն այլ մարմինների ակտերի նկատմամբ:

Արտաքին քաղաքականության նկատմամբ Ազգային ժողովն իրականացնում է խորհրդարանական վերահսկողություն: Այն ենթադրում է նախ բյուջետային վերահսկողություն: Ազգային ժողովը հաստատում է պետական բյուջեն: Բյուջեում նախատեսված են նաև արտաքին քաղաքականության համար հատկացվող գումարները: Միաժամանակ նա վերահսկում է պետական բյուջեի կատարման, ինչպես նաև օտարերկրյա պետություններից և միջազգային կազմակերպություններից ստացված փոխառությունների և վարկերի օգտագործման նկատմամբ:

Ազգային ժողովն իրավունք ունի անվստահություն հայտնել կառավարությանը, որի համար կարող են առիթ դառնալ նաև արտաքին քաղաքական հարցերը:

Ազգային ժողովի պատգամավորները, խմբակցությունները և խմբերն իրենց լիազորությունները կարող են օգտագործել արտաքին քաղաքական հիմնախնդիրների պարզաբանման և լուծման համար:

Ազգային ժողովի մշտական հանձնաժողովներից է արտաքին քաղաքականության հարցերով հանձնաժողովը: Այն ստեղծվում է ոլորտի օրենսդրական ակտերի նախագծերի և այլ հարցերի նախնական քննարկման, դրանց վերաբերյալ Ազգային ժողովին եզրակացություններ ներկայացնելու համար:

Ազգային ժողովը վավերացնում, կասեցնում կամ չեղյալ է համարում միջազգային պայմանագրերը հանրապետության նախագահի առաջարկությամբ:

Մտորումներ: Կարդացե՛ք Սահմանադրության 81-րդ հոդվածը և դո՛ւրս գրե՛ք միջազգային պայմանագրերի այն շրջանակը, որը ենթակա է վավերացման խորհրդարանում: Ինչո՞ւ է այդ պայմանագրերի համար սահմանված խորհրդարանական վավերացում: Ո՞ր պայմանագրերը կներառե՞իք այդ շրջանակում:

2. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԳՈՐԾԱԴԻՐ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԸ

Արտաքին քաղաքականության ընդհանուր ղեկավարումն իրականացնում է հանրապետության նախագահը: Նախագահը՝ որպես պետության գլուխ, ներկայացնում է հանրապետությունը միջազգային հարաբերություններում, կնքում է միջազգային պայմանագրեր, Ազգային ժողովի վավերացմանն է ներկայացնում միջազգային պայմանագրերը և ստորագրում դրանց վավերագրերը, հաստատում, կասեցնում կամ չեղյալ է հայտարարում վավերացում չպահանջող միջազգային պայմանագրերը: Նախագահը նշանակում և հետ է կանչում օտարերկրյա պետու-

թյուններում և միջազգային կազմակերպություններին առընթեր ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցիչներին, ընդունում է օտարերկրյա պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների դիվանագիտական ներկայացուցիչների հավատարմագրերը և հետևանհագրերը: Նախագահին օրենքով սահմանված կարգով լուծում է քաղաքական ապաստան տալու հետ կապված հարցը:

Կառավարության իրավասությունն արտաքին քաղաքականության ոլորտում:

Կառավարությունը կրում է գործադիր իշխանության իրականացման առաքելությունը: Դրան համապատասխան կառավարությունն օժտված է որոշակի իրավասությամբ նաև արտաքին քաղաքականության ոլորտում: Քանի որ արտաքին քաղաքականության ընդհանուր ղեկավարությունն իրականացնում է հանրապետության նախագահը, ապա կառավարությունն այն մշակում և իրականացնում է նախագահի հետ համատեղ: Ընդ որում՝ արտաքին քաղաքականության, պաշտպանության և ազգային անվտանգության հարցերով կառավարության միատ կարող է հրավիրել և վարել նաև նախագահը:

Արտաքին գործերի նախարարությունը: Արտաքին քաղաքականության անմիջական կառավարումն իրականացնում է արտաքին գործերի նախարարությունը (ԱԳՆ): Այն միանձնյա ղեկավարում է ԱԳ նախարարը, որը պատասխանատու է ԱԳՆ-ի խնդիրների կատարման համար: ԱԳՆ-ն մշակում է արտաքին քաղաքականության ծրագրերը և դրանք ներկայացնում կառավարության քննարկմանը: Այն կառավարությանն իրազեկ է պահում երկրի արտաքին դրության և առանձին պետությունների հետ ծագող խնդիրների մասին: ԱԳՆ-ն ամենօրյա կապի մեջ է երկրում հավատարմագրված դիվանագիտական ներկայացուցիչների հետ, ընդունում է պաշտոնական պատվիրակություններ և բանակցություններ վարում նրանց հետ: Նրա կարևորագույն խնդիրներից է միջպետական պայմանագրերի և համաձայնագրերի նախապատրաստումը և դրանք կառավարության քննարկմանը ներկայացնելը: ԱԳՆ-ի պարտականություններից է նաև արտասահմանում դիվանագիտական ներկայացուցչությունների ղեկավարումն ու դրանց վերահսկումը:

ԱԳՆ-ի համակարգի մեջ մտնում են ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցչությունները, հյուպատոսությունները, ներկայացուցչությունները միջազգային կազմակերպություններում, ԱԳՆ կենտրոնական ապարատն ու դրան օժանդակող կառույցները:

3. ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀՅՈՒՊԱՏՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Դիվանագիտություն» հասկացությունը: Արտաքին քաղաքականությունն իրականացվում է համապատասխան սկզբունքների, ձևերի ու կառուցակարգերի միջոցով: Այդ կառուցակարգերից ամենակարևորը դիվանագիտությունն է: **Դիվանագիտությունը պետության հատուկ մարմինների պաշտոնական գործունեությունն է, որի նպատակը խաղաղ միջոցներով պետության արտաքին քաղաքականության ծրագրերի և խնդիրների իրագործումն է:**

Դիվանագիտությունը պաշտոնապես իրականացվում է մի քանի ձևերով՝ անձնական շփումներով, մամակագրությամբ, զանազան նոտաներով, հուշագրերով, հայտարարություններով և այլն: Նոտաները կարող են լինել թե՛ գրավոր, թե՛ բանավոր: Դրանք արտահայտում են որևէ երկրի դիրքորոշումը միջազգային կարևոր հարցերի վերաբերյալ կամ հանդես են գալիս որպես միջպետական պաշտոնական

հաղորդակցության միջոց: Ոչ պակաս կարևոր է միջազգային երկկողմանի ու բազմակողմանի պայմանագրերի և այլ փաստաթղթերի նախապատրաստումն ու ստորագրումը: Դիվանագիտությունն ընդգրկում է նաև տարբեր մակարդակների միջազգային համաժողովների և հանդիպումների նախապատրաստումը, կազմակերպումն ու անցկացումը և ընդհանրապես մասնակցությունը միջազգային կազմակերպությունների աշխատանքներին:

Դիվանագիտությունն ունի բազում խնդիրներ: Դիվանագետի առաջնահերթ խնդիրն է ներկայացնել հավատարմագրող պետությունը դեսպանընկալ պետությունում, այսինքն՝ այն երկրում, որտեղ նա լիազորված է աշխատել: Սա ամենօրյա աշխատանք է և պահանջում է մշտական կապ պահպանել երկրի ԱԳՆ-ի հետ: Դիվանագետն առաջին հերթին կոչված է պաշտպանելու հավատարմագրող պետության քաղաքական շահերը դեսպանընկալ երկրում: Նրա առաքելության մեջ է մտնում նաև երկու պետությունների միջև բարենպաստ մթնոլորտ ստեղծելը, ինչպես նաև բարեկամական հարաբերությունների հաստատմանը, մշակույթի, գիտության և այլ ոլորտների համագործակցությանը, երկկողմ առևտրի զարգացմանը, տեղեկատվության փոխանակմանը նպաստելը:

Դիվանագիտական կապերի հաստատումը և դիվանագետների նշանակման կարգը: Պետությունների միջև մշտական դիվանագիտական ներկայացուցչություն չի կարող հաստատվել, քանի դեռ չի կայացել մի պետության կողմից մեկ այլ պետության ճանաչումը, և նրանց միջև դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու մասին համաձայնություն չի ձեռք բերվել: Ծանաչման հարցը բարձրանում է, երբ միջազգային ասպարեզում ի հայտ է գալիս նոր պետություն: Օրինակ՝ Խորհրդային Միության փլուզմամբ իրենց անկախությունը սկսեցին հռչակել միության անդամ հանրապետությունները: Պետությանը որպես միջազգային իրավունքի սուբեյկտ, ինքնիշխան պետություն ճանաչելը թույլ է տալիս ճանաչված երկրին լինել միջազգային հարաբերությունների լիիրավ անդամ:

Դիվանագիտական մշտական ներկայացուցչության ղեկավար նշանակվող դեսպանների, դեսպանորդների և գործերի մշտական հավատարմատարների համար պահանջվում է համաձայնություն՝ **ազրեման:** Հավատարմագրող կողմն իր ԱԳՆ-ի միջոցով ընդունող կողմին է դիմում՝ խնդրելով ազրեման այդ պաշտոնին առաջադրվող թեկնածուի համար: Ներկայացվում են թեկնածուի աշխատանքային կենսագրությունը, կրթությունը և այլ տեղեկություններ: Ազրեման ստանալուց հետո դիվանագիտական մշտական ներկայացուցչության ղեկավարը մեկնում է հավատարմագրված երկիր և նրա ղեկավարին հանձնում հավատարմագիրը:

Դեսպանը նշանակվում է իր երկրի կողմից և համարվում է հավատարմագրող երկրի ներկայացուցիչն ու լիազորված անձը դեսպանընկալ երկրում: Դեսպանը կարող է ունենալ խորհրդականներ կամ կցորդներ՝ տնտեսական, քաղաքական, առևտրի, ռազմական, վարչական, հանրային գործերով և այլն:

Դիվանագիտական ներկայացուցիչները գործում են այնքան ժամանակ, քանի դեռ երկու երկրների միջև գործում են դիվանագիտական հարաբերություններ: Սակայն դրանք կարող են խզվել պատերազմի, մի պետության կողմից մյուսի նկատմամբ թշնամական քաղաքականության կամ ոչ բարյացակամ վերաբերմունքի հետևանքով: Միջպետական կապերի խզման մասին պաշտոնապես հայտարարում է խզող կողմը՝ հետ կանչելով իր դիվանագիտական ներկայացուցիչներին:

Դիվանագիտական անձեռնմխելիությունը: Դեսպանընկալ երկրի իշխանություններն իրավունք չունեն առանց դեսպանի կամ լիազորված անձի թույլտվության մտնել դեսպանության տարածքը՝ ծառայողական շենք, օժանդակ շինություններ, բակ և այլն: Դիվանագիտական արտոնությունների և անձեռնմխելիության իրավունքը ենթադրում է նաև արխիվների անձեռնմխելիությունը, հարկերից ազատվելը և իր երկրի հետ կապի ազատություն ունենալը:

Դեսպանընկալ երկիրն իրավունք չունի դիվանագետներին պատժել իրավախախտումների և նույնիսկ հանցանքների համար: Նրանք իրենց կատարած հանցանքների համար պատասխանատու են միայն իրենց երկրին: Սակայն լինում են դեպքեր, երբ դիվանագետի հավատարմագրող պետությունը զրկում է նրան անձեռնմխելիության իրավունքից և թույլ է տալիս, որ դեսպանընկալ երկիրը նրան պատասխանատվության ենթարկի:

Հյուպատոսությունը: Դեսպանատանը կից կամ նրանից անկախ գործում է տվյալ երկրի հյուպատոսությունն իր աշխատակազմով: Հյուպատոսի իրավասությունները սահմանափակ են: Օրինակ՝ հյուպատոսն իրավունք չունի իր երկիրը ներկայացնելու միջազգային հարաբերությունների բոլոր ոլորտներում: Հյուպատոսը գործում է սահմանափակ տարածքային մարզում, քաղաքում կամ շրջանում, որն էլ համարվում է նրա հյուպատոսական շրջանը: Հյուպատոսական շրջան կարող է հանդիսանալ նաև երկրի ամբողջ տարածքը: Հյուպատոսը տրամադրում է իր երկրի մուտքի անցագիր: Սակայն հյուպատոսի աշխատանքը չի սահմանափակվում միայն դրանով: Հյուպատոսը պաշտպանում է իր երկրի և քաղաքացիների շահերը: Նա կատարում է տվյալ պետությունում իր երկրի՝ ժամանակավոր և մշտական բնակչություն հաստատած քաղաքացիների հաշվառում, անձնագրերի տրամադրում, ամուսնության, ժառանգության գրանցում, զանազան փաստաթղթերի նոտարական հաստատում և օժանդակում է իր երկրից ժամանած քաղաքացիներին:

Հյուպատոսներն ունեն իրենց աստիճանակարգը: Սովորաբար լինում են գլխավոր հյուպատոս, հյուպատոս, փոխհյուպատոս և հյուպատոսական գործակալ:

Հարցեր

1. Որո՞նք են խորհրդարանի լիազորություններն արտաքին ոլորտում:
2. Որո՞նք են նախագահի լիազորություններն արտաքին ոլորտում:
3. Որո՞նք են կառավարության լիազորություններն արտաքին ոլորտում:
4. Ի՞նչ է արտաքին գործերի նախարարությունը, և որո՞նք են նրա խնդիրները:
5. Ի՞նչ է դիվանագիտությունը, և որո՞նք են դրա խնդիրները:
6. Ո՞րն է դիվանագետների նշանակման կարգը:
7. Ի՞նչի՞ վրա է տարածվում դիվանագիտական անձեռնմխելիությունը:
8. Ի՞նչ է հյուպատոսությունը, և որո՞նք են դրա խնդիրները:

ԴԱՍ 56. ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՀԵՐ

*Անգլիան չունի հավերժական բարեկամներ և չունի
հավերժական բշտամիներ, այլ ունի միայն հավերժական շահեր:
Լորդ Հենրի Պալմերսթոն, Անգլիայի վարչապետ 1855-1865 թթ.*

1. «ԱԶԳ» ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՂՄԵՐԸ

Մամուլում, քաղաքական գործիչների ելույթներում, առօրյա խոսակցության մեջ հաճախ գործածվող արտահայտություն է «ազգային շահը»: Այդ հասկացության իմաստը հասկանալու համար նախ պարզաբանենք դրա առաջին բաղադրիչը՝ **ազգը** (դաս 38-ից վերհիշե՛ք «ազգ» հասկացությունը):

«Ազգ» հասկացության որոշ հատկանիշներ հաճախ հասարակական-քաղաքական հնչեղություն են ստանում: Անդրադառնանք դրանցից մեկ-երկուսին:

Առաջինն այդ շարքում, բնականաբար, **լեզուն** է: Համարվելով ազգի, ժողովրդի համար **մայրենի**՝ լեզուն միավորիչ հզոր գործոնի դեր է ստանձնում տվյալ ազգի համար ոչ միայն որպես էթնիկ, լեզվացեղային միություն, այլև որպես վարչատարածքային, պետական-քաղաքական միավոր ստեղծող, կառուցող ուժ:

Խոսելով Արտաշես I-ի կողմից հայկական տարածքների վերամիավորման մասին՝ Ստրաբոնը հավաստում է. «Հայաստանը ... աճել է Արտաշեսի ջանքերով... և ուստի այստեղ բոլորը միալեզու են»: Ստրաբոնը սխալվում էր՝ հայկական տարածքների բնակչության հայալեզու լինելը համարելով Արտաշես արքայի գործունեության հետևանք. իրականում այդ տարածքները վաղուց արդեն հայաբնակ էին, ինչը և Արտաշեսի միավորիչ գործունեությանը նպաստող կարևոր հանգամանք էր: Ի դեպ, Ստրաբոնի տեսակետը եթե ճիշտ չէր տվյալ դեպքի համար, ապա անհիմն չէր պատմական զարգացման տրամաբանության առումով: Այսպես՝ Ալեքսանդր Մակեդոնացու արշավանքների արդյունքում ձևավորված հելլենիստական աշխարհին բնորոշ էր հունարենի տարածումը ոչ միայն Ալեքսանդրի տերության ողջ տարածքում, այլև հետագայում՝ տերության տրոհման արդյունքում ստեղծված հելլենիստական պետություններում: Ավելի ուշ՝ VII դարից սկսած, արաբական արշավանքների և Արաբական աշխարհակալ խալիֆայության ստեղծմանը հաջորդեց արաբերենի տարածումը Եվրոպայի, Ասիայի և Աֆրիկայի բազմաթիվ երկրներում: Նոր ժամանակներում, աշխարհում եվրոպական պետությունների ազդեցության մեծացմանը, գաղութային պետությունների ստեղծմանը զուգահեռ, ընդարձակվում էին անգլերենի, ֆրանսերենի, իսպաներենի, պորտուգալերենի և եվրոպական այլ լեզուների տարածման սահմանները:

Ռուսերենը, ռուսական պետության ընդարձակման և քաղաքական ազդեցության մեծացման հետ մեկտեղ, տարածում է գտել ոչ միայն ռուսական կայսրության, ավելի ուշ՝ Խորհրդային Միության ժողովուրդների մեջ, այլև սոցիալիստական համակարգի երկրներում, որոնք սփռված էին Արևելյան Եվրոպայում, Ասիայում, Լատինական Ամերիկայում:

«Ազգ» հասկացության հաջորդ կարևոր հատկանիշը, որը նույնպես, որպես լանոն, քաղաքական հնչերանգ է ստանում, **կրոնն է** (դավանանքը): Կրոնական ուղղության ընտրությունն արդեն քաղաքական կողմնորոշման ակտ է: Այդպիսի

մի քայլ էր, օրինակ, 988 թ. քրիստոնեության ընդունումը Հին Ռուսիայի կողմից, որով Կիևյան իշխանությունը Վլադիմիր իշխանի գլխավորությամբ ցանկանում էր սերտացնել իր հարաբերությունները քրիստոնյա Բյուզանդիայի հետ: Պատմական նույն ժամանակաշրջանում քրիստոնեություն ընդունեցին նաև լեհերը, չեխերն ու հունգարացիները, սակայն կաթոլիկ ծեսով, քանի որ նրանց ձգտումներն ուղղված էին դեպի արևմուտք՝ Արևմտյան Եվրոպա, որի գաղափարական առաջնորդը հռոմեական կաթոլիկ եկեղեցին էր: Կրոնական գործոնը կարող է դառնալ նաև ազգի քաղաքական մասնատվածության պատճառ, ինչպես դա եղավ Ֆրանսիայում, երբ կաթոլիկների ու հուգենոտների (բողոքականների) միջև պայքարը վերաճեց զինված հակամարտության, որի բարձրակետը դարձավ Բարդուղիմեոսյան արյունալի գիշերը (1572 թ. օգոստոսի 24): Այսօր էլ կրոնական կամ կրոնական դրոշի տակ մղվող զինված պայքարը բազմաթիվ մարդկային կյանքեր է խլում Իրաքում, Աֆղանստանում, Սուդանում, Հյուսիսային Իռլանդիայում և այլ երկրներում:

Արցախյան շարժման հանրահավաքներից, 1988 թ.

«Ազգ» հասկացության այլ հատկանիշներ ևս քաղաքական իմաստ են ստանում: Այդպիսին է ազգի, էթնոսի **ձևավորման տարածքը**, որը տվյալ ազգի ներկայացուցիչների գիտակցության մեջ ձևակերպվում է որպես **պատմական հայրենիք** և շարունակում իր պատմաքաղաքական դերը՝ անկախ այն հանգամանքից, թե ինչպիսի փոփոխություններ են կրել ազգային պետության կամ ժողովրդի բնակեցման վարչատարածքային սահմանները:

Մգործումներ: Խմբային եղանակով քննարկել և փորձել մեկնաբանել, թե, վերը ներկայացվածից բացի, ազգային ուրիշ ի՞նչ հատկանիշներ կարող են քաղաքական հնչեղություն սրանալ, դառնալ ազգային-քաղաքական հիմնահանգի:

2. «ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱԽ» ՀԱՄԱՑՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԻՉՆԵՐԸ

«Ազգային շախ» հասկացությունը գիտական շրջանառության մեջ է մտել ոչ վաղ անցյալում: Միայն 1935 թ. այն տեղ գտավ սոցիալական գիտությունների օբսիդորյան հանրագիտարանի մեջ: Երկրորդ աշխարհամարտից հետո հիմնահարցը ծավալուն կերպով ներկայացրեց ամերիկացի քաղաքական գործիչ, դիվանագետ Հենրի Մորգենթաուն իր «Ի պաշտպանություն ազգային շախի» (1948 թ.) գրքում: «Շախ» բառը կարելի է մեկնաբանել որպես օգտակար, լավագույն: **Այսպիսով՝ «ազգային շախ» հասկացությունը ցույց է տալիս, թե ինչն է օգտակար և լավագույն որևէ երկրի (ժողովրդի) համար և՛ երկրի ներսում, և՛ մյուս պետությունների հետ ունեցած հարաբերություններում:**

Հետևաբար, ազգային շախն ինքնին վերացական և սուբյեկտիվ կատեգորիա է, քանզի դրա հիմնական բնութագրիչները որոշվում են տվյալ հասարակության ու պետության մեջ տիրապետող **արժեքային համակարգով:** Ազգային շախն իրա-

կանում արտահայտվում է դրա գործադրման ընթացքում: Այդ տեսակետից քաղաքականությունը կարելի է դիտարկել որպես ազգային շահերի իրականացման կարևորագույն միջոց:

Ազգային շահերի ձևավորումը պատմական երկարատև գործընթացի արդյունք է, որի վրա ազդում են տնտեսական, սոցիալական, ռազմական, քաղաքական և այլ գործոններ: Դրանց բոլորի հանրագումարն էլ որոշում է տվյալ ժողովրդի, երկրի ազգային պատմական փորձի բովանդակությունն ու բնույթը: Ազգային շահերը, հետևաբար, հասարակական-պատմական երևույթ են և փոփոխություններ են կրում պատմական հանգամանքների փոխվելուն զուգահեռ:

Ազգային-պետական շահերը ձևավորվում են պետության աշխարհաքաղաքական բնութագրիչներին (պարամետրերին) և ռեսուրսային հնարավորություններին համապատասխան: Այդ շահերի ձևավորման վրա նշանակալի ազդեցություն են ունենում՝

- երկրի տնտեսական զարգացման մակարդակը,
- նրա տեղն ու դերը համաշխարհային հանրության մեջ,
- աշխարհագրական դիրքը,
- ազգային ավանդույթները,
- այլ գործոններ:

Պակաս նշանակություն չունեն նաև ներքաղաքական շահերը, հիմնական քաղաքական ուժերի դիրքորոշումները:

Մտորումներ: *Երբեմն պետական շահերը հակադրում են ազգային և հասարակական (քաղաքացիական հասարակության) շահերին: Համաձայն էք արդոք այդպիսի հակադրությանը: Հիմնավորե՞ք ձեր կարծիքը:*

Ազգային-պետական իրական շահերը, որոնք առնչվում են պետության ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության, ներքին գործերին չմիջամտելու սկզբունքներին, պետությունների արտաքին քաղաքական գործունեության և միջազգային հարաբերությունների իրականացման գլխավոր շարժիչ ուժերն են:

Ազգային շահի հայեցակարգը նշանակալի չափով կազմված է արժեքային նորմերից ու գաղափարական բովանդակությունից: Դա այդպես է մանավանդ ազգային շահերի կեղծ, խեղաթյուրված ընկալման դեպքում:

Ազգային իրական շահերի բախումը հակամարտություններ է ծնում, բայց միջազգային ասպարեզում իրական հակամարտություններ կարող են ծնունդ առնել նաև թյուրըմբռնված, իրականությանն անհամարժեք ձևակերպված ազգային շահերից կամ ազգային անվտանգության նկատառումներից: Այդպես Միացյալ Նահանգները պատերազմ սկսեցին Վիետնամում 1960-ական թվականներին, իսկ Խորհրդային Միության գործերը 1979 թ. դեկտեմբերին մտան Աֆղանստան: Երկու դեպքում էլ պետությունների ղեկավարները չկարողացան տարբերել իրենց երկրների երկարաժամկետ ռազմավարական շահերը այսրոպեական ձգտումներից և ներքաշեցին իրենց ժողովուրդներին շատ թանկ արժեքող, նախապես արդեն ամոթալի պարտության դատապարտված արկածախնդրության մեջ:

Ցանկացած պետության արտաքին քաղաքականությունը կարող է իրատեսական համարվել այն չափով, որքանով այն կառուցված է միջազգային հարաբերությունների համակարգում ընդգրկված մյուս կողմերի շահերը հաշվի առնելով: Դա առանձնակի նշանակություն է ստանում ժամանակակից աշխարհում, որտեղ ցան-

կացած առանձին վերցրած պետության ազգային շահերն անպայման պարտադրում են ոչ միայն ուրիշ պետությունների, այլև ողջ համաշխարհային հանրության շահերը հաշվի առնելը:

3. ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՀԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Ազգային շահերը, բնականաբար, տարբերվում են իրենց նշանակությամբ: Այսպես՝ դրանք կարող են լինել՝

- կենսականորեն կարևոր (կամ գլխավոր) և երկրորդական,
- երկարատև և ժամանակավոր:

Գլխավոր, մշտական ազգային շահերը որոշվում են կարևորագույն աշխարհաքաղաքական բնութագրիչներով. դրանք են՝ տվյալ պետության տեղն ու դերը միջպետական հարաբերությունների համակարգում, նրա վարկանիշը, ռազմական հզորությունը, իր ինքնիշխանությունը պաշտպանելու և դաշնակիցների անվտանգությունը երաշխավորելու կարողությունները և այլն: Յուրաքանչյուր պետություն ինքն է գնահատում, թե որոնք են իր առջև դրված նպատակներից առավել կարևորները: Պետությունն իր շահերն ապահովում է իր տրամադրության տակ եղած բոլոր միջոցներով, այդ թվում՝ քաղաքական, գաղափարական, տնտեսական, դիվանագիտական, ռազմական: Վերջինի դեպքում պետության ձեռքում մնում է ուժ կամ ուժի սպառնալիք գործադրելը, ընդհուպ մինչև պատերազմ հայտարարելը: Երկրորդական շահերն ածանցված են կարևոր, առաջնային շահերից: Դրանք փոփոխվելով արտաքին քաղաքական գործոնների ազդեցության տակ՝ կարող են սակարկության առարկա դառնալ պետության գլխավոր, մշտական շահերի իրագործման համար:

Մտորումներ: Ի՞նչ հիմնավորումներով է հնարավոր ազգային շահերը քաժանել երկարատև և ժամանակավորի: Բերե՞ք օրինակներ:

Հաճախ պետությունն իր անվտանգության ու քաղաքական անկախության հետ կապված հիմնարար ազգային շահերը չի կարողանում իրագործել միայնակ, առանց այլ երկրների հետ դաշինք կնքելու: Ո՛չ Ռուսաստանը, ո՛չ Անգլիան միայնակ ի վիճակի չէին հաղթանակ տանելու նապոլեոնյան Ֆրանսիայի դեմ, որը XIX դարի սկզբում իր գերիշխանությունն էր հաստատել Եվրոպայում: Նույնը վերաբերում է նաև Խորհրդային Միությանը, ԱՄՆ-ին և Մեծ Բրիտանիային, որոնք Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում, չնայած գաղափարախոսական հսկայական տարաձայնություններին, կարողացան ստեղծել հակահիտլերական կոալիցիա ընդհանուր թշնամուն ջախջախելու համար:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Փորձե՞ք բնորոշել «ազգային շահ» հասկացությունը: Ե՞րբ է այն գիտական շրջանառության մեջ մտել:
2. Ի՞նչ գործոններ են ազդում ազգային շահերի չեավորման վրա:
3. Ինչո՞ւ են տարբերվում իրական և կեղծ (կամ խեղաթյուրված) ազգային շահերը: Բերե՞ք օրինակներ:
4. Ի՞նչ խմբերի են քաժանվում ազգային շահերն ըստ իրենց նշանակության: Ազգային ո՞ր շահերն են անվանում գլխավոր կամ հիմնական:

ԴԱՍ 57. ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

*Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության
հիմնարար արժեքներն են անկախությունը,
պետության և ժողովրդի պաշտպանվածությունը,
խաղաղությունը և միջազգային համագործակցությունը,
հայասպահականությունը, բարեկեցությունը:*

ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունից, 2007 թ.

Ազգային անվտանգության հիմնահարցը, ինչպես և ազգային շահերի խնդիրը քաղաքագիտության մեջ բազմաթիվ տարակարծություններ ու բանավեճեր են առաջացնում: Մասնագետներն առանձնացնում են անձի, հանրության և պետական անվտանգությունը: Տարբերում են նաև անվտանգության տնտեսական, սոցիալական, էկոլոգիական, քաղաքական, ռազմական և այլ կողմեր: Լայն իմաստով **անվտանգությունը պետության բոլոր քաղաքացիների համար գործունեության բնականոն պայմաններ ապահովելն է, նրանց կյանքի, ազատության և սեփականության պաշտպանությունը:**

Պետության ինքնիշխանության և անկախության պաշտպանության հիմնական բնութագրիչներն ամփոփված են **ազգային կամ պետական անվտանգության հայեցակարգում:** Ազգային անվտանգության հայեցակարգը կառուցվում է՝ նկատի առնելով աշխարհաքաղաքական այն բոլոր գործոնները, որոնք այս կամ այն կերպ ազդում են ազգային նպատակների իրականացման ուղիների, ձևերի և միջոցների վրա: Այստեղ հաշվի են առնվում պետությանը սպառնացող ինչպես արտաքին, այնպես էլ ներքին վտանգները: «Ազգային անվտանգություն» հասկացությունն ընդգրկում է հետևյալ բնութագրիչները. արտաքին և ներքին վտանգներից պետության տարածքային անձեռնմխելիությունն ու ամբողջականությունն ապահովելու կարողությունը, պետության ներքին գործերին արտաքին ուժերի չմիջամտելու երաշխիքների ապահովումը, հավանական և չնախատեսված սպառնալիքների, ինչպես նաև բնակչության բուն կենսակերպի դեմ ուղղված սպառնալիքների կանխարգելումը:

*ՀՀ Սահմանադրության համաձայն՝
ՀՀ նախագահը կազմավորում է Ազգային
անվտանգության խորհուրդը և
նախագահում այն*

Ազգային անվտանգության հայեցակարգն առաջին հերթին արտաքին ուղղվածություն ունի, և այդ իմաստով նրա գլխավոր հենասյուներն են արտաքին քաղաքական ռազմավարությունը, դիվանագիտական, ռազմական ու ռազմաքաղաքական գործունեությունը: Խնդրի ներքաղաքական տեսանկյունները (պայքար կազմալուծիչ տարրերի դեմ և այլն), իրենց կարևորությամբ հանդերձ, արտաքին կողմի համեմատությամբ ենթակայական նշանակություն ունեն:

Յուրաքանչյուր պետություն յուրովի է գնահատում իր հետապնդած նպատակ-

ների կարևորությունը: Պետության համար դրանցից յուրաքանչյուրի կարևորությունն ու դրանք իրագործելու կարողությունը բազմաթիվ գործոններով են պայմանավորված. նրա աշխարհաքաղաքական դիրքի, պատմության, մշակույթի, քաղաքական համակարգի, ղեկավարության, այլ պետությունների հետ հարաբերությունների և այլն: Ամբողջությամբ վերցրած՝ պետությունը չի կարող լիովին իրագործել իր առջև դրված բոլոր նպատակները, ինչը հարկադրում է երբեմն կրճատել կամ սահմանափակել այս կամ այն ծրագիրը հանուն ավելի կարևոր, հիմնարար նպատակների իրագործման:

Մտորումներ: Ի՞նչը կարող է այդպիսի հիմնարար, կարևոր նպատակ լինել: Հանուն դրա իրագործման ինչպիսի՞ ծրագրերից կարելի է ժամանակավորապես հրաժարվել:

Ազգային շահի գլխավոր բաղադրիչը պետության ինքնապահպանության հրամայականն է: Հետևաբար, միջազգային ասպարեզում պետության առաջնահերթ նպատակներից գլխավորը երկրի անվտանգության, նույնն է թե՛ ազգային անվտանգության ապահովումն է իր բոլոր կողմերով:

Ազգային անվտանգության բնագավառը, անշուշտ, ընդգրկում է այն միջոցները, ձևերը և մեթոդները, որոնց օգնությամբ որևէ պետություն պլանավորում և ուղեգծում է իր արտաքին քաղաքական ռազմավարությունը: Ապահովելով իր անվտանգությունը՝ ազգը չի կարող զոհաբերել իր օրինական շահերը, և եթե դրանք վտանգված են, հարկադրված է պաշտպանել իր շահերը պատերազմի միջոցով:

Պետությունը միջազգային համակարգի մյուս սուբյեկտների վրա ազդելու տարբեր միջոցների է տիրապետում: Ի դեպ, մյուս պետությունները նույնպես կարող են կիրառել իրենց ձեռքի տակ եղած միջոցները սեփական նպատակների իրագործման համար: Ինչպես հայտնի է, ամենաակնառու միջոցներից է ուժ կամ ուժի սպառնալիք գործադրելը: Այդ գործառույթի իրականացման գլխավոր պատասխանատվությունը դրվում է երկրի զինված ուժերի վրա:

Հայ մարտիկները Հայոց երկրի վերահասարակած սահմանագծին

Պետությունների միջև հարաբերություններին մշտապես հատուկ են հակասությունները, մրցակցությունն ու հակամարտությունը: Այդ առումով պատերազմը, պետությունների ագրեսիվ գործողությունները միմյանց նկատմամբ հակամարտությունների հաղթահարման միջոց են դառնում: Վերջին շուրջ երեք հարյուրամյակի ընթացքում պետությունների արևմտյան համակարգը ցույց է տվել ազգային պետությունների անկախ գոյությունն ապահովելու իր արդյունավետությունը: Այն հանդես է բերել բավականաչափ ճկունությամբ՝ հնարավոր դարձնելով իրականացնել ազգային անկախության հասնելու ձգտումները: Այդ ամենը, սակայն, ձեռք է բերվել բազմաթիվ, այդ թվում՝ համընդհանուր, գրեթե ողջ աշխարհին ընդգրկած պատերազմների գնով (բավական է հիշել XX դարի երկու համաշխարհային պատերազմները):

Մտորումներ: Արդյո՞ք հնարավոր չէ հաղթահարել միջպետական հակամարտություններն առանց ռազմական միջամտության: Չեր կարծիքով՝ ինչպե՞ս պետք է վարվեն այդ նպատակին հասնելու համար աշխարհի պետություններն ու ժողովուրդները:

Խաղաղության և միջազգային անվտանգության հիմնական սկզբունքները ձևակերպված են Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրության մեջ և այլ փաստաթղթերում: Այդ սկզբունքները մասնավորապես նախատեսում են՝ համատեղ ջանքերի գործադրումը խաղաղության սպառնալիքը կանխելու և վերացնելու համար, ագրեսիայի գործողության ճնշումը, միջազգային վեճերում ուժ չգործադրելը և այլն: ՄԱԿ-ի կանոնադրության համաձայն՝ խաղաղության և միջազգային անվտանգության համար գլխավոր պատասխանատվությունը դրված է ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի վրա: Կարևոր նշանակություն ունեցավ այդ առումով 1974 թ. ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 29-րդ նստաշրջանում «ագրեսիա» հասկացության սահմանումը: Նստաշրջանում ընդունված բանաձևի համաձայն՝ ագրեսիա է համարվում պետության կողմից զինված ուժի կիրառումն այլ պետության ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության, քաղաքական անկախության դեմ կամ ՄԱԿ-ի կանոնադրության հետ անհամատեղելի որևէ այլ ձևով:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. «Անվտանգություն» ասելով ի՞նչ եք հասկանում ընդհանրապես և քաղաքագիտական առումով՝ մասնավորապես:
2. Ի՞նչ բնութագրիչներ է ընդգրկում «ազգային անվտանգություն» հասկացությունը: Ո՞րն է, չե՞ր կարծիքով, դրանցից առաջնայինը: Ինչո՞ւ:
3. ԹՎարկե՞ք խաղաղության և միջազգային անվտանգության հիմնական սկզբունքները: Ի՞նչ փաստաթղթերում են դրանք ձևակերպված: Արդյո՞ք պետությունները մշտապես դրանցով են առաջնորդվում: Ինչո՞վ եք դա բացատրում:

Գործնական աշխատանք: Խմբային եղանակով քննարկե՛ք ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունից սրորև թերվող նյութը և առանձնացրե՛ք չե՞ր կարծիքով հիմնադրված կարևոր գործողություններ:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը պետության, հասարակության և անհատի անվտանգության ապահովման, կայուն զարգացման, հայ ինքնության պահպանման պետական քաղաքականության համակարգ է: Այն իրականացվում է կենսագործունեության բոլոր ոլորտների համար ժողովրդավարական արժեքների համակարգի վրա հիմնված միասնական պետական քաղաքականության մշակման և իրագործման միջոցով:

Ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքներին ծառայող գործոններն ու գործողություններն են՝

Անկախության ոլորտում.

- սահմանադրական կարգի, պետականության բոլոր բաղադրատարրերի, պետական կառավարման համակարգի բնականոն և արդյունավետ գործունեության ապահովումը,
- ժողովրդավարական համակարգի զարգացումը և պաշտպանությունը,
- մարդու և քաղաքացու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների ապահովումը,
- Հայաստանում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների լիարժեք ինտեգրումը և պաշտպանվածությունը,
- շուկայական հարաբերությունների խորացումն ու արմատավորումը, տնտեսության գիտատար, ինովացիոն, արտահանմանն ուղղված ճյուղերի խթանումը,

• Էներգետիկայի, տրանսպորտի և կապի ենթակառուցվածքների հուսալի գործունեության ապահովումն ու պաշտպանությունը:

Պետության և ժողովրդի անվտանգության ոլորտում.

• զինված ուժերի մարտունակության, անվտանգության և իրավապահ մարմինների գործունեության արդիականացումն ու արդյունավետության բարձրացումը,

• մասնակցությունը վերազգային հանցագործությունների, այդ թվում՝ միջազգային ահաբեկչության, զանգվածային ոչնչացման զենքի ու դրա բաղադրամասերի, թմրանյութերի ու կեղծված դեղորայքի տարածման, մարդկանց առևտրի, անորակ սննդամթերքի արտադրության և ներմուծման դեմ միջազգային պայքարին,

• ներկա և գալիք սերունդների կենսագործունեության բարենպաստ միջավայրի ձևավորումը,

• բնական պաշարների պահպանումն ու արդյունավետ օգտագործումը, բնապահպանական իրավիճակի համակարգված բարելավումը,

• բնական և տեխնածին բնույթի արտակարգ իրավիճակների՝ ժամանակակից մոնիտորինգով և կանխարգելմամբ զբաղվող միջազգային կառույցներում ներգրավումը, բնական և տեխնածին վտանգների հուսալի կանխատեսումը, կանխարգելումն ու չեզոքացումը, քաղաքաշինական համակարգերի անվտանգության, հուսալիության և կայունության ապահովումը:

Խաղաղության և միջազգային անվտանգության ոլորտում.

• Հայաստանի Հանրապետության միջազգային հեղինակության ամրապնդումը, տարածաշրջանում կայուն խաղաղության հաստատումը, երկրի միջազգային ներգրավվածության աստիճանի բարձրացումը, այդ թվում՝ խաղաղության և անվտանգության պահպանման միջազգային ջանքերին, խաղաղապահ գործողություններին մասնակցելու միջոցով:

Հայապահպանության ոլորտում.

• Հայաստան-Սփյուռք փոխհարաբերությունների համապարփակ հայեցակարգի մշակումն ու իրականացումը, Սփյուռքի ներուժի համակողմանի համախմբումը,

• հայագիտական ճյուղերի՝ հայոց լեզվի, գրականության, պատմության ու մշակույթի՝ որպես ազգային հոգևոր ժառանգության հարատևությունն ապահովող և ազգային ինքնությունը մարմնավորող գործոնների զարգացումը,

• ազգային մշակույթի համակողմանի զարգացումն ինքնատիպության հիմքերի պահպանմամբ և համամարդկային մշակութային արժեքների ու նվաճումների յուրացմամբ, արտերկրում հայկական մշակութային ժառանգության ու նվաճումների արդյունավետ ներկայացումը:

Բարեկեցության ոլորտում.

• աղքատության հաղթահարումը,

• խոցելի խմբերի պաշտպանվածությունն ապահովող սոցիալական քաղաքականության իրագործումը,

• արդյունավետ և մրցունակ գիտակրթական քաղաքականության մշակումն ու կենսագործումը՝ հատկապես նորարարական զարգացման ուղղությամբ,

• առողջապահության համընդգրկուն ու արդյունավետ համակարգի զարգացումը միջազգային բարձրագույն չափանիշներին համապատասխան,

• անհատի և հասարակության հոգևոր-մշակութային զարգացման պայմանների ապահովումը:

ԴԱՍ 58. ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՉԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. «ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆԱԽԱՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ*

Աշխարհաքաղականությունը քաղաքագիտության այն մասն է, որում կարևորագույն դեր է հատկացվում տարածքային գործոնին: Դա վերաբերում է ոչ միայն առանձին երկրի, պետության բնատարածքի (տերիտորիայի) մեծությանը, աշխարհագրական դիրքին, բնական ռեսուրսներով ապահովվածությանը, այլև տարածքային գործոնի նշանակությանը սահմանակից երկրների հետ առնչությունների, տարածաշրջանային և միջազգային այլ մեծ ու փոքր հիմնախնդիրների առումով: Դրանով է բացատրվում նաև «աշխարհաքաղականություն» բառի օտարալեզու հոմանիշը («գեոպոլիտիկա». հունարեն գեո – երկիր, պոլիս – քաղաք-պետություն, որտեղից էլ՝ պոլիտիկա – քաղաքականություն):

Աշխարհաքաղաքականության նախապատմությունը սկիզբ է առնում անտիկ աշխարհի մեծ մտածողներից (Հիպոկրատ, Արիստոտել, Պլատոն, Հերոդոտոս, Ստրաբոն և ուրիշներ), որոնք մեծ կարևորություն էին տալիս աշխարհագրական գործոնների ազդեցությանը մարդկության պատմական զարգացման վրա: Այդ տեսակետները առկա էին նաև միջնադարյան մտածողների, քաղաքական գործիչների և ճանապարհորդների աշխատություններում: Նոր ժամանակներում մեծ տարածում ստացավ **աշխարհագրական դետերմինիզմի տեսությունը**:

Ֆրանսիացի քաղաքական գործիչ և մտածող **Ժան Բոդենն** իր «Պատմության ուսումնասիրության դյուրին մեթոդը» (1566 թ.) աշխատության մեջ փորձում էր բացահայտել ժողովրդի, պետության, նրա քաղաքականության և բնական միջավայրի կապը: Բոդենը կլիմայի ազդեցությամբ էր հիմնավորում հյուսիսի ժողովուրդների ֆիզիկական առավելությունը հարավի ժողովուրդների և լեռնեցիների առավելությունը հարթավայրերի բնակիչների նկատմամբ:

Ֆրանսիացի փիլիսոփա **Շառլ Մոնտեսքիոն** Հին հռոմեական պետությանը նվիրված իր ուսումնասիրության մեջ հանգեց այն եզրակացությանը, որ Հռոմեական կայսրության կործանման գլխավոր պատճառներից էին պետության աշխարհագրական դիրքը և սահմանների չափազանց մեծ ձգվածությունը, որոնք խանգարել են պետության համախմբմանն ու իշխանության կենտրոնացմանը: Իր «Օրենքների ոգու մասին» (1748 թ.) աշխատության մեջ Մոնտեսքիոն քննարկում է պետության կառավարման ձևի վրա աշխարհագրական գործոնների ազդեցությունը: Մեծ նշանակություն տալով կլիմայական գործոնին՝ նա համարում էր, որ շոգ կլիման ծնում է ծուլություն, սպանում քաղաքացիական արիությունը, բռնակալական կառավարման պատճառ դառնում:

XIX դարի վերջերին աշխարհագրական դետերմինիզմի գաղափարները տիրապետող դարձան: Այդ գաղափարների զարգացման մեջ մեծ դեր ունեցավ գերմանացի նշանավոր մտածող, Լայպցիգի համալսարանի պրոֆեսոր **Ֆրիդրիխ Ռատցելը**: Ֆ. Ռատցելը զարգացնում էր այն միտքը, որ **պետությունը «կենդանի օրգա-**

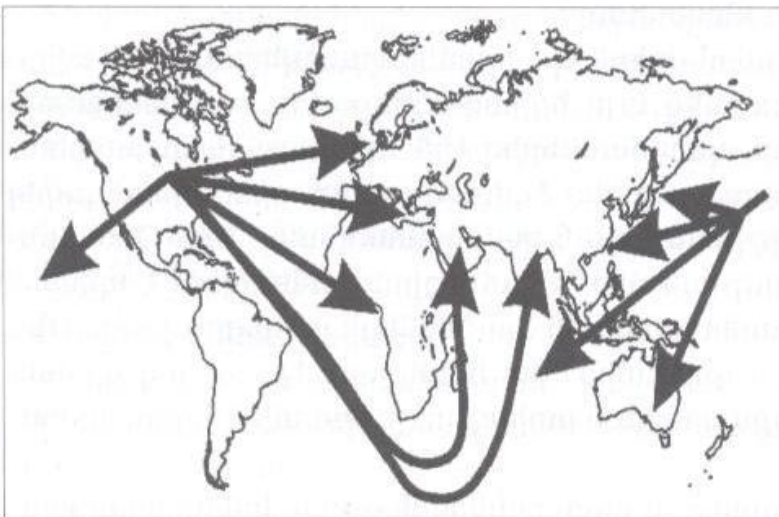
* Քաղաքագիտություն բաժնի 49-50, 56-59, 63-66 դասերում օգտագործված են Կ. Գաջևի, Ա. և Լ. Վալեսյանների, ինչպես նաև այլ հեղինակների աշխատություններում առկա նյութերը:

նիզմ է, որը մշտապես պայքարում է իր գոյության համար»: Նա հանգեց այն հետևությանը, որ պետության ճակատագրի վրա ազդող աշխարհագրական գործոններից առաջնայինը նրա զբաղեցրած տարածքի մեծությունն է: «Տարածությունը» սուկ բնատարածք չէ, որ զբաղեցնում է պետությունը, տարածությունը քաղաքական ուժ է: Պետության տարածքային զավթումները, «կենսատարածքի ընդարձակումը» բնական երևույթ է, ամեն մի կենդանի օրգանիզմի գոյության անհրաժեշտ պայմանը: Ռատցելի տեսական դրույթները դարձան աշխարհաքաղաքականության, մասնավորապես՝ նրա գերմանական դպրոցի հիմքը, որից հետագայում սնվում էր գերմանական ֆաշիզմի արտաքին քաղաքականությունը:

2. ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՉԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ

Ժամանակակից աշխարհաքաղաքականության հիմնադիրներից է ազգությամբ շվեդ իրավաբան **Յուխան Չելենը**: Նա հայտնի է առաջին հերթին որպես «գեոպոլիտիկա» եզրույթի և «Պետությունը որպես կենսաձև» նշանավոր աշխատության հեղինակ: Չարգացնելով իր ուսուցչի՝ Ռատցելի տեսակետը, որ բնատարածքը, որտեղ գտնվում է պետությունը, վերջինիս անբաժանելի բաղադրիչն է, Չելենը հանգեց այն հետևությանը, որ այդպիսի բաղադրիչներ են նաև մշակույթը, ազգաբնակչությունը, տնտեսությունը, կառավարման ձևը և այլ տարրեր: Չելենի մշակած այս հայեցակարգը հանգեցրեց աշխարհաքաղաքականության գլխավոր դրույթի վերանայմանը: Նախկին աշխարհագրական միջավայր – արտաքին քաղաքականություն դրույթին փոխարինեց աշխարհագրական միջավայր – մարդ, ժողովուրդ – արտաքին քաղաքականություն դրույթը:

Մտորումներ: Չելենը զարգացնում էր այն միտքը, որ փոքր երկրները դադարապարտված են մեծ տերություններին ենթակա լինելու վիճակին, իսկ վերջիններս «պարտավոր են» միավորել առաջիններին աշխարհագրական-տնտեսական «խոշոր համալիրների» մեջ: Համաձայն էր Չելենի այդ մտրեցման հետ: Ներկայումս ինչպիսի՞նք մեծ համալիրներ կան:

Նոր ձևավորվող աշխարհաքաղաքական հայեցակարգերի շարքում հատուկ տեղ է զբաղեցնում «ծովային ուժի հայեցակարգը», որի հեղինակ ամերիկացի պատմաբան, նավատորմի ծովակալ **Ալֆրեդ Մեխենն** է: Հակառակ Ռատցելի և այլ հետազոտողների, որոնք պետության համար գլխավոր առավելություն համարում էին նրա մայրցամաքային կենտրոնական դիրքը, Մե-

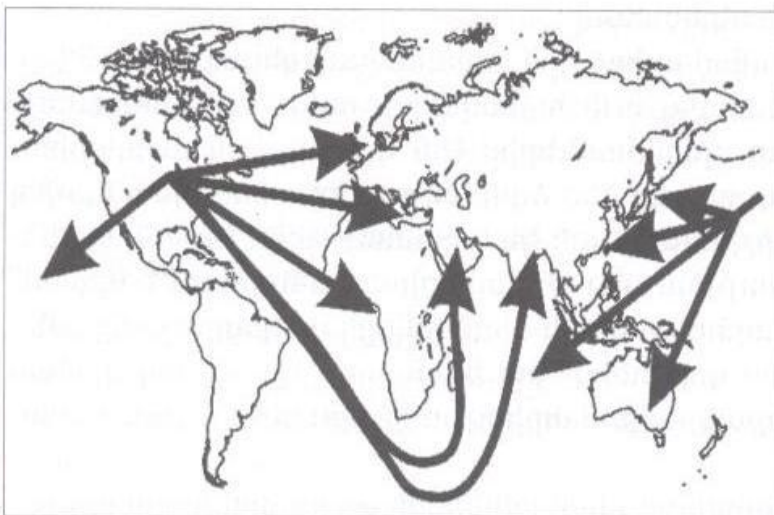
խենը առավելությունը տալիս էր ծովային դիրքին: Նրա կարծիքով՝ խոշոր, համաշխարհային տերություն կարող է դառնալ այն պետությունը, որն ունի հարմարավետ ծովային (օվկիանոսային) դիրք: Չարգացնելով իր տեսակետը՝ Մեխենը դեռևս անցյալ դարի սկզբներին կանխատեսում էր, որ ԱՄՆ-ը պետք է դառնա աշխարհի առաջատար ծովային տերությունը և ուղղորդի համաշխարհային զարգացումը:

նիզմ է, որը մշտապես պայքարում է իր գոյության համար»: Նա հանգեց այն հետևությանը, որ պետության ճակատագրի վրա ազդող աշխարհագրական գործոններից առաջնայինը նրա զբաղեցրած տարածքի մեծությունն է: «Տարածությունը» սոսկ բնատարածք չէ, որ զբաղեցնում է պետությունը, տարածությունը քաղաքական ուժ է: Պետության տարածքային զավթումները, «կենսատարածքի ընդարձակումը» բնական երևույթ է, ամեն մի կենդանի օրգանիզմի գոյության անհրաժեշտ պայմանը: Ռատցելի տեսական դրույթները դարձան աշխարհաքաղաքականության, մասնավորապես՝ նրա գերմանական դպրոցի հիմքը, որից հետագայում սնվում էր գերմանական ֆաշիզմի արտաքին քաղաքականությունը:

2. ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՉԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ

Ժամանակակից աշխարհաքաղաքականության հիմնադիրներից է ազգությամբ շվեդ իրավաբան **Յուխան Չելենը**: Նա հայտնի է առաջին հերթին որպես «գեոպոլիտիկա» եզրույթի և «Պետությունը որպես կենսաձև» նշանավոր աշխատության հեղինակ: Չարգացնելով իր ուսուցչի՝ Ռատցելի տեսակետը, որ բնատարածքը, որտեղ գտնվում է պետությունը, վերջինիս անբաժանելի բաղադրիչն է, Չելենը հանգեց այն հետևությանը, որ այդպիսի բաղադրիչներ են նաև մշակույթը, ազգաբնակչությունը, տնտեսությունը, կառավարման ձևը և այլ տարրեր: Չելենի մշակած այս հայեցակարգը հանգեցրեց աշխարհաքաղաքականության գլխավոր դրույթի վերանայմանը: Նախկին աշխարհագրական միջավայր – արտաքին քաղաքականություն դրույթին փոխարինեց աշխարհագրական միջավայր – մարդ, ժողովուրդ – արտաքին քաղաքականություն դրույթը:

Մտորումներ: Չելենը զարգացնում էր այն միտքը, որ փոքր երկրները դադարապարտված են մեծ տերություններին ենթակա լինելու վիճակին, իսկ վերջիններս «պարտավոր են» միավորել առաջիններին աշխարհագրական-տնտեսական «խոշոր համալիրների» մեջ: Համաձայն էր Չելենի այդ մտրեցման հետ: Ներկայումս ինչպիսի՞ նման համալիրներ կան:

Նոր ձևավորվող աշխարհաքաղաքական հայեցակարգերի շարքում հատուկ տեղ է զբաղեցնում «ծովային ուժի հայեցակարգը», որի հեղինակ ամերիկացի պատմաբան, նավատորմի ծովակալ **Ալֆրեդ Մեխենն** է: Հակառակ Ռատցելի և այլ հետազոտողների, որոնք պետության համար գլխավոր առավելություն համարում էին նրա մայրցամաքային կենտրոնական դիրքը, Մե-

խենը առավելությունը տալիս էր ծովային դիրքին: Նրա կարծիքով՝ խոշոր, համաշխարհային տերություն կարող է դառնալ այն պետությունը, որն ունի հարմարավետ ծովային (օվկիանոսային) դիրք: Չարգացնելով իր տեսակետը՝ Մեխենը դեռևս անցյալ դարի սկզբներին կանխատեսում էր, որ ԱՄՆ-ը պետք է դառնա աշխարհի առաջատար ծովային տերությունը և ուղղորդի համաշխարհային զարգացումը:

Աշխարհաքաղաքականության՝ որպես գիտական ուղղության ձևավորման մեջ իր որոշակի դերն է ունեցել նաև ֆրանսիացի **Պոլ Վիդալ Բլաշը**: Եթե Ռատոցելը վճռական նշանակություն էր տալիս պետության տարածքի մեծությանը, աշխարհագրական դիրքին, ռելիեֆին, «տարածության զգացողությանը», ապա Բլաշը, չմերժելով դրանց կարևորությունը, իր հայեցակարգի կենտրոնում դնում էր մարդուն, բնակչությունը՝ համարելով, որ բնական միջավայրից բացի, մարդը նույնպես վճռական գործոն է, որը գործում է ոչ թե այդ միջավայրից կտրված, այլ նրա հետ «բնական միասնական համալիրի կազմում»:

Մերժելով բնական գործոնի դերի գերազնահատումը՝ Վիդալ Բլաշը հանգեց «պոսիթիվիզմի» (լատիներեն **հնարավոր** բառից) հայեցակարգին, համաձայն որի պետության զարգացումն ունի երկու բաղադրիչ՝ տարածական և ժամանակային: Եթե տարածականը պայմանավորված է բնական պայմաններով, ապա ժամանակայինը՝ մարդկանցով, բնակչությամբ: Բնական պայմանները լոկ հնարավորություն են, որոնք կարող են իրողության վերածվել տվյալ տարածքը զբաղեցնող մարդկանց միջոցով միայն:

Ժամանակակից աշխարհաքաղաքագիտական մտքի հիմնադիր գործիչներ են նաև անգլիացի **Հելֆորդ Մաքինդերը** և գերմանացի **Կարլ Հաուսհոֆերը**:

Մաքինդերի տեսության հիմնական գաղափարները շարադրված են 1904 թ. Մեծ Բրիտանիայի թագավորական աշխարհագրական ընկերությանը ներկայացված «Պատմության աշխարհագրական առանցքը» զեկուցման մեջ: Ըստ Մաքինդերի ելակետային դրույթի՝ համաշխարհային պատմությունը պետք է դիտարկել որպես օվկիանոսային և մայրցամաքային տերությունների հակամարտություն, որտեղ ուժերի հարաբերակցությունը փոխվում է հոգուտ մեկ կամ մյուս ուժային կենտրոնի: Աշխարհագրական մեծ հայտնագործությունների ժամանակաշրջանում տեղի ունեցավ «եվրոպական տարածքի» ընդարձակում և հաստատվեց եվրոպական ծովային տերությունների համաշխարհային տիրապետությունը:

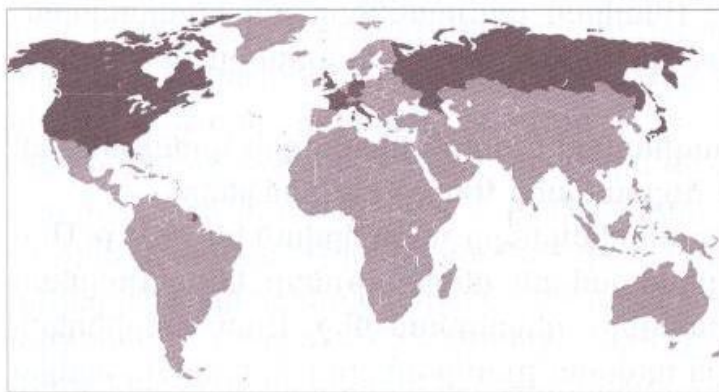
Մաքինդերի բոլոր դատողությունների ու տեսական դրույթների հիմքում ընկած էր իր հայրենիքի՝ Բրիտանական կայսրության պետական շահը: Մեծ Բրիտանիայի և ընդհանրապես օվկիանոսային պետությունների համար նա մեծագույն վտանգ էր համարում մայրցամաքային տերությունների՝ Ռուսաստանի և Գերմանիայի միավորումը: Աշխարհի «մայրցամաքային կեսում» Մաքինդերն առանձնացնում էր նրա կենտրոնական հատվածը, որը հետագայում կոչվեց «**տարածքային միջուկ**» (**Հարտլանդ**): Հարտլանդի սահմանների մեջ ընդգրկվում էր Ռուսաստանի մեծ մասը, Մոնղոլիան, Տիբեթը, Արևելյան ու Կենտրոնական Եվրոպան, Փոքր Ասիան, Հայաստանը: Մաքինդերի կարծիքով՝ աշխարհի կենտրոնը Եվրասիա մայրցամաքն է, իսկ նրա կենտրոնը՝ Հարտլանդը («աշխարհի սիրտը»), այսինքն՝ այն աշխարհագրական պլացդարմը, որտեղից կարելի է վերահսկել ամբողջ աշխարհը:

Մտորումներ: 1943 թ.՝ Երկրորդ աշխարհամարտի թեժ օրերին, Մաքինդերը կրկին անդրադարձավ իր տեսությանը և որոշակի վերաձևակերպման ենթարկեց այն: Չէր կարծիքով՝ աշխարհի ռազմաքաղաքական իրավիճակում տեղի ունեցած ո՞ր փոփոխությունները և ինչո՞ւ հարկադրեցին 82-ամյա գիտնականին վերանայել իր սկզբնական տեսակետը:

Գերմանացի պրոֆեսոր, գինվորական ու պետական գործիչ Կարլ Հաուսհոֆերի հայացքների ձևավորման համար ելակետային է Ռատոցելի այն դրույթը, որ ամեն

մի երկիր իր ազգային-պետական զարգացման համար բավարար տարածության կարիք ունի, և այդ տարածությունը նա կարող է ձեռք բերել միայն նվաճումների ճանապարհով: Խորացնելով այդ դրույթը՝ Հաուսհոֆերը հանգեց Մեծ տարածքների գաղափարին:

Անտիկ աշխարհում այդպիսի Մեծ տարածք է եղել Միջերկրածովյան շրջանը, որը ձգվում էր արևելք-արևմուտք ուղղությամբ: Այդ ուղղվածությամբ էքսպանսիա էին իրականացնում փյունիկեցիները, հույները, հռոմեացիները, հետագայում՝ արաբները: Այն իր գագաթնակետին հասավ աշխարհագրական մեծ հայտնագործությունների ժամանակաշրջանում, երբ թափ առավ Պորտուգալիայի, Իսպանիայի և Մեծ Բրիտանիայի էքսպանսիան այլ աշխարհամասերում: Հաուսհոֆերը Եվրասիայի հյուսիսում այդպիսի էքսպանսիա էր համարում Ռուսաստանի տարածքային ընդարձակումը Արևելյան Եվրոպայից դեպի Հեռավոր Արևելք ու Խաղաղ օվկիանոս:

Նշված են Մեծ ութնյակի երկրները, այդպես է կոչվում աշխարհի յոթ առավել զարգացած արդյունաբերական երկրների և Ռուսաստանի ակումբը

XX դարի վերջերին «ծովային ուժի» ու «ցամաքային ուժի» հակադրությանն ինքնատիպ մեկնաբանություն տվեցին մի շարք ամերիկյան հետազոտողներ, այդ թվում՝ հայտնի քաղաքագետ **Ջիզմունդ Բժեզինսկին**: Մեզ համար առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում, այսպես կոչված, «**Հինգ ծովերով եզրավորված ցամաքի**» գաղափարը: Այս ցամաքը Հարավանդից հարավ ընկած մերձավորարևելյան այն տարածաշրջանն է, որ շրջապատված է

Սև, Միջերկրական, Կարմիր, Կասպից ծովերով և Պարսից ծոցով: Դա Ասիայի, Եվրոպայի և Աֆրիկայի հատման հատվածն է: Ակնհայտ է, որ այդ տարածքի կենտրոնական մասում են գտնվում Հայկական լեռնաշխարհն ու Միջագետքը:

Մտորումներ: «Հինգ ծովերով եզրավորված ցամաքը» ինչպիսի՞ գործնական դրսևորում է ստանում ԱՄՆ-ի և նրա դաշնակիցների արտաքին քաղաքականության մեջ: Ի՞նչն է վկայում այդ մասին: Ուրիշ ի՞նչ պետություններ կարող եք նշել, որոնք նույնպես մեծ հետաքրքրություն են ցուցաբերում աշխարհի այդ կարևոր ռազմավարական շրջանի նկատմամբ:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ներկայացրե՛ք ժամանակակից աշխարհաքաղաքականության հիմնադիրների հայացքները: Նրանց ո՞ր գաղափարներն ու դրույթներն եք ուշագրավ համարում, ինչն այսօր էլ, չե՞ր կարծիքով, չի կորցրել իր նշանակությունը:
2. Աշխարհագրական ո՞ր տարածքն էր ընդգրկում Մաքինդերը Հարավանդի սահմանների մեջ: Ինչո՞ւ էր Մաքինդերն այդքան մեծ նշանակություն տալիս Հարավանդին: XX դարի վերջերին համանման ի՞նչ պետություն զարգացրեց Բժեզինսկին:
3. Բացառե՛ք բառը, հասկացությունը, գեոպոլիտիկա, պոսիթիվիզմ, «Մեծ տարածքներ», «Հինգ ծովերով եզրավորված ցամաք»:

Մալակկայի և այլ նեղուցներ: Մալակկայի նեղուցն անջատում է Մալակկա թերակղզին Սումատրա կղզուց և միացնում է Հնդկական օվկիանոսի Անդամանյան ծովը Խաղաղ օվկիանոսի ավազանին պատկանող Հարավչինական ծովին: Նեղուցի երկարությունը մոտ 1000 կմ է, նվազագույն լայնությունը՝ 40 կմ, խորությունը՝ 25 մ: Նեղուցին հարում են Ինդոնեզիան, Մալայզիան և Սինգապուրը:

Անցնող նավերի քանակով և բեռների ծավալով Մալակկայի նեղուցն աշխարհում գրավում է երրորդ տեղը՝ զիջելով միայն Պանամայի և Սուեզի ջրանցքներին: Ջրանցքի նշանակությունը հատկապես մեծ է Ճապոնիայի համար, որն այդ միջազգային ուղիով ստանում է իր ներմուծվող նավթի ավելի քան 2/3-ը:

Աշխարհաքաղաքական հանգուցային դիրք է գրավում նաև **Ջիբրալթարի նեղուցը:** Ջիբրալթարի նեղուցն անցնում է Եվրոպայի ծայր հարավարևմտյան և Աֆրիկայի հյուսիսարևմտյան ժայռոտ ափերի միջով, որոնք հնում հայտնի են եղել Հերկուլեսյան դարպասներ անունով:

Բոսֆորի նեղուցը

Մեր տարածաշրջանին առավել մոտ են և մեզ համար ուղղակի հետաքրքրություն են ներկայացնում **Բոսֆորը** և **Դարդանեղը**, որոնք Սև ծովի ավազանի երկրները, Հարավային Կովկասը և դրա կազմում էլ ՀՀ-ն կապում են Միջերկրականին և դրա միջոցով՝ համաշխարհային ծովային ուղիներին: Այսպիսով՝ Սև ծովի ու դրա նեղուցների նշանակությունը մեծ է նաև Հայաստանի համար, որն արտաքին աշխարհի հետ իր տնտեսական կապերի հիմնական մասն իրականացնում է Վրաստանի սևծովյան նավահանգիստներ Բաթումի և Փոթիի միջոցով:

Միջազգային հաղորդակցության ուղիները և Հարավային Կովկասը: Հասարակական կյանքի արդի գլոբալացման և նոր աշխարհակարգի ձևավորման պայմաններում Արևմուտք-Արևելք և Հյուսիս-Հարավ կապերն աշխարհաքաղաքական նոր նշանակություն են ձեռք բերում: Համաշխարհային ուժային կենտրոնների (Եվրամիություն, Ռուսաստան, ԱՄՆ, Չինաստան) հետ մեկտեղ մեծ շահագրգռվածություն են դրսևորում տարածաշրջանի առաջատար պետությունները (Թուրքիա, Իրան), բնականաբար, նաև միջազգային այդ ուղիների հատման խաչմերուկում գտնվող հարավկովկասյան երկրները:

Արևմուտք-Արևելք միջանցքն ըստ էության կրկնում է միջնադարյան հռչակավոր «Մետաքսի ճանապարհի» գաղափարը: «Մետաքսի ճանապարհ» է կոչվել Չինաստանը Առաջավոր Ասիայով Եվրոպային կապող քարավանային մայրուղին: Սկիզբ առնելով Կենտրոնական Չինաստանից՝ այն անցել է Սամարղանդ, Մերվ, Բաղդադ քաղաքներով և դուրս եկել միջերկրածովյան Տյուրոս, Անտիոք նավահանգիստները: Մայրուղու հյուսիսային ճյուղավորությունը Հայաստանով հասել է Սև ծովի նավահանգիստներ: Տարբեր ժամանակներում Հռոմի, Պարթևստանի, Իրանի, Բյուզանդիայի, Արաբական խալիֆայության և այլ պետությունների միջև սուր պայքար է մղվել ճանապարհը և դրանով կատարվող առևտուրը վերահսկելու համար: Մայրուղին մեծապես նպաստել է Ասիայի և Եվրոպայի միջև տնտեսական ու մշակութային կապերի զարգացմանը: Մետաքսի ճանապարհն իր միջազգային նշանակությունը ուշ միջնադարում կորցրել է՝ չլիմանալով ծովագնացության մրցակցությանը:

Թուրքիան և Ադրբեջանն ամեն կերպ ձգտում են Արևմուտք-Արևելք և Հյուսիս-Հարավ տրանսպորտային միջանցքի ներկա, առավել ևս ապագա հնարավորություններն առավելագույնս սեփական շահերին ծառայեցնելու հետ մեկտեղ, մեկուսացնել Հայաստանի Հանրապետությունը, ուժեղացնել քաղաքական ու տնտեսական ճնշումը նրա վրա: Նրանք ջանում են, որ ձևավորվող ճանապարհային ցանցը շրջանցի Հայաստանը: Պետք է ենթադրել, որ միջազգային հանրության ճնշման տակ Թուրքիայի ու Ադրբեջանի այդ նկրտումները հաջողություն չեն ունենա:

2. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲՆԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐՈՎ ԱՊԱՀՈՎՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆ

Աշխարհաքաղաքական գործոնների շարքում առաջնակարգ նշանակություն ունի տնտեսությունը, իսկ տնտեսության համար այդպիսի նշանակություն ունի բնական ռեսուրսներով ապահովվածությունը: Վերջին կես դարում տնտեսության կողմից օգտագործվող օգտակար հանածոների ծավալը եռապատկվել է: Այդ ընթացքում վերականգնվող բնական ռեսուրսների տարեկան սպառումն ավելին է, քան դրանց վերարտադրությունը, իսկ դա նշանակում է, որ բնական ռեսուրսներով հասարակության ապահովվածությունը տարեցտարի վատանում է: Դրան գումարվում է նաև այն հանգամանքը, որ երկրագնդի վրա ռեսուրսները բաշխված են անհավասարաչափ, ուստի բնական ռեսուրսների քանակն ու որակը հաճախ դառնում են քաղաքական գործոն, ազդում պետությունների հարաբերությունների վրա և նույնիսկ պատերազմի պատճառ դառնում:

Այնպես է ստացվել, որ ռազմավարական նշանակության հումքի մի քանի տեսակներով ավելի լավ ապահովված են այն երկրները, որտեղ դրանց պահանջարկը մեծ չէ: Եվ հակառակը, ապահովված չեն այն երկրները, որոնք այդ տեսակների ավելի մեծ պահանջ ունեն:

Տնտեսության մեծ կախվածությունն արտաքին շուկայից չի կարող չազդել երկրների արտաքին քաղաքականության վրա: ԱՄՆ-ը, Ճապոնիան, Եվրամիության երկրները, համաշխարհային քաղաքական այլ ուժեր ձգտում են իրենց ազդեցության ոլորտում պահել այն տարածաշրջաններն ու երկրները, որոնք հանքային ռեսուրսներ են մատակարարում իրենց:

Արտաքին քաղաքականության ոլորտում հատկապես մեծ է նավթի, բնական գազի և քաղցրահամ ջրի դերը: Նավթի համաշխարհային պաշարների շուրջ երկու երրորդը կենտրոնացած է Մերձավոր և Միջին Արևելքում: Մյուս երկրներից աչքի են ընկնում Վենեսուելան, Մեքսիկան, Ռուսաստանը: Նավթի խոշոր պաշարներ են հայտնաբերվել Կասպից ծովի հատակում և ցամաքային ծանծաղուտում:

Աշխարհի նավթարդյունաբերության գլխավոր շրջանն առ այսօր մնում է Պարսից ծոցի ավազանն Արաբական թերակղզու հետ միասին, որոնց բաժին է ընկնում նավթի համաշխարհային առևտրի գրեթե կեսը: Նավթի և գազի վիթխարի պաշարների պատճառով է, որ այս տարածաշրջանը դարձել է համամոլորակային աշխարհաքաղաքական կիզակետերից մեկը, որտեղ բախվում են միջազգային նավթային ընկերությունների և բազմաթիվ պետությունների շահերը:

Դեռևս XIX դարի վերջերից այս տարածաշրջանում ուժեղ ազդեցություն էր ձեռք բերել Մեծ Բրիտանիան: Առաջին համաշխարհային պատերազմից և Օսմանյան կայսրության անկումից հետո աստիճանաբար իր դիրքերն ուժեղացրեց ԱՄՆ-ը: Այժմ ԱՄՆ-ն է այն գլխա-

վոր ուժը, որը վճռական ազդեցություն ունի տարածաշրջանում ռազմաքաղաքական իրադրության զարգացման վրա: 2003 թ. ԱՄՆ-ի զորքերը ներխուժեցին Իրաք: Երկրում հաստատվեց նոր վարչակարգ:

Կարևոր աշխարհաքաղաքական նշանակություն ունի նաև Կասպից ծովի ջրատարածքը (աքվատորիան), որի նավթային պաշարները բաշխված են Ադրբեջանի, Թուրքմենստանի, Ղազախստանի, Իրանի և Ռուսաստանի միջև:

Մեր տարածաշրջանում աշխարհաքաղաքական կարևոր գործոն է նաև քաղցրահամ ջուրը: Ջուրն այստեղ չի բավարարում ոչ միայն ոռոգման, այլև խմելու համար: Այդ առումով համեմատաբար նպաստավոր պայմաններում են այն երկրները, որոնք

*Սևանա լիճը՝
քաղցրահամ ջրի խոշորագույն
ջրավազանը Կարածաշրջանում*

տիրապետում են տարածաշրջանի խոշոր գետերի ակունքներին: Այդպիսիք են Թուրքիան, Վրաստանը և Հայաստանը, որտեղից սկիզբ առնող կամ հոսող գետերը (Եփրատ, Տիգրիս, Արաքս, Կուր) սնում են Սիրիայի, Իրաքի և Ադրբեջանի մեծ մասը:

Ջրային պաշարների հիմնախնդրի պատճառով Մերձավոր Արևելքը հաճախ պայթյունավտանգ է դառնում: Իսրայելը, 1967 թ. զավթելով արաբական տարածքները, վերահսկողության տակ վերցրեց Հորդանան գետի ջրերը, որոնք նրա համար կենսական նշանակություն ունեն: Նույն վիճակն է Գոլանի բարձունքներում: Իս-

րայելը չի համաձայնում վերադարձնել դրանք Սիրիային դարձյալ ջրի պատճառով. այդտեղից է հոսում երկրում օգտագործվող ջրի գրեթե մեկ քառորդը: Ջրի պատճառով ժամանակ առ ժամանակ սրվում են Թուրքիայի և նրա հարավային հարևանների հարաբերությունները:

Մասնագետների կարծիքով՝ առաջիկա 15-20 տարում Մերձավոր Արևելքի երկրների բնակչության թիվը կկրկնապատկվի: Դա նշանակում է, որ այդքան էլ կավելանա ջրի պահանջարկը, ինչն անխուսափելիորեն կհանգեցնի միջպետական հարաբերությունների սրման և միջազգային ընդհանուր լարվածության մեծացման:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Միջազգային հաղորդակցության ուղիները մշտապես պայքարի առարկա են եղել: Ինչո՞ւ: Մեր օրերում ինչպե՞ս է կարգավորվում այդ ուղիների օգտագործումը:
2. Ո՞ր ջրանցքների և նեղուցների աշխարհաքաղաքական նշանակությունն է ավելի կարևոր: Ներկայացրե՛ք դրանցից մեկ-երկուսը:
3. Բնական ռեսուրսների քանակն ու որակը հաճախ դառնում են քաղաքական գործոն: Որո՞նք են դրա պատճառները: Հարկապես ո՞ր ռեսուրսներն են այդպիսի նշանակություն ստանում:
4. Աշխարհաքաղաքական կարևոր գործոն է նաև քաղցրահամ ջուրը: Յո՛ւյց Կովք դա մեր տարածաշրջանի օրինակով: Տարածաշրջանի ո՞ր երկրները կարող են ջրային ռեսուրսները դարձնել քաղաքական ազդեցության միջոց:
5. Բացառե՛ք բառը, հասկացությունը.
Հերկուլեսյան դարպասներ, «Մեդաքսի ճանապարհ»:

ԳԼՈՒԽ 12 ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԴԱՍ 60-61. ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹ

*Էսպես հանգիստ, Էսպես սիրով,
Մեղրից անուշ լավ խոսքերով
Մեղր են քաշում, մին էլ հանկարծ...*

Հ. Թումանյան, «Մի կաթիլ մեղրը»

Բոլորիս է հայտնի այս պատմության շարունակությունը, թե ինչ է լինում, երբ հանկարծ մի կաթ մեղրը ծորում է ցած: Բաց թողնելով կատվի ու շան, խանութպանի ու «չորան ախպոր» պատմությունը՝ տեսնենք, թե ինչի վերածվեց հարևան գյուղերի միջև սկսված ընդհարումը:

*Ու դուրս եկան իրարու դեմ,
Հա՛ զարկեցին ու զարկեցին,
Կուրորեցին, կրրակեցին,
Ինչքան ավել կուրորեցին,
Էնքան ավել կարաղեցին,
Ջարդեցին իրար,
Ջրնջեցին իրար,
Կորան, գրնացին
Գեղնին հավասար:*

Մտորումներ: Վերընթերցե՛ք Հ. Թումանյանի սրեղծագործությունը և պատասխանե՛ք՝ արդյո՞ք սկսված պատերազմի իրական պատճառը «մի կաթիլ մեղրն» էր:

Միջգյուղական արյունալի ընդհարումը վերաճում է մեծ պատերազմի, որին հետևում են սովն ու երկրի ամայացումը: Գուցե այս ամենը բանաստեղծի երևակայության արդյո՞նքն է: Ցավոք, դա այդպես չէ: Թումանյանն իր անմահ բալլադը գրել է 1909 թ.: Ընդամենը հինգ տարի հետո՝ 1914 թ. ամռանը, սկսվելու էր Առաջին աշխարհամարտը, պատերազմ, որն իր ընդգրկումով իսկապես համաշխարհային էր (պատերազմին մասնակցում էր 38 երկիր՝ ավելի քան 1 միլիարդ բնակչությամբ, ինչը կազմում էր մոլորակի բնակչության գրեթե 2/3-ը), իսկ զոհերի թվով (շուրջ 10 մլն մարդ)՝ աննախադեպ: Մարդկությունը դեռ չէր հասցրել ամոքել իր վերքերը, երբ ընդամենը երկու տասնամյակ հետո՝ 1939 թ., սկսվեց երբևէ տեղի ունեցած ամենածանր, դաժան ու արյունալի պատերազմը՝ Երկրորդ համաշխարհայինը (միայն զոհվածների թիվը հասնում էր 60 միլիոնի):

1. ԽԱՂԱՂՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆ

Պատերազմ և խաղաղություն. այս խնդիրը մշտապես մարդկանց ուշադրության կենտրոնում է եղել: Ո՞րն է պատերազմի պատճառը, ինչպե՞ս կարելի է խուսափել դրանից, հաղթահարել հակամարտությունը և հասնել բաղձալի խաղաղության:

Տարբեր ժամանակների բազմաթիվ մեծ մտածողներ են խորհել մարդկության համար կենսականորեն կարևոր այս հարցերի շուրջ:

Հույն մեծ իմաստասեր **Պլատոնը**, օրինակ, գտնում էր, որ պատերազմները տեղի են ունենում հարստության պատճառով: Նոր ժամանակների անգլիացի փիլիսոփա **Թոմաս Հոբսը** պատերազմների պատճառ էր համարում մարդկանց բնական հավասարությունը, ինչը և հանգեցնում է բոլորի պատերազմին ընդդեմ բոլորի:

Մտորումներ: Չեք կարծիքով՝ ի՞նչ կարելի է հասկանալ «մարդկանց բնական հավասարություն» ասելով: Չէ՞ որ մարդիկ ծնվում են տարբեր ֆիզիկական և մտավոր կարողություններով, բնական և սոցիալական տարբեր պայմաններում:

*Գրյունվալդի ճակատամարտը (1410 թ.)
հեղինակ՝ Յան Մաբելյո*

Նոր ժամանակների ուրիշ մտածողներ, ի տարբերություն Հոբսի, այլ տեսակետներ ունեին: Չարգացնելով բնական իրավունքի տեսությունը՝ նրանք համարում էին, որ հավասարության հետևանք պետք է լինի ոչ թե բոլորի պատերազմն ընդդեմ բոլորի, այլ խաղաղությունն ու բարեկամությունը: XVIII դարի ֆրանսիացի փիլիսոփա **Պոլ Հոլբախը** խստորեն դա-

տապարտում էր պատերազմները՝ համարելով, որ դրանք միայն դժբախտություններ են բերում պատերազմող ժողովուրդներին: Հոլբախի կարծիքով՝ պատերազմ սկսողները տիրակալներն են, որոնք հանուն իրենց շահադիտական նպատակների պատրաստ են զոհաբերել ուրիշների կյանքը: Դատապարտելով պատերազմները՝ Հոլբախը, այնուամենայնիվ, չի մերժում արդարացի պատերազմները, որոնց նպատակը պետության, նրա ինքնիշխանության և տարածքային ամբողջականության պաշտպանությունն է: «Պատերազմն արդարացի է միայն այն ժամանակ, երբ այն անհրաժեշտ է. պատերազմն անհրաժեշտ է միայն այն ժամանակ, երբ ազգի բարեկեցությունն իսկապես վտանգված է: ...Պատերազմն օրինական և անհրաժեշտ է, երբ առանց դրա անհնարին է խաղաղության ապահովումը», – գրում է ֆրանսիական լուսավորականության նշանավոր ներկայացուցիչն իր «Պատերազմների մասին» աշխատության մեջ:

Պատերազմի և խաղաղության հարցերին մեծ ուշադրություն է դարձրել նաև նոր ժամանակների գերմանացի նշանավոր մտածող **Իմանուիլ Կանտը**: 1795 թ. նա հրապարակեց «Հավերժական խաղաղության» իր ծրագիրը, որտեղ առաջ էին քաշվում ժողովուրդների միջև խաղաղ հարաբերությունների հաստատման հնարավոր ուղիներ ու միջոցներ: Կանտը, մասնավորապես, կարծում էր, որ կառավարման հանրապետական ձևի տարածումը կնշանավորի միջազգային խաղաղության դարաշրջանի հաստատումը: Կանտը գտնում էր, որ պատերազմների հիմնական պատճառը պետությունների միջև նոր հարաբերություններ հաստատելու ձգտումն է: Որոշ ժամանակ հետո, սակայն, այդ հարաբերությունները փոփոխվելով կրկին հանգեցնում են զինված բախումների: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է ստեղծել պետությունների միջազգային միություն, որում յուրաքանչյուր պետություն իրեն ազատ կզգար և միաժամանակ չէր խանգարի ուրիշների զարգացմանը: Հավերժական խաղաղության կանոյան հայեցակարգն ուտոպիական բնույթ ուներ, սակայն

կարևոր է գիտակցելը, որ գերմանական դասական փիլիսոփայության հիմնադիրը դատապարտում էր պատերազմը, հանդես էր գալիս հումանիզմի պաշտպանության և պետությունների միջև իսկապես խաղաղասիրական հարաբերությունների հաստատման օգտին: Կանտի հայրենակից, մեծ փիլիսոփա **Հեգելը** գտնում էր, որ պատերազմը չի կարելի համարել միայն բացարձակ չարիք կամ պատահականություն: Հեգելն ուժեղ պետական իշխանության կողմնակից էր, ինչի բացակայությունը, նրա կարծիքով, հանգեցնում է հասարակության և պետության քայքայման: Այդ պատճառով պատերազմը նա համարում էր ամուր իշխանության հաստատման և հասարակական կյանքի առողջացման միջոց:

Պատերազմի տեսության ստեղծողներից էր գերմանացի ռազմական տեսաբան և պատմաբան, պրուսական գեներալ, «Պատերազմի մասին» եռահատոր աշխատության հեղինակ **Կարլ ֆոն Կլաուզեիցը** (1780-1831): Պատերազմը, գրում է նա, հանկարծակի չի առաջանում, այլ երկարատև նախապատրաստություն է ունենում որոշակի քաղաքականություն վարող կառավարությունների կողմից: **Պատերազմը քաղաքականության շարունակությունն է այլ միջոցներով:** Չպետք է մտածել, թե պատերազմ սկսվելուց հետո քաղաքական հարաբերությունները դադարում են, քանի որ պատերազմը, Կլաուզեիցի կարծիքով, քաղաքական հարաբերությունների ամբողջության մի մասն է: Հենց քաղաքականությունն է պատերազմ ծնում, ոչ թե հակառակը: Պատերազմ հայտարարած կառավարությունն այն սկսելուց առաջ որոշակի՝ իր շահերի բավարարմանն ուղղված քաղաքականություն է վարում, և երբ այդ քաղաքականությունը ցանկալի արդյունք չի տալիս, անցնում է քաղաքականության մյուս ձևին՝ պատերազմին: Դրա նպատակը հակառակորդի քաղաքականության տապալումն է ռազմական միջոցներով: Այսպիսով, **պատերազմը բռնության ակտ է, որի միջոցով պատերազմող կողմը փորձում է մյուսին պարտադրել իր կամքը:** Պատերազմը և քաղաքականությունն անբաժանելի են, և բոլոր պատերազմները պետք է դիտարկել որպես քաղաքական գործողություններ, քաղաքականության գործիքներ: Կլաուզեիցը, կարելի է ասել, տվեց պատերազմի՝ որպես սոցիալական երևույթի քաղաքագիտական-փիլիսոփայական բնութագիրը՝ սահմանելով այն որպես քաղաքականության շարունակություն բռնի մեթոդներով: Այդուհանդերձ, Կլաուզեիցին չհաջողվեց բացահայտել պատերազմի առաջացման պատճառները: Տարածված տեսակետներից մեկի համաձայն՝ այդ պատճառների բացահայտումը պահանջում է ուսումնասիրել առաջին հերթին մարդկանց կյանքի տնտեսական պայմանները: Պատերազմը բռնություն է, և բռնության քաղաքականության իրականացումը մեծապես կախված է պետության տնտեսական հզորությունից: Պատերազմ սկսող կամ, ինչպես ընդունված է ասել, ագրեսոր պետությունը ձգտում է ընդարձակել իր տնտեսական ազդեցության գոտին, օգտագործել պարտված կողմի հարստություններն իր շահերի օգտին: Պատերազմի նպատակները, իհարկե, դրանով չեն սահմանափակվում, քանի որ այն հետապնդում է ոչ միայն տնտեսական, այլև քաղաքական, հոգևոր, գաղափարական, աշխարհաքաղաքական և այլ շահեր:

Պատերազմները դասակարգվում են ըստ դրանց սոցիալ-քաղաքական հատկանիշների: Տարբերում են, մասնավորապես, **արդարացի** և **ոչ արդարացի** պատերազմներ: Արդարացի են համարում այն պատերազմները, որոնք մղվում են օտար ճնշումից ազատագրվելու, ազգային անկախության և հայրենիքն արտաքին ագրեսիայից պաշտպանելու համար:

Անփոփելով վերը շարադրվածը և փորձելով բնութագրել պատերազմը՝ որպես յուրահատուկ սոցիալական երևույթ, կարելի է ասել, որ՝

- պատերազմը պետությունների և այլ քաղաքական կազմավորումների, դրանց զինված ուժերի միջև մարտական գործողությունների ձևով տեղի ունեցող հակամարտությունն է.
- պատերազմը որոշակի քաղաքական նպատակների իրագործմանն ուղղված կազմակերպված, զինված բռնություն է: Պատերազմի նպատակների իրագործման գլխավոր միջոցը բանակն է: Միաժամանակ դրան են ուղղվում նաև հակամարտող կողմերի տնտեսական, դիվանագիտական, գաղափարական, տեղեկատվական և այլ միջոցները.
- պատերազմը հանգեցնում է հասարակական կյանքի բոլոր՝ քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, հոգևոր ոլորտների վիճակի որակական փոփոխությունների և անխուսափելի դարձնում ռազմական պահանջներին դրանց համապատասխանեցումը.
- պատերազմը հանգեցնում է մեծաթիվ մարդկային զոհերի, նյութական և հոգևոր արժեքների կորստի, քայքայիչ ազդեցություն է ունենում ամբողջ հասարակության վրա:

2. ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԸ

Պատերազմները մարդկային պատմության մշտական ուղեկիցն են եղել: Մարդկության պատմության ընթացքում գրանցված պատերազմների թիվը հասնում է 15 հազարի: Վերջին հինգուկես հազար տարվա ընթացքում մարդկությունը միայն շուրջ 300 տարի է ապրել առանց պատերազմի՝ լիարժեք խաղաղության պայմաններում: Ընդ որում՝ նկատելի է հետևյալ օրինաչափությունը. ժամանակի ընթացքում պատերազմի հաճախականությունը նվազել է, բայց մեծացել է դրանց ընդգրկումը: Պատերազմները դարձել են ավելի կործանարար, դաժան ու արյունալի: Երբ Ալեքսանդր Մակեդոնացին, Ք. ա. 334 թ. Եվրոպայից անցնելով Փոքր Ասիա, սկսեց իր արևելյան արշավանքը, ուներ ընդամենը 35 հազարանոց զորք: Նապոլեոն Բոնապարտի՝ 1812 թ. Ռուսաստանի դեմ պատերազմ սկսելու համար նախապատրաստած «Մեծ բանակը» արդեն ուներ ավելի քան 600 հազար զինվոր: Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ զենքի էր կոչվել 74 մլն, Երկրորդ համաշխարհայինին՝ 110 մլն մարդ:

Մասնագետները նշում են, որ սկզբում պատերազմներն ընթանում էին ցեղապետների, այնուհետև՝ թագավորների միջև, իսկ ավելի ուշ՝ ազգային պետությունների ձևավորումից հետո, ժողովուրդների միջև: XX դարում արդեն, ինչպես ընդունված է ասել, պատերազմի մեջ էին քաղաքական-գաղափարախոսական ուղղությունները (կոմունիզմ, ֆաշիզմ, լիբերալիզմ): Ներկայումս, տարածված տեսակետներից մեկի համաձայն, համաշխարհային հակասություններն առավել սրվում են **քաղաքակրթությունների** միջև:

Մի առանձնահատկություն ևս. հին և միջին դարերում սովորաբար պատերազմում էին երկու հակառակորդ պետություններ, նոր և նորագույն ժամանակներում՝ պետությունների խմբավորումներ: Նորագույն ժամանակներում, ինչպես հայտնի է, մարդկության մեծ մասին իրենց արյունոտ հորձանուտի մեջ ներքաշեցին երկու համաշխարհային պատերազմները:

1945 թ. ավարտվեց Երկրորդ աշխարհամարտը: Պատերազմի հանցագործները ստացան իրենց արժանի պատիժը: Հիմնադրվեց Միավորված ազգերի կազմակերպությունը, որն իր գլխավոր նպատակը հռչակեց խաղաղության պահպանումը և դատապարտեց պատերազմը որպես միջազգային հարցերի լուծման միջոց:

«Պատերազմը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ քաղաքական հարաբերությունների շարունակություն այլ միջոցների ներմուծումով»: Ընդունելով հանդերձ Կլաուզեիցի այս հիմնարար դրույթի նշանակությունը պատերազմի բնութագրման գործում՝ ասենք, որ այն լրացուցիչ, նորովի մեկնաբանության կարիք է զգում ժամանակակից՝ «միջուկային» դարաշրջանում: Միջուկային զենքի ստեղծումը էականորեն փոխեց պատերազմի և քաղաքականության հարաբերակցության՝ նախորդ դարաշրջանում ձևավորված հայեցակարգը: Նոր համաշխարհային պատերազմը, եթե այն սկիզբ առնի, անկասկած կլինի միջուկային պատերազմ, և դրա բոցերում կոչնչանա մարդկային քաղաքակրթությունն ընդհանրապես: Մարդկությունը, թվում է, մոտեցել է այն գիտակցությանը, որ **պատերազմը որպես միջազգային հարցերի լուծման միջոց պետք է բացառվի:**

Նացիստական Գերմանիայի բարձրաստիճանի զինվորական հանցագործների Նյուրնբերգյան դատավարությունը (1945-1946 թթ.)

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. **Ի՞նչ տեսակետներ ունեին պատերազմի մասին. Պլատոնը, Թ. Հոբսը: Համաձայն եք արդյոք Հոբսի տեսակետներին: Եթե ոչ, ինչո՞ւ:**
2. **Ո՞ր դեպքում է պատերազմն արդարացի՝ Հոլբախի կարծիքով: Փորձե՛ք մեկնաբանել այն:**
3. **Ինչպիսի՞ ծրագիր առաջադրեց Ի. Կանտը 1795թ.: Ինչո՞վ էր նա պայմանավորում միջազգային խաղաղության դարաշրջանի հաստատումը: Ի՞նչ էր առաջարկում ստեղծել Կանտը դրան հասնելու համար: Չե՞ր կարծիքով՝ ներկայումս գործող ո՞ր միջազգային կազմակերպությանը կարելի է այն նմանեցնել:**
4. **Համառոտ ներկայացրե՛ք պատերազմի մասին Կ. Կլաուզեիցի տեսակետները:**
5. **«Կլաուզեիցի այդ հիմնարար դրույթը լրացուցիչ, նորովի մեկնաբանության կարիք է զգում ժամանակակից՝ «միջուկային» դարաշրջանում»: Ինչի՞ մասին է խոսքը: Ի՞նչն է մեզանից պահանջում նորովի մեկնաբանել այն: Հիմնավորե՛ք պատասխանը:**

Գործնական աշխատանք: Ընթերցե՛ք ստորև բերվող լրացուցիչ նյութերը և փորձե՛ք համեմատել տարբեր դարաշրջաններում տեղի ունեցած պատերազմները. ի՞նչ ընդհանուր հատկանիշներ և ի՞նչ տարբերություններ կարող եք մատնանշել:

Ցեղից դեպի պետություն

Նախնադարյան ժողովուրդների հանրային կազմակերպությունները նույն նպատակն էին հետապնդում, ինչ որ մեր կազմակերպությունները, այն է՝ ընտանիքի, համայնքի, տեղական խմբի, ցեղի և ամբողջ ժողովրդի անվտանգության ու խաղաղության ապահովումը: Այնպիսի ցեղերի մոտ, ինչպիսիք էին ավստրալացիները, քասմանցիները, բուշմենները և հրոերկրացիները, իրավական անձ հանդիսանում էր ոչ թե առանձին

ընտանիքը կամ առանձին մարդը, այլ ամբողջ տեղական խումբը: Այդպիսի տեղական խմբի, օրինակ՝ ավատրալագիների մոտ տերիտորիան կարող էր գրավել մինչև չորս և նույնիսկ 10 հազար քառակուսի մղոն, որտեղ ապրում են 20-100 մարդ: Տվյալ խմբի կողմից «իրենը» համարվող այդպիսի տերիտորիայի սահմանները ճշտորեն հայտնի էին ոչ միայն իրեն, այլև հարևաններին: Եվ եթե «օտարերկրացիների» ներխուժումը խախտում էր այդ խմբի տարածքային իրավունքները, ապա դա անհապաղ հակազդեցությամբ էր առաջացնում ամբողջ խմբի և ոչ թե առանձին անձնավորության կամ ընտանիքի մեջ:

Թասմանցիների մոտ սահմանի խախտումը հավասարագոր էր պատերազմ հայտարարելուն: Նույնը կարելի է ասել ավատրալիական հավաքիչների և որսորդների մասին, որոնց մոտ սահմանների խախտումն անպայման պատերազմ էր առաջացնում: Բացի սահմանի խախտումից, տեղային խումբը պատերազմի էր դիմում սպանությունների կամ կանանց առևանգման դեպքերում: Բայց ինչպիսի իրավախախտումներ էլ որ լինեին, որպես մեղադրող հանդես էր գալիս ամբողջ խումբը, և հանցավորներին պատասխանատվության ենթարկելը երբեմն առանձին մարդու կամ ընտանիքի խնդիր չէր:

Մակայն պարզակենցաղ ժողովուրդների մոտ մարդու կյանքի նկատմամբ հոգատար վերաբերմունքի շնորհիվ նույնիսկ սահմաններ խախտելու դեպքերը չէին հանգում այնպիսի պատերազմների, որոնց նպատակը լիներ թշնամական խմբի գլխովին ոչնչացումը: Դրա փոխարեն տուժողները հակառակ կողմի հետ պայմանավորվում էին մարտիկների թվի մասին, որ պետք է ներկայացնեին երկու թշնամի կողմերը: Մեծ մասամբ վեճը լուծվում էր երկու տղամարդու մենամարտով, որոնցից յուրաքանչյուրը պայքարում էր իր խմբի հանձնարարությամբ և նրա իրավունքների համար: Այս դեպքում ևս պարտադիր չէր, որ մենամարտը վերջանար մենամարտողներից մեկն ու մեկի մահով. հարցը լուծելու համար բավական էր, որ նրանցից մեկն ուժասպառ լիներ և գետին գլորվեր: Այնուամենայնիվ, երբեմն մենամարտը վեր էր ածվում ընդհանուր ծեծկռտոցի, որին մասնակցում էին նույնիսկ կանայք:

Յուլիուս Լիպս, «Իրերի ծագումը. մարդկության կուլտուրայի պատմությունից»

Հայ-պարսկական պատերազմների մասին

Ապա Պարսից Շապուհ թագավորը զորք է հավաքում... սրանք Մերուժանին առաջնորդ բռնելով՝ ... ասպատակեցին Հայոց աշխարհը: ...

Կրակի ու ավերածի էին մատնում երկիրը, անթիվ մարդիկ էին կոտորում...: Նրանք առան Տիգրանակերտ մեծ քաղաքը, որ Աղձնիք գավառում էր... և այնտեղից քառասուն հազար ընտանիք անմիջապես գերի բռնելով՝ իրենք արշավեցին Մեծ Ծոփք գավառը: Այնտեղ էլ կային բերդեր, որոնց մի մասը գրավեցին, իսկ մի մասը չկարողացան առնել: Այնտեղից եկան պաշարեցին Անգեղ ամուր բերդը Անգեղ տան գավառում, որովհետև այնտեղ կային Հայոց շատ Արշակունի թագավորների գերեզմաններ և վաղուցվանից ի վեր այնտեղ ամրացված էին շատ գանձեր: Գնացին պաշարեցին բերդը և երբ տեղի ամրության պատճառով չկարողացան առնել, թողին ու գնացին: Շատ բերդեր էլ թողին անցան, որովհետև չէին կարողանում այն ամրոցների հետ կռվել: Նրանց ձեռքն անցավ միայն Անի բերդը Դարանաղի գավառում...: Բաց էին անում Հայոց նախկին թագավորների, քաջ Արշակունիների գերեզմանները և թագավորների ոսկորները գերի էին տանում: ...

Երբ այս ամենը կատարվում էր, գուժկան եկավ Արշակ թագավորի մոտ. նրան հայտնեցին, թե՝ «Դու այդտեղ Ատրպատականում նստած՝ թշնամուն սպասում ես դիմացից, իսկ թշնամիները քո թիկունքն անցնելով երկիրը կոտորեցին և հիմա գալիս են քեզ վրա»: Երբ այս լսեցին Հայոց Արշակ թագավորը և նրա Վասակ զորավարը, զորահան-

դես կազմեցին: Վասակ զորավարի ձեռքի տակ այդ ժամանակ պատրաստ գտնվեց պատերազմական գործի պիտանի մոտ վաթսուն հազար մարդ, ընտիր պատերազմողներ, որոնք միաբան, միասիրտ, հոժարակամ գնում էին պատերազմի, որպեսզի հասնեն ու պատերազմեն իրենց կանանց ու որդիների համար, իրենց կյանքը զոհեն երկրի համար, իրենց բնակած տեղերի համար, կռվեն իրենց եկեղեցիների համար, ... իրենց բնիկ տերերի՝ Արշակունիների համար: ...

Ապա Վասակ սպարապետն իր վաթսուն հազարով առաջ շարժվեց. իր ետևը թողեց Արշակ թագավորին սպասավորների հետ Մարաց աշխարհում մի ամուր տեղում, իսկ ինքը եկավ հասավ Հայաստանի միջնաշխարհը՝ Այրարատյան գավառը. այնտեղ գտնում է Պարսից զորքերը...: Վասակը խլում է նրանցից Հայաստան աշխարհի բոլոր գերիները, իսկ թագավորների ոսկորները, որ նրանցից Վասակը խլեց, տարան, թաղեցին Աղծք կոչված ամուր գյուղում՝ Այրարատ գավառում, որ գտնվում է Արագած մեծ լեռան նեղ ու դժվարամուտ խորշերից մեկում: ... Այնուհետև Արշակ թագավորը Վասակ զորավարի հետ պահպանում է երկիրը...:

Այս բոլորից հետո Մուշեղը՝ Վասակի որդին, հավաքեց բոլոր մարդկանց ազնվական գնդերից, որքան որ մնացել էին, և նրանց հետ միասին գնաց Հունաց թագավորի մոտ... և կայսրից խնդրեց Պապին՝ Արշակի որդուն, թագավոր դնել Հայոց աշխարհի վրա: ...

Եկան հասան Հայոց աշխարհը. Մուշեղը դառնում է Հայոց զորավար-սպարապետ իր հոր՝ Վասակի փոխանակ: ...

Եվ Հայոց զորավար ու սպարապետ Մուշեղն իր քառասուն հազարով գալիս հարձակվում է (Շապուհի) բանակի վրա ու կոտորում է բոլորին: Պարսից Շապուհ թագավորը մի ձիով փախչելով ճողոպրում է, իսկ բանակի ամբողջ բազմությունը սրի է անցկացնում Մուշեղը Հայոց զորքով: Շատերին կոտորեցին, Պարսից ավագներից շատերին ձերբակալեցին, ավար առան Պարսից թագավորի զանձերը, բռնեցին նաև տիկնանց տիկնոջը՝ մյուս կանանց հետ միասին: ... Բայց Պարսից Շապուհ թագավորի կանանց որևէ անարգանք հասցնել թույլ չտվեց Հայոց Մուշեղ զորավարը, այլ ... նրանց բոլորին ազատ արձակեց իրենց ամուսնու՝ Շապուհ թագավորի ետևից: Պարսիկներից էլ մարդիկ արձակեց, որ ողջ և անարատ գնան Պարսից Շապուհ թագավորի մոտ, իսկ Պարսից թագավորը զարմացավ Մուշեղի բարության, քաջության և ազնվության վրա, որ իրեն ոչ մի անարգանք չհասցրեց կանանց վերաբերմամբ:

Փավստոս Բուզանդ, «Հայոց պատմություն»

Մոնղոլների մասին

Այնտեղ պետք էր տեսնել, թե ինչպես սրերն անխնա կոտորում են տղամարդկանց ու կանանց, երիտասարդներին ու մանուկներին, ծերերին ու պառավներին, եպիսկոպոսներին ու քահանաներին, սարկավագներին ու դպիրներին: Ծծկեր մանուկները քարի էին խփվում, և գեղեցիկ կույսերը խառնակվում ու գերվում էին: Ահավոր էր նրանց կերպարանքի տեսքը, և անգութ էին նրանց որովայնի աղիքները: Միակին ու միամոր արտասուքներին չէին խղճում և ծերությանը երբեք չէին ողորմում: Ուրախությամբ էին դիմում սպանության, կարծես գնում էին հարսանիք կամ գինարբուր:

Ամբողջ երկիրը լցվեց մեռելների դիակներով, և չկար մեկը, որ թաղեր դրանք: Սիրելիների աչքերի արտասուքը սպառվել էր, և չկար մեկը, որ անօրենների ահից ընկածներին ողբար:

Մուգ հագավ եկեղեցին, և նրա գեղեցկության պայծառությունը վերացավ:

Կիրակոս Գանձակեցի, «Հայոց պատմություն»

ԴԱՍ 62. ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ

1. ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ

Միջազգային մարդասիրական իրավունքը, որը երբեմն անվանում են նաև «պատերազմի իրավունք», նոր ժամանակների ծնունդ է: Սակայն մինչ այդ էլ պատերազմների ժամանակ դրսևորվող մարդասիրության ու գթասրտության բազմաթիվ օրինակներ են եղել:

Շումերների մոտ պատերազմն արդեն որոշակիորեն կարգավորված էր, որ ներառում էր պատերազմի հայտարարությունը, զինադադարի հնարավորությունները, բանագնացների անձեռնմխելիությունը և խաղաղության պայմանագիրը: Բաբելոնի արքա Համմուրապիի օրենքները սկսվում են հետևյալ խոսքերով. «Ես հռչակում եմ այս օրենքները, որպեսզի ուժեղը չճնշի տկարին»: Այս շրջանում պատանդներին ազատ էին արձակում փրկագնի դիմաց:

«Իլիականում» Հոմերոսի նկարագրած պատերազմն արդեն զուրկ չէ ազնվության տարրերից. այստեղ պահպանվում է զինադադարը, և հարգանքով են վերաբերվում զոհված հակառակորդի աճյունին: Մրա կողքին, սակայն, ինչպիսի վայրագություններով է ուղեկցվում Տրոյայի կողոպուտը:

Ալեքսանդր Մակեդոնացին մարդասիրաբար է վարվում պարտվածների հետ, նա խնայում է Դարեհի ընտանիքի անդամների կյանքը և հրամայում հարգանքով վերաբերվել կանանց: Սակայն Հին Հունաստանում պարտված կամ գերեվարված թշնամին հաղթողի սեփականությունն էր դառնում, և վերջինս նրա հետ կարող էր վարվել ինչպես կամենար, կարող էր սպանել կամ ստրուկ դարձնել:

Միջնադարյան ասպետական կանոններն ինչ-որ չափով իրենց լուծման ներդրեցին միջազգային իրավունքի զարգացման մեջ: Պատերազմ հայտարարելը, բանագնացների անձեռնմխելիությունը, զենքի որոշ տեսակների արգելքը ժառանգել ենք այս շրջանից: Ասպետականությանն ենք պարտական այն գիտակցության համար, որ պատերազմը, ինչպես շախմատը, իր կանոններն ունի, և ոչ ոք չի շահի՝ խաղատախտակը շուտ տալով:

XIV դարի եվրոպացի ասպետների հանդերձանքն ու սպառնազինությունը (ժամանակակից նկար)

Մոտ 1280 թ. գրված «Վիքայաթը» պատերազմի օրենքների իսկական ժողովածու է, որ ստեղծվել է Իսպանիայում մավրերի իշխանության ծաղկման շրջանում: Այն թույլ չի տալիս սպանել կանանց, երեխաներին, ծերերին, հոգեկան հիվանդներին, հաշմանդամներին և բանագնացներին:

Լուսավորության դարաշրջանում փիլիսոփաները գտան, որ մարդիկ իրավահավասար են, և նրանց իրավունքները պետք է հարգվեն ու պահպանվեն պետությունների կողմից: Եվրոպայում պատերազմն աստիճանաբար ավելի մարդկային բնույթ էր կրում: Բանակների հրամանատարների միջև նախապես համաձայնագրեր էին կնքվում տուժածների վերաբերյալ, որոնք հաճախ ողջախոհության և չափավո-

րության նմուշներ էին: Այս համաձայնագրերից ամենանշանակալին Ֆրիդրիխ Մեծի և Բենջամին Ֆրանկլինի միջև կնքված «Բարեկամության և խաղաղության» պայմանագիրն է: Առաջին անգամ պայմանավորվող կողմերը «փոխադարձաբար պարտավորություն են ստանձնում աշխարհի առջև»՝ հավաստելով, թե պետությունների միջև կնքված պայմանագրի նպատակը մարդու պաշտպանությունն է:

1762 թ. Ժան-Ժակ Ռուսոն իր «Հասարակական դաշինքում» գրում էր. «Պատերազմը ոչ թե մարդկանց, այլ պետությունների միջև հարաբերություն է...: Զանի դեռ պատերազմի նպատակը թշնամի պետության ոչնչացումն է, ուրեմն մյուս կողմն իրավունք ունի սպանելու այդ պետության պաշտպաններին այնքան ժամանակ, քանի դեռ նրանք զենք են կրում: Սակայն հենց որ նրանք վայր դնեն այդ զենքն ու հանձնվեն, դադարում են թշնամի... լինելուց և դառնում են նորից սովորական մարդիկ, որոնց այլևս չի կարելի կյանքից զրկել»:

1859 թ. հունիսին ավստրիական և ֆրանս-իտալական բանակները բախվեցին **Սուլֆերինոյում** (Հյուսիսային Իտալիա): Սա պատմության ամենաարյունալի ճակատամարտերից մեկն էր, որից հետո 6000 սպանված և 36000 վիրավոր մնացին ռազմի դաշտում: Ճակատամարտի հաջորդ օրը Սուլֆերինո հասավ **Անրի Դյունանը** (Ժնևցի երիտասարդ գործարար): Երկար ժամանակ Դյունանին հանգիստ չէին տալիս այն պատկերները, որոնց ականատես էր եղել ինքը: Նման արհավիրքների կրկնությունը բացառելու բուռն ցանկությամբ տոգորված էլ նա գրեց իր հուզիչ «**Հուշեր Սուլֆերինոյի մասին**» գրքույկը, որտեղ, ականատեսի իր վկայությունները ներկայացնելուց բացի, երկու առաջարկություն էր անում.

- որ ամեն երկիր ստեղծի օգնության կամավոր մի կազմակերպություն, ընդ որում՝ դեռ խաղաղ պայմաններում, որը պատերազմի ժամանակ պատրաստ լինի օգնելու բժշկական կազմավորումներին,
- որպեսզի պետություններն ընդունեն «անխախտելի միջազգային սկզբունքներ», որոնք կերաշխավորեն ռազմական հոսպիտալների և բուժանձնակազմի իրավական պաշտպանությունը:

Առաջին առաջարկությունից ծնվեց Կարմիր խաչը, իսկ երկրորդը հիմք դրեց Ժնևյան իրավունքին. այս երկուսն անխզելիորեն կապված են իրար:

2. ՊԱՏԵՐԱԶՄ ՎԱՐԵԼՈՒ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ

Պատերազմը և միջազգային իրավունքը: Միջազգային մարդասիրական իրավունքը չի արգելում, բայց և չի խրախուսում պատերազմը: Այդ հարցում մարդասիրական իրավունքը հենվում է միջազգային իրավունքի այն դրույթների վրա, որոնք շարադրված են ՄԱԿ-ի Կանոնադրության մեջ: ՄԱԿ-ի Կանոնադրությունը, ինչպես հայտնի է, արգելում է պատերազմը: Պետությունները պարտավոր են բոլոր դեպքերում տարաձայնությունները լուծել խաղաղ ճանապարհով: Պետությունը, որն իր նպատակներին հասնելու համար փորձում է ուժ գործադրել այլ պետության նկատմամբ, ոտնահարում է միջազգային իրավունքը և ագրեսիա կատարում, եթե նույնիսկ դա արդարացված է:

Միջազգային մարդասիրական իրավունքի գործունեության ասպարեզն այլ է. այն սկսում է գործել, երբ զինված ընդհարումը փաստորեն սկսվել է, անկախ դրա պատճառներից: Այլ խոսքով՝ մարդասիրական իրավունքը գործի է դրվում այն բա-

նից հետո, երբ պատերազմը, չնայած ուժի կիրառման արգելքին, արդեն սկսվել է, և անկախ այն բանից՝ պատերազմն արդարացի է, քե՛ն ոչ:

Միջազգային մարդասիրական իրավունքը բաժանվում է երկու ճյուղի՝

- «**Ժնևի իրավունք**», որի նպատակն է պաշտպանել զինված ուժերի կազմից այն անձանց, ովքեր դադարել են ռազմական գործողություններին մասնակցելուց, և այն անձանց, որոնք անմիջականորեն չեն մասնակցում ռազմական գործողություններին, այսինքն՝ քաղաքացիական բնակչությանը.
- «**Հաագայի իրավունք**», որը սահմանում է զինված ընդհարման մեջ գտնվող կողմերի իրավունքները և պարտականությունները ռազմական գործողությունների ընթացքում և սահմանափակում հակառակորդին վնաս պատճառելու հնարավոր միջոցները:

Մարդասիրական իրավունքի ճյուղերի անվանումները ծագել են այն քաղաքների անուններից, որտեղ կնքվել են համապատասխան միջազգային պայմանագրերը: 1977 թ. հետո, երբ ընդունվեցին իրավունքի այս երկու ճյուղերի նորմերը միավորող Լրացուցիչ արձանագրությունները, վերը նշված տարանջատումն արդեն զուտ պատմական և ուսուցողական նշանակություն ստացավ:

1949 թ. օգոստոսի 12-ի Ժնևի չորս համաձայնագրերը միջազգային մարդասիրական իրավունքի հիմնական աղբյուր են: Դրանք են՝

- Գործող բանակներում վիրավորների և հիվանդների վիճակի բարելավման մասին համաձայնագիր (Ժնևի I համաձայնագիր),
- Ծովում զինված ուժերի կազմից վիրավորների, հիվանդների և նավաբեկյալների վիճակի բարելավման մասին համաձայնագիր (Ժնևի II համաձայնագիր),
- Ռազմագերիների հետ վարվելակերպի մասին համաձայնագիր (Ժնևի III համաձայնագիր),
- Պատերազմի ժամանակ քաղաքացիական բնակչության պաշտպանության մասին համաձայնագիր (Ժնևի IV համաձայնագիր):

Ժնևի համաձայնագրերը 1977 թ. հունիսի 8-ին համալրվեցին երկու լրացուցիչ արձանագրություններով.

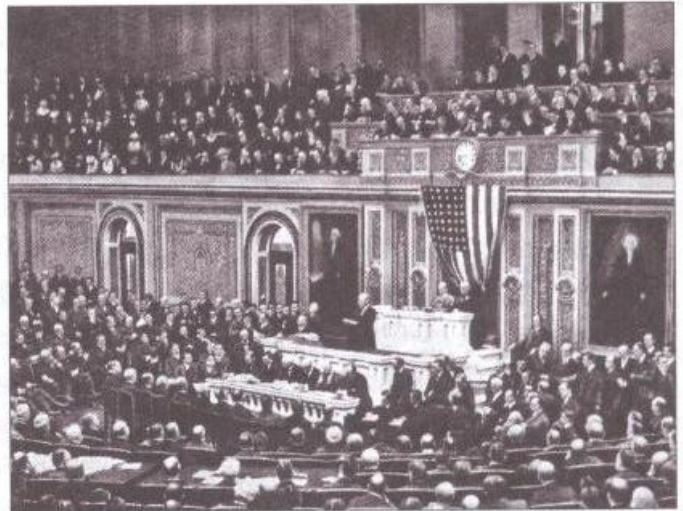
- Միջազգային զինված ընդհարումների զոհերի պաշտպանության մասին 1949 թ. օգոստոսի 12-ի Ժնևի համաձայնագրերին կից Լրացուցիչ արձանագրություն (Արձանագրություն I),
- Միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարումների զոհերի պաշտպանության մասին 1949 թ. օգոստոսի 12-ի Ժնևի համաձայնագրին կից Լրացուցիչ արձանագրություն (Արձանագրություն II):

Հայաստանի Հանրապետությունը միացել է նշված համաձայնագրերին և կից Լրացուցիչ արձանագրություններին 1993 թ. մարտի 31-ին:

Միջազգային մարդասիրական իրավունքը ճանաչում է զինված ընդհարումների երկու տեսակ՝ միջազգային բնույթի և ոչ միջազգային բնույթի ընդհարումներ: Այստեղ որպես տարբերակող հատկանիշ հանդես է գալիս պետական սահմանը: Միջազգային բնույթի զինված ընդհարումն առնվազն երկու պետությունների զինված ուժերի միջև բախումն է: Ազգային-ազատագրական պատերազմը նույնպես համարվում է միջազգային բնույթի զինված ընդհարում: Ոչ միջազգային բնույթի զինված ընդհարումը որևէ պետության տարածքում վերջինիս կանոնավոր զինված ուժերի և կազմակերպված զինված խմբի կամ կազմակերպված զինված խմբերի միջև բախումն է:

Անհրաժեշտ է իմանալ նաև միջազգային մարդասիրական իրավունքի հիմքում ընկած երկու կարևոր հասկացություն՝ **մարտիկ և պաշտպանության ներքո գտնվող անձ**:

1977 թ. Լրացուցիչ I արձանագրության հոդված 43-ը սահմանում է. «**Ընդհարման մեջ գտնվող կողմի զինված ուժերի կազմի մեջ մտնող անձինք ... հանդիսանում են մարտիկներ...**»: Սահմանումը բավականաչափ հստակ է. պետության զինված ուժերի յուրաքանչյուր զինվոր մարտիկ է: Նույն հոդվածում որպես բացառություն նշվում է, որ բժշկական և հոգևոր անձնակազմը մարտիկի կարգավիճակ չունի: Հոդված 43-ն այնուհետև նշում է, որ մարտիկները «**իրավունք ունեն անմիջական մասնակցություն ունենալ ռազմական գործողություններին**»:

ԱՄՆ-ի նախագահ Վուդրո Վիլսոնը խնդրում է Կոնգրեսի համաչափությունը Գերմանիային պատերազմ հայտարարելու համար. Առաջին համաշխարհային պատերազմ, 1917թ.

ունենալ ռազմական գործողություններին»: Սա նշանակում է, որ միայն մարտիկն իրավունք ունի մասնակցելու ռազմական գործողություններին: Մարտիկը ռազմական գործողությունների **թույլատրված օբյեկտ** է, այսինքն՝ նրա նկատմամբ կարելի է զենք գործադրել: Այսպիսով՝ մարտիկը և միայն նա մարտնչելու իրավունք ունի: Նա իրավունք ունի ուժ կիրառելու, նույնիսկ սպանելու՝ առանց դրա համար անձնական պատասխանատվության ենթարկվելու, ինչը տեղի կունենար, եթե նույն գործողությունները նա կատարեր որպես սովորական քաղաքացի: Սակայն մարտիկը գործողությունների լիակատար ազատություն չունի, քանի որ այն միջոցներն ու մեթոդները, որ նա ընտրում է ռազմական գործողությունների ընթացքում, սահմանափակվում են միջազգային իրավունքով: Այդ սահմանափակումներն էլ, մասնավորապես՝ դրանց պատերազմելուն վերաբերող մասը, կազմում են Հաագայի իրավունքը և հանդիսանում, ինչպես նշվեց, միջազգային մարդասիրական իրավունքի մասը:

Պաշտպանության ներքո գտնվող անձը նա է, ով Ժնևի համաձայնագրերի և Լրացուցիչ արձանագրությունների հիման վրա հատուկ պաշտպանության կամ հատուկ հովանավորյալ անձի կարգավիճակ ունի: Ժնևյան իրավունքն առանձնացնում է պաշտպանության ներքո գտնվող անձանց մի քանի խումբ՝ վիրավորներ, հիվանդներ, նավաբեկյալներ, ինչպես զինված ուժերի կազմից, այնպես էլ քաղաքացիական բնակչությունից (ռազմագերիներ, հակառակորդի տարածքում կամ օկուպացված տարածքներում գտնվող անձինք և այլն):

9-րդ դասարանի «Հասարակագիտություն» դասընթացից վերհիշե՛ք մարդասիրական իրավունքի հիմնական նորմերը:

Պատերազմելու մեթոդների և միջոցների սահմանափակումը: Ժնևի համաձայնագրերի 1977 թ. Լրացուցիչ I արձանագրության մեջ ասված է. «Ցանկացած զինված ընդհարման դեպքում ընդհարման մեջ գտնվող կողմերի՝ պատերազմելու մեթոդների և միջոցների ընտրության իրավունքն անսահմանափակ չէ»:

Պատերազմելու արգելված միջոցներից է **ուխտադրությունը**: Ուխտադրու-

թյուն է, երբ հարձակվում են սպիտակ դրոշ պարզած կամ ձևացնում են, թե շարքից դուրս են եկել՝ օգնության շտապող հակառակորդին ոչնչացնելու նպատակով: Մյուս կողմից՝ այնպիսի սովորական ռազմական խորամանկությունները, ինչպիսիք են քողարկումը, կեղծ ռազմական գործողությունները կամ ապատեղեկատվությունը, որոնց նպատակն է մոլորության մեջ գցել հակառակորդին, իհարկե, արգելված չեն:

Արձանագրություն I-ն արգելում է ոչ ընտրողական գործողություն ունեցող զենքի և զինամթերքի կիրառմամբ հարձակումները: Դա նշանակում է, որ արգելված են այն զենքն ու զինամթերքը, որոնք ռազմական նշանակետին ճշգրիտ ուղղելու անհնարինության հետևանքով հարվածում են նաև քաղաքացիական անձանց և քաղաքացիական օբյեկտների (օրինակ՝ հրթիռները, որոնք դժվար է ճշգրիտ ուղղորդել):

Ցանկացած դեպքում արգելվում է ոչ մեկին չխնայելու հրաման տալը կամ ռազմական գործողություններն այդ կերպ վարելը: Հակառակորդ բանակի այն զինվորին ոչնչացնելը, որն ակնհայտորեն զենքը վայր է դրել կամ շարքից դուրս է եկել, մարդասպանություն է:

Արգելվում են նաև այնպիսի զենքերի կամ արկերի օգտագործումը, որոնք «կարող են ավելորդ վնասներ կամ ավելորդ տառապանքներ պատճառել»: Անշուշտ, պատերազմն ինքնին դաժան երևույթ է: Այս կանոնով, սակայն, արգելվում է այնպիսի զենքի և զինամթերքի օգտագործումը, ինչը կարող է հետապնդվող ռազմական նպատակներին ոչ անհրաժեշտ վնասներ պատճառել, որոնք, հետևաբար, անտեղի են:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Անցյալի մարդասիրական մտքի ի՞նչ հուշարձաններ կարող եք նշել:
2. Պատերազմ վարելու ո՞ր չեղերն էին անհարկի ասպետական կանոններին:
3. Ի՞նչ ճյուղերի է բաժանվում միջազգային մարդասիրական իրավունքը:
4. Թվարկե՛ք միջազգային մարդասիրական իրավունքով արգելված պատերազմելու մի քանի մեթոդներ և միջոցներ:
5. 1977թ. Լրացուցիչ I արձանագրությունը հասկանալի դրույթ է պարունակում, որով արգելվում է ռազմական գործողությունների ժամանակ քաղաքացիականները, ինչպես, օրինակ՝ Կարմիր խաչը կամ Կարմիր մահիկը, օգտագործել ոչ իրենց նշանակությամբ: Տարբերանշանների չարաշահումը դադարապարտելի է, որովհետև... (քննարկե՛ք և նշե՛ք առնվազն երկու պատճառ):
6. Բացարկե՛ք բառը, հասկացությունը, մարտիկ, պաշտպանության ներքո գտնվող անձ:

Ինքնուրույն աշխատանք: Ուսուցչի բաշխմամբ պատրաստեք զեկուցումներ հետևյալ թեմաներով. «Գործող բանակներում վիրավորների և հիվանդների վիճակի բարելավման մասին համաշայնագիրը», «Ծովում զինված ուժերի կազմից վիրավորների, հիվանդների և նավաբեկյալների վիճակի բարելավման մասին համաշայնագիրը», «Ռազմագերիների հետ վարվելակերպի մասին համաշայնագիրը», «Պատերազմի ժամանակ քաղաքացիական բնակչության պաշտպանության մասին համաշայնագիրը»:

ԴԱՍ 63-64. ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ: ՀԱՐԱՎԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲՆՈՒՅԹԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Պատերազմների բովանդակությունը, դրանց նպատակները կարող են տարբեր լինել, բայց գլխավոր նպատակը եղել և մնում է պետական սահմանների փոփոխությունը, պետության զբաղեցրած աշխարհագրական տարածքի ընդարձակումը, նրա քաղաքական, ռազմական, տնտեսական ազդեցության մեծացումը: Այդպիսին էին և՛ երկու համաշխարհային պատերազմները, և՛ դրանից հետո սկսված «սառը պատերազմը», և՛ այսօր էլ շարունակվող «տաք» պատերազմները:

Ներկայումս աշխարհում հաշվվում է մոտ 300 վայր, որոնց շուրջը բորբոքված պայքարը կարող է բնութագրվել որպես տարածքային հակամարտություն: Դրանց մեկ երրորդը, այսպես կոչված, «թեժ կետերն» են, որտեղ հակամարտությունը զինված բախումների տեսք է ստացել:

Տարածքային հակամարտություններն ըստ իրենց բնույթի կարելի է բաժանել երկու խմբի.

- հակամարտություններ պետությունների միջև,
- հակամարտություններ պետությունների ներսում:

Հակամարտությունների մեծ մասը լուծվում է պատերազմի միջոցով, հաղթողի իրավունքով: Շատ դեպքերում վեճը դրանից հետո էլ իր լուծումը չի գտնում և տասնամյակներ, անգամ հարյուրամյակներ շարունակ փչացնում է հարևան ժողովուրդների ու պետությունների հարաբերությունները:

Եվրոպայում վիճելի տարածքներ են եղել Սաարի մարզը՝ Ֆրանսիայի ու Գերմանիայի միջև, Տրանսիլվանիան՝ Հունգարիայի և Ռումինիայի միջև, Մակեդոնիան՝ Բուլղարիայի, Հունաստանի ու Սերբիայի միջև, Տրիեստը՝ Իտալիայի և Հարավսլավիայի միջև, Սիլեզիան՝ Գերմանիայի և Լեհաստանի միջև և այլն:

Պատմությանը հայտնի են տարածքային վեճերի խաղաղ լուծման օրինակներ՝ բանակցությունների միջոցով կամ էլ Միջազգային դատարանի վճռով:

Հետաքրքրական է, օրինակ, աֆրիկյան Լիբիա և Չադ պետությունների սահմանի վրա գտնվող Աուգու կոչվող տարածքի պատմությունը: ՀՀ տարածքի գրեթե քառապատիկը կազմող այդ տարածքն ընկած է Սահարայի անմարդաբնակ անապատում և ձգվում է ամբողջ պետական սահմանի երկայնքով: Որոշ տվյալներով՝ Աուգու գոտու ընդերքը հարուստ է նավթի և ուրանի պաշարներով: 1970-ական թթ. սկզբին Լիբիան օկուպացրեց այն: Կորցրած տարածքը վերադարձնելու Չադի բազմաթիվ փորձերը, այդ թվում՝ զինված ուժով, արդյունք չտվեցին: Ի վերջո հակամարտող կողմերը որոշեցին դիմել Հաագայի Միջազգային դատարան՝ նախօրոք հայտարարելով, որ կրնդունեն նրա ցանկացած վճիռը: 1994 թ. դատարանը վճռեց, որ Աուգուն պատկանում է Չադին: Լիբիան, միջազգային դիտորդների հսկողությամբ, իր զորքերը դուրս բերեց վիճելի գոտուց:

Եվրոպայում տարածքային վեճի խաղաղ լուծման օրինակ է Տրիեստը: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո Տրիեստին հավակնում էին Իտալիան և Հարավսլավիան: Երկարատև բանակցություններից հետո հակամարտող կողմերը համաձայնության եկան. որոշվեց բաժանել վիճելի տարածքը: Արևմտյան՝ փոքր մա-

սը Տրիեստ նավահանգստով անցավ Իտալիային, իսկ արևելյան մեծ մասը՝ Հարավսլավիային:

2. ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՓՈԽԵՐԸ

Ներպետական տարածքային-ազգային հակամարտությունները ծավալվում են նույն օրինաչափություններով և անցնում զարգացման նույն փուլերը: Մասնագետները հակամարտությունների զարգացման չորս փուլ են առանձնացնում. **քաքնված, բացահայտ դրսևորման, ակտիվ ընթացքի և հետևանքների:**

Առաջին և երկրորդ փուլերում հակամարտությունը նոր է սկսում ձևավորվել ու դրսևորվել. երկրում իշխող դիրք գրավող, մեծամասնություն կազմող ազգը և այն ներկայացնող պետական իշխանությունն առայժմ կարող են կանխարգելել հակամարտության հետագա ծավալումը, ընդունելով և իրականացնելով այնպիսի որոշումներ, որոնք միասնական, հավասար և լիակատար քաղաքացիության սկզբունքներ կապահովեն բոլոր ազգերի ներկայացուցիչների համար՝ թույլ չտալով որևէ խտրականություն ազգային, կրոնական կամ այլ հիմունքներով:

Ակտիվ ընթացքի փուլը հակամարտության բորբոքման վիճակն է, երբ մինչ այդ չի հաջողվել կարգավորել հակամարտությունը, և այն վերաճել է կազմակերպված մարտական գործողությունների: Այս փուլում սովորաբար հակամարտող կողմերին բացահայտ օժանդակություն են ցույց տալիս իրենց հայրենակիցներն արտասահմանից: Հաճախ հակամարտությունը «միջազգայնացվում է», այսինքն՝ դրա անմիջական մասնակիցները, ի վիճակի չլինելով սեփական ուժերով հաղթահարել այն, դիմում են միջազգային հանրության օժանդակությանը, որն էլ միջամտում է հակամարտությանը: Այնուհետև գլխավոր նպատակ է դառնում՝ ցանկացած միջոցներով դադարեցնել մարտական գործողությունները, հաստատել զինադադար և բանակցությունների միջոցով ձեռնամուխ լինել հակամարտության քաղաքական կարգավորմանը:

Հակամարտության հետևանքները կարող են լինել երկու տեսակի: Առաջին՝ վերադարձ հակամարտության ելակետային վիճակին և քաղաքական, տնտեսական և այլ բարեփոխումների անցկացում: Այդ բարեփոխումները պետք է ընդունելի լինեն հակամարտող կողմերի համար. դրանք կարող են նախատեսել նաև փոքրամասնություն կազմող ազգային համայնքին պետության ներսում քաղաքական ինքնորոշման իրավունք տրամադրելը կամ իրավունքների ընդլայնումը: Այսինքն՝ կարող է ստեղծվել նոր տարածքային քաղաքական միավոր՝ ինքնավար տարածք, կամ կարող է բարձրացվել արդեն եղած միավորի կարգավիճակը, ինչպես դա կատարվեց Ռուսաստանի Դաշնությունում ԽՍՀՄ կազմալուծումից հետո: Այստեղ բոլոր նախկին ինքնավար հանրապետություններն ու ինքնավար մարզերը ստացան հանրապետության կարգավիճակ և դարձան դաշնության սուբյեկտներ:

Երկրորդ՝ փոքրամասնություն կազմող ազգային համայնքի անջատումը մեծամասնության պետությունից և սեփական ինքնիշխան պետության ստեղծումը: Այդպիսի օրինակ են Նամիբիան և Էրիտրեան, որոնք, անջատվելով համապատասխանաբար Հարավաֆրիկյան Հանրապետությունից և Եթովպիայից, անկախություն ստացան, պաշտոնապես ճանաչվեցին միջազգային հանրության կողմից և դարձան ՄԱԿ-ի անդամ:

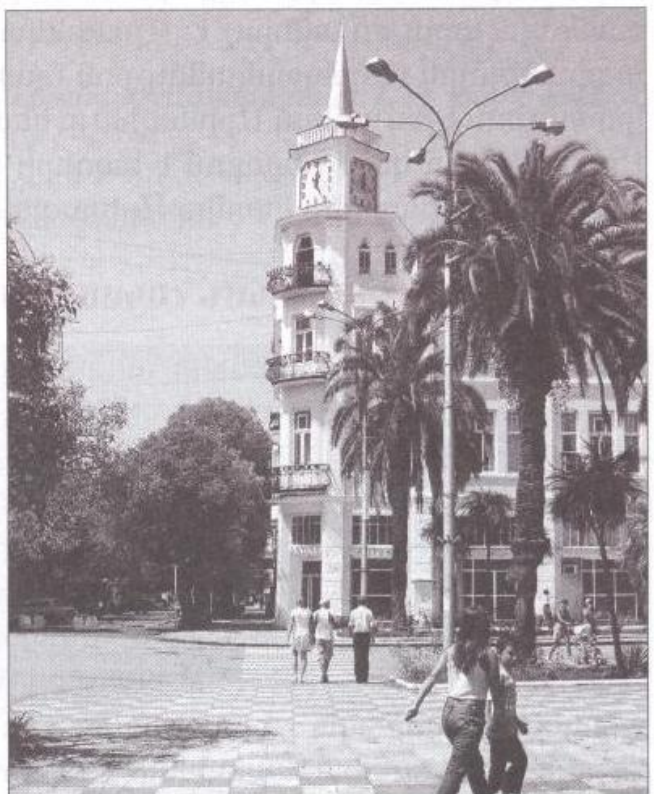
3. ՎՐԱՑ-ԱՐԽԱԶԱԿԱՆ ՀԱԿԱՍՏԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆ

Վրացիների և արխագների՝ կովկասյան այդ երկու տեղաբնիկ ժողովուրդների փոխադարձ շփումներն ու հարաբերությունները դարավոր պատմություն ունեն։ VIII-X դարերում վրացական պետության անմիջական հարևանությամբ գոյություն է ունեցել անկախ Արխագական թագավորություն։ Արխագիան X-XIII դարերում Վրաստանի և Իմերեթիայի հետ կազմել է մեկ միասնական պետություն, XIII դարի վերջերին նվաճվել է մոնղոլների կողմից, իսկ XVI դարից սկսած գտնվել է Թուրքիայից կախյալ վիճակում։ XIX դարի սկզբին այն մտել է Ռուսական կայսրության կազմի մեջ սկզբում որպես Արխագական ինքնավար իշխանություն, իսկ ավելի ուշ՝ Սուխումի օկրուգ։

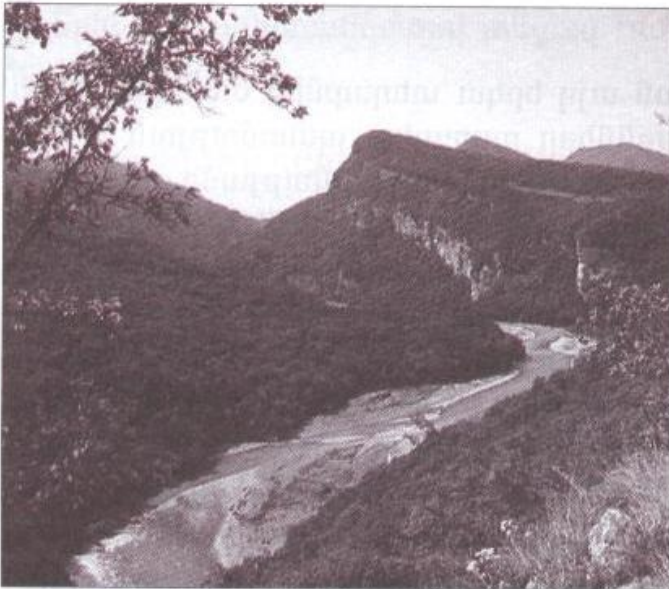
Հոկտեմբերյան հեղափոխությանը (1917 թ.) հաջորդած տարիներին Արխագիան արյունալի կռիվների թատերաբեմ էր։ Բախվում էին Խորհրդային Ռուսաստանի 11-րդ Կարմիր բանակը, սպիտակգվարդիական դենիկինյան բանակը և Վրացական դեմոկրատական հանրապետության զինված ուժերը։ 1921 թ. մարտին Արխագիան հռչակվեց անկախ խորհրդային սոցիալիստական հանրապետություն, այնուհետև նույն թվականի դեկտեմբերին դաշնակցային պայմանագրով միավորվեց մինչ այդ խորհրդայնացված Վրաստանի հետ։ Այդպիսի հավասար կարգավիճակում էլ Վրաստանը և Արխագիան Հայաստանի ու Ադրբեջանի հետ միասին մտան նորաստեղծ Անդրկովկասի Խորհրդային Սոցիալիստական Դաշնային Հանրապետության (Անդրֆեդերացիայի) մեջ։ Իրավիճակը, սակայն, փոխվեց 1931 թ., երբ Արխագիան դարձավ ինքնավար հանրապետություն Վրաստանի կազմում։

Վրաստանի կազմում նոր, ենթակա կարգավիճակը և հատկապես Հայրենական մեծ պատերազմին հաջորդած տարիներն արխագներին «ճնշված ազգ» լինելու զգացողության խորացման նոր առիթներ տվեցին։ 1945 թ. Վրաստանում ընդունվեցին կուսակցական որոշումներ, որոնք նրանց կողմից ընդունվեցին որպես արխագական ազգային դպրոցը վերացնելու և դրանով իսկ արխագներին մշակութային ուժացման (ասիմիլացիայի) ենթարկելու փորձ։ Նոր նշանակություն ձեռք բերեց հակամարտության մյուս բաղադրիչը՝ ժողովրդագրականը։ Շարունակվում էր դեռևս ցարական իշխանության կողմից իրականացվող Արխագիայի բնակչության ազգային կազմի փոփոխության քաղաքականությունը։ Դրա արդյունքում հակամարտության ակտիվ փուլի նախօրյակին՝ 1980-ական թթ. վերջերին, արխագները կազմում էին Արխագիայի բնակչության ընդամենը 17.5 տոկոսը։

Վրաց-արխագական հակամարտությունը զինված ընդհարումների բնույթ ստացավ, երբ 1990 թ. ակնհայտ դարձավ խորհրդային միասնական պետության մո-

Սուխում քաղաքը

Արխագիան Վրաստանին կապող
Կողորի կիրճը

տալուտ անկումը: Արխագական Ինքնավար ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը քվեարկեց Արխագիայի անկախության օգտին, իսկ 1992 թ. հուլիսին ընդունեց օրենք անկախ Արխագիայի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության 1925 թ. Սահմանադրությունը գործողության մեջ դնելու մասին: Անկախություն հռչակած Արխագիայի և Վրաստանի միջև լայնամասշտաբ ռազմական գործողություններ սկսվեցին 1992 թ. օգոստոսին, երբ 2000-անոց վրացական զորախումբը մտավ Արխագիա: Սեպտեմբերին Մոսկվայում կայացած եռակողմ բանակցությունների (Արխագիա, Վրաստան, Ռուսաստան)

արդյունքում արյունահեղությունը դադարեցվեց, հաստատվեց զինադադար, որը, սակայն, հետագայում բազմիցս խախտվեց:

Վրաց-արխագական հակամարտության կարգավորման խնդրով զբաղվել են մի շարք միջազգային կազմակերպություններ՝ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը, Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության կազմակերպությունը (ԵԱՀԿ), ՆԱՏՕ-ն: Հակամարտող կողմերի միջև խաղաղ բանակցությունների հիմնական միջնորդի պատասխանատվությունը դրված է ԵԱՀԿ-ի վրա, իսկ հակամարտության գոտում խաղաղարար գործողություններն իրականացնում են Ռուսաստանի Դաշնության զինված ուժերը: Հակամարտության կարգավորման հեռանկարն առայժմ անորոշ է: Վրացական կողմը շարունակում է պնդել պետության տարածքային ամբողջականության պահպանման սկզբունքի վրա և պատրաստակամություն է հայտնում Արխագիայի հետ միավորվել դաշնակցային հիմունքներով: Արխագական կողմը պնդում է ազգերի ինքնորոշման իրավունքի ճանաչման սկզբունքի և Վրաստանի կողմից Արխագիայի անկախությունը ճանաչելու վրա:

4. ՎՐԱՑ-ՀԱՐԱՎՕՍԵԹԱԿԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ներկա օտերի նախնիները՝ ալանները, սեփական պետություն են ունեցել դեռևս IX դարում: Մինչև XVIII դարի վերջը երկիրը Թուրքիայի տիրապետության տակ էր: Ռուսաստանին անցել է մաս առ մաս՝ 1774 թ. Հյուսիսային Օսեթիան, և 1801 թ.՝ Հարավային Օսեթիան:

Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո ինչպես հյուսիսային, այնպես էլ հարավային օտերը չեն ճանաչել անկախացած Վրաստանի գերիշխանությունը և զինված պայքար են մղել նրա դեմ: Վրաստանի խորհրդայնացումից հետո Օսեթիան Ռուսաստանի 11-րդ Կարմիր բանակի միջամտությամբ Կովկասյան լեռնաշղթայի ջրբաժանով տրոհվել է երկու մասի: Հյուսիսում՝ Ռուսաստանի կազմում, ստեղծվել է Հյուսիսօսեթական Ինքնավար Մարզը (1936 թ.՝ Ինքնավար Հանրապետություն), իսկ հարավում՝ Վրաստանի կազմում՝ Հարավօսեթական Ինքնավար Մարզը (3.9 հազ. քառ. կմ տարածքով): Այդուհանդերձ, Օսեթիայի երկու մասի բաժանված լինե-

Միեմարիկ քարտեզ. Օսեթիա, Վրաստան, Ռուսաստան և Աբխազիա

դարեցման ռեժիմի խախտումը: Վերջինս իր հերթին հաստատում էր, որ առաջինը Վրաստանն է կրակ բացել:

2008 թ. օգոստոսի 8-ին հակամարտությանը Հարավային Օսեթիայի կողմից պաշտոնապես միացավ Ռուսաստանը՝ վրացական կողմին «խաղաղության հարկադրելու գործողության» հիմնավորումով, իսկ հաջորդ օրը՝ օգոստոսի 9-ին, Աբխազիան՝ Չճանաչված պետությունների համագործակցության անդամների միջև ռազմական փոխօգնության պայմանագրի շրջանակներում: Օգոստոսի 12-ին և 13-ին Ռուսաստանը և Աբխազիան հաջորդաբար հայտարարեցին ռազմական գործողություններն ավարտելու մասին: Դրան հաջորդեց ռազմական գործողություններին մասնակից պետությունների ղեկավարների կողմից վրաց-հարավօսեթական հակամարտության խաղաղ կարգավորման՝ Ֆրանսիայի նախագահի միջնորդությամբ ձեռք բերված ծրագիրը:

2008 թ. օգոստոսի 26-ին Ռուսաստանը պաշտոնապես ճանաչեց Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի անկախությունը: Ավելի ուշ դրան միացան նաև Նիկարագուան, Վենեսուելան և Նաուրու Հանրապետությունը (Խաղաղ օվկիանոսի կղզիներից մեկում գտնվող ոչ մեծ պետություն):

Վրաց-աբխազական և վրաց-հարավօսեթական հակամարտությունն այսօր գերազանցապես քաղաքական և դիվանագիտական բնույթ է ստացել:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ խմբերի կարելի է բաժանել փարածքային հակամարտությունները: Ներկայումս աշխարհում հակամարտության քանի՞ օջախ կարելի է հաշվել, և դրանց ո՞ր մասն է համարվում «քեժ կեյ»:
2. Թվարկե՛ք փարածքային հակամարտությունների չեզ հայրնի օրինակներ:

Պատմությանը հայրնի՞ են փարածքային վեճերի խաղաղ լուծման օրինակներ:
Ի՞նչ եղանակներով են դրանք լուծում սրացել:

3. Հակամարտությունների զարգացման ինչպիսի՞ փուլեր են սովորաբար առանց-նացնում: Համառոտակի բնութագրե՛ք դրանք:
4. Հաջորդաբար ներկայացրե՛ք վրաց-աբխազական և վրաց-հարավօսեթական հա-կամարտությունները.
 - դրանց պատմական արմատները,
 - ընթացքը խորհրդային իշխանության հաստատման շրջանում և հեպազա պատմական ժամանակներում,
 - իրավիճակը ԽՍՀՄ փլուզման նախօրեին և դրան հաջորդող տարիներին:

Գործնական աշխատանք: Սրորև ներկայացվում են վրաց-հարավօսեթական հակա-մարտությանը ներգրավված կողմերի տեսակետները 2008 թ. օգոստոսյան պատերազմի շարժառիթների վերաբերյալ: Խմբային եղանակով քննարկե՛ք և փորձե՛ք մեկնաբանել կող-մերի վարկածները:

Վրաստանի վարկածը

Պատերազմի առաջին ժամերին Վրաստանի կառավարությունն իր գործողություն-ները պատճառաբանում էր այն բանով, որ «անջատողականները հարձակում էին ձեռ-նարկել Յիսինվալիի մերձակա գյուղերի վրա»՝ դա անելով ի պատասխան Վրաստանի կողմից կրակի միակողմանի դադարեցման:

Օգոստոսի 8-ին վրացական խաղաղապահ ուժերի հրամանատարը Հարավային Օսեթիայում Վրաստանի գործողություններն անվանեց «Յիսինվալիի տարածաշրջա-նում սահմանադրական կարգի հաստատման օպերացիա»:

Օգոստոսի 9-ին Վրաստանի խորհրդարանը հաստատեց նախագահ Մ. Սահակա-շվիլիի հրամանագիրը ռազմական դրություն մտցնելու և զորահավաք անցկացնելու վե-րաբերյալ: Հրամանագրի տեքստում ռազմական դրություն մտցնելը հիմնավորվում էր «տարածաշրջանում անկայունության, խաղաղ բնակչության նկատմամբ զինված հար-ձակումների և բռնության փաստերի կանխարգելման, մարդու իրավունքների և ազա-տությունների պաշտպանության» անհրաժեշտությամբ:

Վրացական կողմի պաշտոնական հայտարարությունների համաձայն՝ Վրաստանի տարածքում գտնվող ռուսաստանյան խաղաղապահ ուժերը «իրականում օկուպացիոն զորքեր են, որոնց գլխավոր նպատակը ոչ թե հակամարտության կարգավորումն է, այլ վրացական տարածքների յուրացումը»:

2008 թ. նոյեմբերի 5-ին ՆԱՏՕ-ի հովանավորությամբ Ռիգայում կայացած մամու-լի պաշտոնական ասուլիսում Վրաստանի նախագահ Մ. Սահակաշվիլին ներկայաց-րեց պատերազմի սկիզբ առնելու վերաբերյալ իր վարկածը, համաձայն որի տվյալ պատերազմը Ռուսաստանի ագրեսիան է Վրաստանի նկատմամբ, որի սկիզբ պետք է համարել Ռուսաստանի Սևծովյան նավատորմի տեղաշարժը Սևաստոպոլից դեպի Վրաստանի ծովափնյա շրջաններ, ինչը տեղի է ունեցել Հարավային Օսիայում առա-ջին կրակոցներից առնվազն վեց օր առաջ: Մ. Սահակաշվիլիի խոսքերով՝ Ուկրաինա-յի նախագահ Վ. Յուշչենկոն փորձել է իր հրամանագրով կանգնեցնել Սևծովյան նա-վատորմը, սակայն Ռուսաստանն անտեսել է այդ հրամանագիրը: Տվյալ վարկածը հերքվում է ուկրաինական և ռուսական ՋԼՄ-ներում, որոնք վկայակոչում են, որ Յուշ-չենկոյի հրամանագիրն ի հայտ է եկել օգոստոսի 13-ին, այսինքն՝ պատերազմը սկս-վելուց հինգ օր հետո և այն բանից հետո, երբ Ռուսաստանի նախագահը պաշտոնա-պես հայտարարեց ռազմական գործողությունների դադարեցման մասին:

Այլ կարծիքներ

Եվրոպական միության՝ պատերազմի հանգամանքները քննող հանձնաժողովը 2009 թ. սեպտեմբերի 30-ին հրապարակված իր զեկույցում եզրակացնում է, որ պատերազմը սկսել է Վրաստանը, իսկ Ռուսաստանի՝ դրան նախորդած գործողությունները սահմանափակվում էին ամիսներ շարունակվող դրդիչ գործողություններով:

2008 թ. նոյեմբերի 10-ին ամերիկյան «Բիզնես Ուիք» («BusinessWeek») ամսագիրը գրում էր. «Առայժմ ոչ մի անկախ աղբյուր չի հաստատել Սահակաշվիլիի հայտարարությունն այն մասին, որ օգոստոսի 7-ին սկզբում ռուսաստանյան զորքերն են անցել սահմանագիծը, և միայն դրանից հետո է Վրաստանը հարձակում սկսել»:

Հարավային Օսեթիայի կառավարության դիրքորոշումը

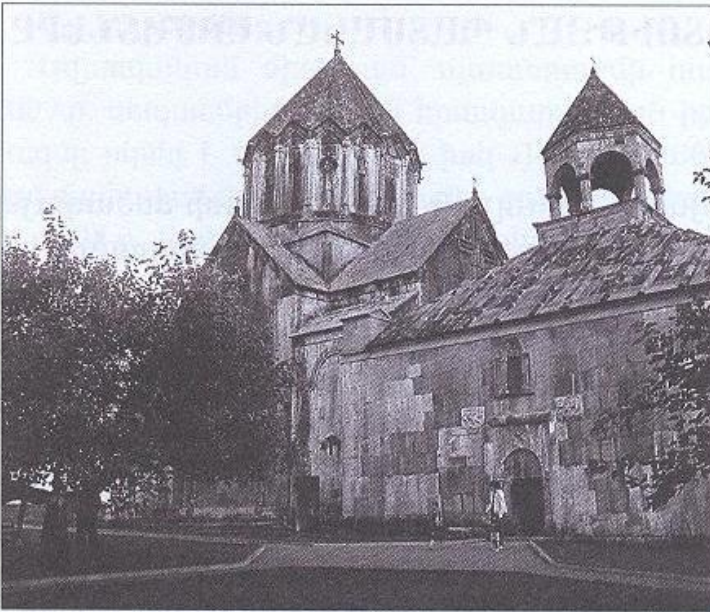
Հարավօսեթական մեկնաբանությամբ՝ պատերազմի պատճառը Վրաստանի՝ օլիմպիական խաղերի նախօրեին կատարած ագրեսիան էր Հարավային Օսեթիայի նկատմամբ: Հարավային Օսեթիայի նախագահ Է. Կոկոյտին հայտարարել է. «Վրացական բիցկրիզի կողային անվանումը՝ «Մաքուր դաշտ», բացահայտում է Վրաստանի ծրագրերի էությունը՝ իրականացնել էթնիկ զտում, «մաքուր դաշտի» վերածել ողջ Հարավային Օսեթիան: Վրաստանի ձեռնարկած լայնածավալ ռազմական ագրեսիայի առաջին իսկ օրերը հսկայական զոհեր պատճառեցին մեր ժողովրդին: Եվ միայն խաղաղությանը հարկադրելուն ուղղված օպերացիան վերջ տվեց անիմաստ ու դաժան պատերազմին...»:

Ռուսաստանի վարկածը

Ռուսաստանի արտգործնախարար Ս. Լավրովը հայտարարեց, որ հակամարտության գոտի ռուսաստանյան զորքեր մտցնելու պատճառները Վրաստանի ագրեսիան էր իրեն ոչ ենթակա տարածքի՝ Հարավային Օսեթիայի նկատմամբ և այդ ագրեսիայի հետևանքները. հումանիտար աղետը, տարածաշրջանից 20 հազար փախստականների դուրս գալը, ռուսաստանյան խաղաղապահների և Հարավային Օսեթիայի բազմաթիվ բնակիչների զոհվելը: Վրացական բանակի գործողությունները խաղաղ բնակչության նկատմամբ Լավրովը որակավորեց որպես ցեղասպանություն: Նա նշեց, որ Հարավային Օսեթիայի բնակչության մեծամասնությունը Ռուսաստանի քաղաքացի է, և որ «ոչ մի երկիր աշխարհում անտարբեր չէր լինի իր քաղաքացիների սպանությանն ու իրենց բնակարաններից վտարմանը»: Լավրովի կարծիքով՝ Ռուսաստանի զինված պատասխանը միանգամայն համարժեք էր Վրաստանի հարձակմանը: Իսկ հակամարտության գոտուց դուրս գտնվող ռազմական ենթակառուցվածքները ռմբակոծվել են, որովհետև դրանք օգտագործվում էին վրացական հարձակմանն օժանդակելու համար:

Այլ կարծիքներ

Հակամարտության պատճառների ուսումնասիրության համար Եվրոպական միության ղեկավարությամբ ստեղծված Անկախ ռազմական փորձագետների հանձնաժողովն իր զեկույցում պարզաբանել է, որ Ռուսաստանի սկզբնական պատասխանը Յիսինվալի վրա վրացական զորքերի հարձակմանը արդարացված էր պաշտպանության նպատակներով, սակայն, հանձնաժողովի կարծիքով, ռուսաստանյան զորքերի հետագա գործողությունները չափազանցված էին:

*Գանձասարի վանքը՝
Աղվանից կաթողիկոսության նստավայրն ու
նոր ժամանակներում ազատագրական պայքարի
կազմակերպական կենտրոնը*

Խամսայի հոգևոր կենտրոնը **Գանձասարի** վանքն էր, որը Աղվանից (Գանձասարի) կաթողիկոսության նստավայրն էր: XIV դարից սկսած Գանձասարի կաթողիկոսական գահը ժառանգաբար գտնվում էր **Հասան-Ջալալյանների** տոհմի կրտսեր ճյուղի ներկայացուցիչների ձեռքում: Այդ տոհմի ականավոր ներկայացուցիչն էր Եսայի Հասան-Ջալալյանը:

Նադիր շահի սպանությունից հետո (1747 թ.) Խամսայի մելիքների վիճակը փոխվում է. պարսից նոր տիրակալները վերացնում են Խամսայի շատ արտոնություններ, և, որ խիստ անցանկալի էր, երկրամասը դարձյալ պետք է ենթարկվեր Գանձակի խանին: Իրավիճակը վատթարանում էր

մելիքական տների միջև սկիզբ առած երկպառակտությունների ու եղբայրասպան կռիվների հետևանքով: Վարանդայի մելիք Հովսեփի դեմ ապստամբեց նրա կրտսեր եղբայր Շահնազարը, որը, սպանելով եղբորը, տիրացավ մելիքական աթոռին: Խամսայի մյուս չորս մելիքները միացյալ ուժերով դուրս եկան ինքնակոչի դեմ: Մելիք Շահնազարը 1752 թ. օգնություն խնդրեց երկրամասի արևելյան սահմանների մոտ ծվարած թուրք սարըջալու ցեղապետ Փանահից և նրան տրամադրեց հինավուրց Շոշ (Շուշի) ամրոցը: Այսպես Արցախի սրտում բնակություն հաստատեց մի օտար թուրքական ցեղ: Փանահը, արագորեն վերակառուցելով Շոշի բերդը, հաստատվեց այնտեղ: Շուտով շահը նրան շնորհեց խանական տիտղոս և հայ մելիքներին պարտադրեց ենթարկվել նրան: Այսպիսով՝ ստեղծվեց Ղարաբաղի խանությունը, որն իսկական չարիք դարձավ երկրամասի հայ բնակչության համար և հանդիսացավ Խամսայի թուլացման հիմնական պատճառներից մեկը:

Արցախի հայկական իշխանությունները գոյատևեցին մինչև նրա միացումը Ռուսաստանին, որը տեղի ունեցավ 1813 թ. Գյուլիստանի պայմանագրով: 1867 թ. ցարական հրովարտակով Անդրկովկասը բաժանվեց 5 նահանգի: Երևանի ու Նախիջևանի գավառները և Օրդուբադի մարզը միավորվեցին Երևանի նահանգի մեջ, իսկ Ղարաբաղն ու Ջանգեզուրը Գանձակի և այլ հարակից շրջանների հետ միասին կազմեցին Ելիզավետպոլի նահանգը, որտեղ Ղարաբաղի լեռնային հատվածում առանձնացվեց Շուշիի գավառը:

2. ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆՈՐԱԳՈՒՅՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

Ռուսական կայսրության փլուզումից հետո՝ 1918 թ. մայիսին, Անդրկովկասում ստեղծված երեք անկախ պետությունների՝ Վրաստանի, Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև սահմանային վեճեր բռնկվեցին: Ղարաբաղի բնակչությունն իրեն հայտարարեց Հայաստանի Հանրապետության բաղկացուցիչ մաս: Ադրբեջանը փորձեց զենքի ուժով Ղարաբաղը ենթարկել իրեն: Ադրբեջանին պաշտպանում էին Թուրքի-

ան և Անգլիան, որոնք այդ ժամանակ Անդրկովկասում գործեր ունեին: Սակայն դարաբաղցիներին ծնկի բերել չհաջողվեց: Հակամարտությունը հայտնվեց միջազգային հարաբերությունների ոլորտում և դարձավ Ազգերի լիգայի քննարկման նյութ: Ազգերի լիգան Լեռնային Ղարաբաղը հայտարարեց «վիճելի տարածք», որի հարցը պետք է լուծեր հատուկ ստեղծվելիք հանձնաժողովը:

Ադրբեջանի խորհրդայնացումը և Արցախի հիմնախնդիրները: 1920 թ. ապրիլին 11-րդ Կարմիր բանակի օգնությամբ Ադրբեջանում հաստատվում է խորհրդային իշխանություն, և Լեռնային Ղարաբաղի խնդրով սկսում են զբաղվել Խորհրդային Ռուսաստանի ու բուլղարիկյան կուսակցության ղեկավարությունը: Դրա արդյունքում Լեռնային Ղարաբաղը հանձնվում է Խորհրդային Ադրբեջանին, որի կազմում էլ 1923 թ. հայաբնակ տարածքի մի մասում ստեղծվում է **Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը (ԼՂԻՄ):**

Լեռնային Ղարաբաղը Ադրբեջանին հանձնելու որոշումը սովորաբար կապվում է Ի. Ստալինի անվան հետ: Պետք է նկատի ունենալ, սակայն, որ դա շարունակությունն է քեմալական Թուրքիայի նկատմամբ Խորհրդային Ռուսաստանի այն քաղաքականության, որի արդյունքում, հանուն Անդրկովկասում Թուրքիային դաշնակից ունենալու, նրան զիջեց նախկինում Ռուսական կայսրության կազմում գտնվող Կարսի, Սարիղամիշի, Կադվանի, Իգդիրի շրջանները, իսկ Նախիջևանը հանձնեց Ադրբեջանին: Խորհրդային ղեկավարության մեջ կային նաև հակառակ տեսակետի կողմնակիցներ (այդ թվում՝ Խորհրդային Ռուսաստանի արտաքին գործերի ժողովրդական կոմիսար Գ. Չիչերինը), որոնք գտնում էին, որ Անդրկովկասի պետական սահմանազատումը պետք է կատարվի ոչ թե «քաղաքական նպատակահարմարության», այլ պետական սահմանների և ազգությունների բնակության աշխարհագրական սահմանների համապատասխանության սկզբունքով: Ակնհայտ է, որ այդ սկզբունքի կիրառման դեպքում Լեռնային Ղարաբաղն իր տեղաբնիկ հայ բնակչությամբ միացված կլիներ Խորհրդային Հայաստանին:

Խորհրդային իշխանության 70 տարիների ընթացքում հակամարտության ակնհայտ սրում տեղի չունեցավ. այն գտնվում էր սառեցված վիճակում: Դա չի նշանակում, իհարկե, թե գտնված էր հակամարտության լուծման ճշմարիտ ուղին: Հակամարտության պատճառները շարունակում էին գոյություն ունենալ: Հակամարտության ազգային, սոցիալ-տնտեսական, մշակութային, վարչաքաղաքական և այլ բաղադրիչները խտացված կերպով արտահայտվում էին մեկ ընդհանուր ոլորտում: Դա ուղղաձիգ պետական կառավարման ամբողջատիրական ձևն էր, որն Ադրբեջանի գլխավոր, այսպես կոչված, «տիտղոսային» ազգի կողմից օգտագործվում էր ինքնահաստատման և փոքրամասնություն կազմող տեղաբնիկ ազգերին, այդ թվում և հայերին ճնշելու, բնակչության մեջ նրանց տեսակարար կշիռն իջեցնելու համար: Այդ քաղաքականությունը տալիս էր իր արդյունքը: Հայերին վերաբերող տվյալները հետևյալ պատկերն ունեին:

Լեռնային Ղարաբաղի այն հատվածում, որը տրամադրվեց նորաստեղծ ինքնավար մարզին, 1923 թ. տվյալներով բնակվում էր 158 հազ. մարդ, որի 94.4%-ը հայեր էին: Նշենք, որ մինչ այդ եղած վարչատարածքային բաժանումով Լեռնային Ղարաբաղի մեջ են եղել նաև ինքնավար մարզի սահմաններից դուրս թողնված այն տարածքները, որտեղ ավելի ուշ ստեղծվել են Շահումյանի, Քելբաջարի և Լաչինի վարչական շրջանները:

Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը Անդրկովկասի 8 վարչաքաղաքական տարածքային միավորներից (3 միութենական հանրապետություն, 3 ինքնավար հանրապետություն և 2 ինքնավար մարզ) միակն էր, որի բնակչության ընդհանուր

Ժողովրդական երթ՝ կոմկուսին ուղղված պատաստներով. 1988 թ.

թիվը 1923-1979 թթ. ընթացքում չէր աճում, և դա այն դեպքում, երբ Ադրբեջանում ամբողջությամբ վերցրած այդ թիվը եռապատկվել էր, իսկ Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետությունում աճել էր 2.5 անգամ: Կայուն ձևով նվազում էր հայերի և մյուս ազգային փոքրամասնությունների (հատկապես քրդերի, լեզգիների, թալիշների) տեսակարար կշիռը Ադրբեջանի բնակչության ընդհանուր թվում: Խորհրդային Ադրբեջանի իշխանությունների իրականացրած ազգային քաղաքականության

շնորհիվ տեղաբնիկ հայ բնակչության բաժինը մարզի բնակչության ընդհանուր թվում հակամարտության ակտիվ փուլի նախօրյակին նվազել էր մինչև 75%-ը: Դրա հետագա զարգացումը չկանխելու դեպքում Լեռնային Ղարաբաղը կհայտնվեր հայաթափման վտանգի առջև և կկրկներ Նախիջևանի ճակատագիրը, որտեղ ժամանակին մեծամասնություն կազմող հայ բնակչության և ոչ մի ներկայացուցիչ այժմ այնտեղ չի ապրում: Այս հեռանկարն էր, որ Ղարաբաղի հայության մեջ մշտապես բարձր էր պահում օտարի ճնշումից ազատվելու, սեփական կյանքն ինքնուրույնաբար տնօրինելու և հարևան ժողովուրդների հետ իրավահավասարության պայմաններում ապրելու բնական ձգտումը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. **Համառոտ ներկայացրե՞ք արցախյան հակամարտության պատմական արմատները.**
 - միջնադարում,
 - նոր ժամանակներում:
2. **Նախարարական ո՞ր տրոհմն էր իշխում Արցախում: Երբվանի՞ց են սկսել կիրառվել Խաչեն և Ղարաբաղ անունները:**
3. **Ի՞նչ է չեզ հայրնի մեղիքությունների մասին: Թվարկե՞ք Խամսայի մեղիքությունների և մեղիքական տրոհմերի անուններ: Ե՞րբ վարքաբացավ մեղիքությունների վիճակը, ինչի՞ հետ էր դա կապված: Մինչև ե՞րբ գոյապահեցին մեղիքությունները:**
4. **Ե՞րբ արցախյան հակամարտությունը միջազգային հարաբերությունների ոլորտ մտավ: Միջազգային ո՞ր կազմակերպությունն այն քննարկման հարց դարձրեց:**
5. **Ի՞նչ ընթացք ունեցավ արցախյան հակամարտությունը խորհրդային իշխանության փաթիկներին: Ինչպե՞ս էր փորձում լուծել Ղարաբաղի հարցը Ադրբեջանը:**

ԴԱՍ 66. ՂԱՐԱՔԱՂՅԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ԵՎ ԼՂՀ-Ի ՀՈՉԱԿՈՒՄԸ

1. ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՅՄԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՂԱՐԱՔԱՂՅԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

Հայ-ադրբեջանական (ադրբեջանա-ղարաբաղյան) հակամարտության ակտիվ փուլի սկիզբ է համարվում **1988 թ. փետրվարի 20-ը**: Այդ օրը Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի ժողովրդական պատգամավորների մարզային խորհրդի արտահերթ նստաշրջանը որոշում ընդունեց դիմել Հայկական ԽՍՀ և Ադրբեջանական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդներին՝ քննարկելու ԼՂԻՄ-ը Ադրբեջանի կազմից դուրս գալու և Հայաստանին միանալու հարցը: Դա նշանակում է, որ Լեռնային Ղարաբաղի իշխանությունները ձգտում էին հարցը լուծել օրինական կարգով՝ հիմք ընդունելով ԽՍՀՄ Սահմանադրությունը:

Ի պատասխան այդ քաղաքական դիմումի՝ Ադրբեջանի իշխանությունները բռնություններ սկսեցին մարզի սահմաններից դուրս բնակվող հայ բնակչության նկատմամբ: Մարզային խորհրդի որոշումից ընդամենը յոթ օր անց Սումգաիթում սկսվեց հայերի կոտորածը: Ավելի ուշ հայ բնակչության զանգվածային ջարդեր կազմակերպվեցին Կիրովաբադում, Շամխորում, Բաքվում: Այդ իրադարձությունները տեղի էին ունենում ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանության լուռ համաձայնությամբ:

Ադրբեջանական իշխանությունների պաշտոնական պատասխանը ձևակերպվեց Գերագույն խորհրդի նախագահության 1988 թ. հունիսի 13-ի որոշումով, որով մերժվում էր ԼՂԻՄ մարզային խորհրդի դիմումը: Մինչ այդ նույն թվականի մարտի 23-ին մերժողական որոշում էր ընդունել ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահությունը:

Ադրբեջանական կողմի պաշտոնական մերժումից երկու օր անց՝ հունիսի 15-ին, Հայաստանի Գերագույն խորհրդի նախագահությունը որոշում է ազգերի ազատ ինքնորոշման իրավունքի մասին ԽՍՀՄ Սահմանադրության 70-րդ հոդվածի հիման վրա համաձայնություն տալ ԼՂԻՄ-ը Հայկական ԽՍՀ-ի հետ միավորվելուն:

Այդ որոշումներին հաջորդեցին իրադարձություններ, որոնք հակամարտության զարգացման նոր փուլ նշանավորեցին: 1988 թ. սեպտեմբերի 21-ին միութենական իշխանությունը ԼՂԻՄ-ում հայտարարեց արտակարգ իրավիճակ և զորք մտցրեց Ստեփանակերտ: Դեկտեմբերի 1-ին Հայաստանում ձերբակալվեցին «Ղարաբաղ» կոմիտեի՝ համաժողովրդական շարժումը ղեկավարելու համար ստեղծված կազմակերպության անդամները: Հաջորդ տարվա հունվարին ստեղծվեց ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի Հատուկ կոմիտե՝ ԼՂԻՄ տարածքում պետական վերահսկողության լայն իրավունքներով: Բաքվում նոր թափ առան հանրահավաքներն ու ցույցերը, սկսվեց Հայաստան և Լեռնային Ղարաբաղ եկող երկաթուղու և գազամուղի շրջափակումը: Ակնհայտ էր դառնում ինքնավար մարզի հայ բնակչությանը սպառնացող վտանգի ահագնացումը:

1989 թ. նոյեմբերի 28-ին ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի՝ Լեռնային Ղարաբաղում իրադրության նորմալացմանն ուղղված որոշմամբ ԼՂԻՄ Հատուկ կոմիտեի գործունեությունը դադարեցվեց: Մարզը ղեկավարելու համար ստեղծվեց հանրապետական կազմկոմիտե: Նախատեսված էր նաև վերականգնել ԼՂԻՄ-ի ժողովրդական

պատգամավորների խորհրդի և նրա գործադիր կոմիտեի գործունեությունը: Սակայն վերջին պահանջն այդպես էլ չկատարվեց Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից: Կազմկոմիտեի հիմնական նպատակը մարզի ժողովրդագրական իրավիճակը հոգուտ ադրբեջանցիների փոխելն էր:

Ելնելով դեպքերի նման ընթացքից՝ **1989 թ. դեկտեմբերի 1-ին** Հայաստանի Գերագույն խորհրդի և մինչ այդ ստեղծված Արցախի Ազգային խորհրդի համատեղ նիստը որոշում ընդունեց **Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման մասին**: 1990 թ. հունվարի 10-ին ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահությունը չեղյալ հայտարարեց Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման մասին որոշումը: Իսկ Լեռնային Ղարաբաղում իրավիճակը գնալով սրվում էր: Ադրբեջանի իշխանությունները Լեռնային Ղարաբաղի դեմ լայնածավալ ռազմական գործողություններ սկսեցին: Արցախի հայությունը զենքին զենքով պատասխանեց: Ղարաբաղի պայքարը կազմակերպված ինքնապաշտպանության բնույթ ստացավ:

2. ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՓԼՈՒՋՈՒՄԸ ԵՎ ՂԱՐԱՔԱՂԻ ԱՆԿԱՅԻՆՈՒԹՅԱՆ ՀՈՉԱԿՈՒՄԸ

Այդպիսին էր իրավիճակը, երբ սկսվեց Խորհրդային Միության փլուզումը: 1991 թ. օգոստոսի 30-ին Ադրբեջանը հռչակեց իր անկախության վերականգնումը և դուրս եկավ ԽՍՀՄ կազմից: **1991 թ. սեպտեմբերի 2-ին** Լեռնային Ղարաբաղի մարզային և Շահումյանի շրջանային խորհուրդների համատեղ նստաշրջանը, հենվելով ԽՍՀՄ օրենսդրության վրա, հռչակեց **Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության** ծնունդը:

1990 թ. ապրիլի 3-ին ընդունվել էր «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի որոշման կարգի մասին» օրենքը: Այդ օրենքով կարգավորվում էր ԽՍՀՄ Սահմանադրության 70-րդ հոդվածով նախատեսված միութենական հանրապետության՝ ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալու իրավունքի իրագործումը: Օրենքը նախատեսում էր դուրս գալու հարցը լուծել հանրաքվեի միջոցով, ավելին՝ ինքնավար հանրապետություններում, ինքնավար մարզերում և ինքնավար օկրուգներում հանրաքվե պետք է անցկացվեր միութենական հանրապետությունից անկախ: Ադրբեջանը հռչակեց իր անկախությունն առանց հանրաքվեի: Նորաստեղծ **ԼՂՀ-ն իր պետական անկախությունը և ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալը հռչակեց 1991 թ. դեկտեմբերի 10-ին անցկացված հանրաքվեի** հիման վրա:

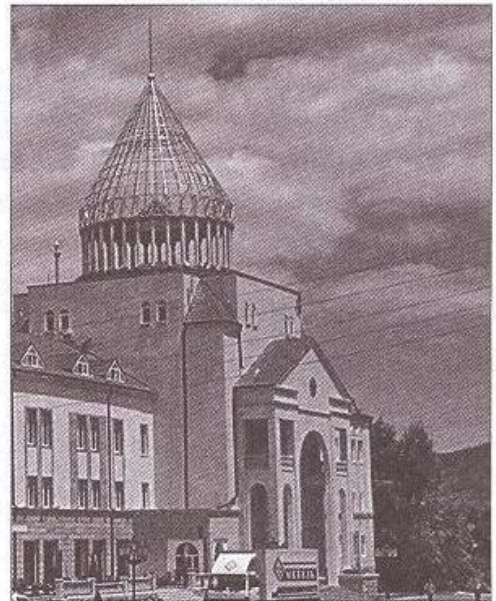
Անկախացած Լեռնային Ղարաբաղի զինված ջոկատները, միավորվելով Արցախի պաշտպանական բանակի մեջ, կարողացան հակահարված տալ ադրբեջանական բանակին, դուրս մղել նրան նախկին ԼՂԻՄ սահմաններից, ազատագրել պատմականորեն Ղարաբաղին պատկանող զգալի տարածքներ և ամրանալ իրենց համար առավել անվտանգ բնագծերում: Հատկապես կարևոր նշանակություն ունեցավ **1992 թ. մայիսի 9-ին** հայոց հինավուրց քաղաք **Շուշիի ազատագրումը**: Դրան հաջորդած ռազմական հաղթանակների շնորհիվ Լաչինի հատվածում բացվեց Ղարաբաղը մայր Հայաստանին կապող միջանցք, հայկական բանակը զբաղեցրեց նաև մարզից դեպի արևմուտք (մինչև Հայաստանի սահմանը) և հարավ (մինչև Իրանի սահմանը) ընկած տարածքները: Դրա շնորհիվ զգալիորեն կրճատվեց ռազմաճակատի գիծը, մեծացավ ինքնորոշված Արցախի տարածքը պաշտպանելու հնարավորությունը, նրա շուրջը ձևավորվեց ներկայիս անվտանգության գոտին:

3. ՂԱՐԱՔԱՂՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ԱՐԴԻ ՎԻՃԱԿԸ

Մինչև Խորհրդային Միության փլուզումը (պաշտոնապես հռչակվեց 1991 թ. դեկտեմբերի 25-ին, երբ հրաժարական տվեց ԽՍՀՄ առաջին և վերջին նախագահ Մ. Գորբաչովը) Ղարաբաղի հարցը միևնույն պետության ներքին խնդիրն էր. ինքնավար մարզի կարգավիճակ ունեցող սուբյեկտը (ԼՂԻՄ) ձգտում էր սահմանադրական ճանապարհով, մնալով նույն պետության (ԽՍՀՄ) կազմում, դուրս գալ մեկ միութենական հանրապետության (Ադրբեջանական ԽՍՀ) կազմից և միավորվել մի այլ միութենական հանրապետության (Հայկական ԽՍՀ) հետ: Սակայն ԽՍՀՄ փլուզումով և Ադրբեջանի ու Հայաստանի անկախացումով հակամարտությունն ազգային-ազատագրական շարժման հատկանիշների հետ միասին միջազգային հանրության ընկալումով ձեռք բերեց նոր՝ միջպետական հակամարտության հատկանիշ: Ընդ որում՝ անտեսվեց այն հատկանիշը, որ Լեռնային Ղարաբաղը երբեք անկախ Ադրբեջանի կազմում չի եղել, և նրա անկախության հռչակումն իրավական առումով լիովին հիմնավորված էր: Հիմնախնդիրը միջազգայնացվեց, և նրա կարգավորման հարցով սկսեց զբաղվել այդ նպատակով միջազգային հատուկ մարմին՝ Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության (ԵԱՀԿ) Մինսկի խումբը:

ԵԱՀԿ-ի միջնորդությամբ և Ռուսաստանի հատուկ ջանքերի շնորհիվ հակամարտության կողմերը **1994 թ. մայիսի 12-ից** դադարեցրին ռազմական գործողությունները և **գինադադար** հաստատեցին: Ձինադադարը ստորագրեցին Ադրբեջանական Հանրապետությունը, Հայաստանի Հանրապետությունը և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը:

Հրադադարից հետո անցած ավելի քան մեկուկես տասնամյակում ԵԱՀԿ աջակցությամբ շարունակվում են հակամարտության կարգավորման շուրջ տարվող երկկողմ ու բազմակողմ բանակցությունները: Սակայն դրանք առայժմ որևէ շոշափելի արդյունք չեն տվել: Հակամարտության կողմերից յուրաքանչյուրը շարունակում է առաջ քաշել իր դիրքորոշումը:

ԼՂՀ Ազգային ժողովի շենքը

4. ՀԻՄՆԱԽՆԴՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐՆ ՈՒ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Ղարաբաղյան հակամարտությունն իր սկզբնական շրջանում, ինչպես հայտնի է, զարգանում էր որպես ներպետական հակամարտություն Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի և նրա մասը կազմող ԼՂԻՄ-ի միջև: Այն վերածվեց միջպետական հակամարտության խորհրդային միութենական պետության լուծարումից հետո. հակամարտող կողմերը՝ Ադրբեջանական Հանրապետությունը և Լեռնային Ղարաբաղի շահերը ներկայացնող Հայաստանի Հանրապետությունը, սկսեցին հանդես գալ որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտ: Դա նշանակում է, որ արմատապես փոխվեցին հակամարտության կարգավորման իրավական հիմքերը: Դրանք մտան միջազգային իրավունքի ոլորտ:

Պապիկն ու Կարիկը.
Արցախի խորհրդանշաններից մեկը

Միջազգային իրավունքն առայժմ չի մշակել այն սկզբունքներն ու կառուցակարգերը, որոնք կարող են միանշանակ և հստակ պատասխանել էթնոտարածքային հակամարտություններին վերաբերող հարցերին:

Արցախյան հիմնախնդրի շուրջ միջազգային կազմակերպությունների մասնակցությամբ ավելի քան մեկուկես տասնամյակ տևող բանակցություններն առայժմ փոխհամաձայնության չեն հանգեցրել: Միակ սկզբունքային փոխհամաձայնությունն այն է, որ **զինադադարը չպետք է խախտվի**, և հակամարտության քաղաքական կարգավորման ուղիների որոնումն ու դրա շուրջը տարվող **խաղաղ բանակցությունները պետք է շարունակվեն**:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. **Ներկայացրե՛ք ադրբեջանա-դարաբաղյան հակամարտության ակտիվ փուլը: Ո՞ր իրադարձությամբ սկսվեց այն: Ի՞նչ եղանակով էր փորձում հարցը լուծել Լեռնային Ղարաբաղը, և ինչպե՞ս Ադրբեջանի իշխանությունները: Ինչպիսի՞նք էր կենտրոնական իշխանության դիրքորոշումը:**
2. **Կազմե՛ք արցախյան հակամարտության ակտիվ փուլի իրադարձությունների ժամանակագրական աղյուսակը:**
3. **Ո՞ր հարցի շուրջ են առայժմ համաձայնության եկել հակամարտության կողմերը:**

Բանավեճ-քննարկում: Դասանյութի և լրացուցիչ այլ աղբյուրների հիման վրա կազմակերպե՛ք բանավեճ-քննարկում: Ենթադրյալ Բարձր արյանը «լուծել» ադրբեջանա-դարաբաղյան հակամարտության կողմերի պաշտպանած սկզբունքներն ու հիմնավորումները: Բանավեճի «փորձագետները» ներկայացնում են կողմերի տեսակետները: Բարձր արյանը ներկայացնող խումբը գնահատում է փորձագիտական խմբերի՝ հիմնախնդիրը ներկայացնելու կարողությունն ու բանավեճին օգտակար և բարեկիրթ մասնակցությունը:

Ադրբեջանի դիրքորոշումը ներկայացնող դրույթներ

1. Հակամարտության հիմքում ոչ թե Ղարաբաղի ինքնորոշման, այլ տարածքային հարցն է, որ ծագել է Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև: Հայաստանն իրականացրել է ագրեսիա Ադրբեջանի նկատմամբ, հետևապես հարցը պետք է լուծվի գրավյալ շրջանները Ադրբեջանին վերադարձնելու միջոցով:

2. Հարցը խաղաղ ճանապարհով կարող է լուծվել ՄԱԿ-ի կողմից ընդունված պետությունների տարածքային ամբողջականության և սահմանների անձեռնմխելիության սկզբունքի հիման վրա միայն:

3. Եթե Ադրբեջանի պահանջները չբավարարվեն, ռազմական գործողությունները կվերսկսեն:

4. Ժամանակն աշխատում է Ադրբեջանի օգտին: Նավթի գործոնի շնորհիվ Ադրբեջանը տնտեսապես ու ռազմական առումով աստիճանաբար կիզոքանա և հակամարտությունից դուրս կգա հաղթանակով:

5. Ուժեղացնելով քարոզչական գործունեությունը՝ ադրբեջանական կողմը կկարողանա հակառակորդին ներկայացնել որպես «ագրեսոր», դա կարտացոլվի միջազգային կազմա-

կերպությունների ընդունած տարբեր փաստաթղթերում, ինչը հայկական կողմին կստիպի զիջումների գնալ:

Հայկական կողմի դիրքորոշումը պարզաբանող դրույթներ

1. Լեռնային Ղարաբաղն ինքնորոշման և Ադրբեջանի կազմից դուրս գալու գործընթացը սկսեց այն ժամանակ գործող ԽՍՀՄ Սահմանադրությանը, այլ պետական օրենքներին և իրավական ակտերին լիովին համապատասխան, այսինքն՝ իրավապատշաճ և խաղաղ եղանակով: Նա չի խախտել նաև միջազգային իրավունքի որևէ սկզբունք: Բացի այդ, երբ սկսվեց հակամարտության ակտիվ փուլը, ԼՂՀ-ի սահմաններից դուրս հայկական վերահսկողության տակ գտնվող տարածքներ չկային: Դրանք հայկական վերահսկողության տակ հայտնվեցին այն բանից հետո, երբ համաձայնություն ձեռք չբերվեց Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի՝ որպես ԽՍՀՄ քաղաքական տարածքային սուբյեկտի կարգավիճակի շուրջ: Ադրբեջանն ընդունեց օրենք ԼՂՀ-ի լուծարման մասին և պատերազմական գործողություններ սկսեց մարզը և հարակից շրջանները հայաթափելու նպատակով: Այդ իսկ պատճառով հակամարտության լուծումը Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի սահմանման մեջ է, իսկ ԼՂՀ սահմաններից դուրս վերոհիշյալ տարածքների վերահսկողությունն ապահովում է Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության անվտանգությունը:

2. Տարածքային ամբողջականության սկզբունքը որևէ գերակայություն չունի ՄԱԿ-ի ընդունած մեկ ուրիշ կարևոր՝ ժողովուրդների ազատ ինքնորոշման սկզբունքի նկատմամբ: Տվյալ դեպքում սկզբունքային նշանակություն ունեցող ևս մի կարևոր հանգամանք կա: Ադրբեջանը 1991 թ. ընդունած պետական անկախության մասին հռչակագրում ամրագրել է, որ ինքը 1918-1920 թթ. գոյություն ունեցած Ադրբեջանի Դեմոկրատական Հանրապետության, ոչ թե Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի իրավահաջորդն է: Լեռնային Ղարաբաղը ոչ 1918-1920 թթ. ԱԴՀ, ոչ էլ 1991 թ. անկախություն հռչակած Ադրբեջանական Հանրապետության կազմում չի եղել: Հետևաբար, տարածքային ամբողջականության սկզբունքի խախտում տեղի չի ունեցել, և Ադրբեջանի նկատմամբ միջազգային իրավունքի այդ սկզբունքը տվյալ դեպքում կիրառելի չէ:

3. Հակամարտության վերջնական կարգավորումը հնարավոր է միայն խաղաղ ճանապարհով՝ փոխզիջումների հիման վրա:

4. Ադրբեջանա-ղարաբաղյան հակամարտության վերջնական կարգավորումը և տարածաշրջանում տևական խաղաղությունը պետք է հենվեն հետևյալ սկզբունքների վրա.

- Ադրբեջանին Լեռնային Ղարաբաղի ենթակայության անհնարինություն
- Լեռնային Ղարաբաղի անկլավային գոյության անհնարինություն (ՀՀ հետ ընդհանուր ցամաքային սահմանի առկայություն)
- պատերազմի չվերսկսման և հարևանների հետ ազատ ու իրավահավասար գոյակցության միջազգային հատուկ երաշխիքների ապահովում:

5. Հակամարտության ցանկացած լուծում կարող է վերջնական համարվել, եթե ստանա Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հավանությունը:

ԴԱՍ 67-68. ՔԱՂԱՔԱԿԻՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱԺՆԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ 1. ԻՐԱՎՈՒՆՔ. ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ, ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

ԴԱՍ 1. ԻՐԱՎՈՒՆՔ. ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ	3
ԴԱՍ 2. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՆՈՐՄԵՐ	7
ԴԱՍ 3. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ԴՐԱ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԱՅԻՆ ՏԱՐԻԵՐԸ	11
ԴԱՍ 4. ՀԱՅ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ	15
ԴԱՍ 5. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ	19
ԴԱՍ 6. ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏ	23
ԴԱՍ 7. ՕՐԵՆՔՆԵՐԻ ԸՆԴՈՒՆՄԱՆ ԵՎ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ	27
ԴԱՍ 8. ԻՐԱՎԱՆԻՏՈՒՄ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ	31
ԴԱՍ 9. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ	35

ԳԼՈՒԽ 2. ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ԴԱՍ 10. ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ	39
ԴԱՍ 11. ԱՌԱՋԻՆ ԱՏՅԱՆԻ ԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐ	44
ԴԱՍ 12. ՎԵՐԱՔՆՆԻՉ ԵՎ ՎՃՈՒՐԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐԸ	48
ԴԱՍ 13. ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ	52
ԴԱՍ 14. ՔՐԵԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ (ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ)	56
ԴԱՍ 15. ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ	61
ԴԱՍ 16. ՎԵՃԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ	65

ԴԱՍ 17. ԿՐԿՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ 3. ԴԱՏԱՎՈՐՆԵՐԸ, ՓԱՏԱԲԱՆՆԵՐԸ, ԴԱՏԱԽԱՉՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԴԱՍ 18. ԴԱՏԱՎՈՐՆԵՐԸ	69
ԴԱՍ 19. ՓԱՏԱԲԱՆ ԵՎ ՓԱՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆ	73
ԴԱՍ 20. ԴԱՏԱԽԱՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	77

ԳԼՈՒԽ 4. ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԴԱՍ 21. ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՃՅՈՒՂ	81
ԴԱՍ 22. ԳՈՐԾԱՐՔՆԵՐ	86
ԴԱՍ 23. ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	91
ԴԱՍ 24. ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ	96
ԴԱՍ 25. ՎՆԱՍ ՊԱՏՃԱՌԵԼՈՒ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ԾԱԳԱԾ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	101
ԴԱՍ 26. ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ	106

ԳԼՈՒԽ 5. ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԴԱՍ 27. ԱՍՈՒՄՆՈՒԹՅՈՒՆ	111
ԴԱՍ 28. ԸՆՏԱՆԻՔԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	116

ԳԼՈՒԽ 6. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԴԱՍ 29. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ, ԿՈՂՄԵՐԸ	121
ԴԱՍ 30. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ	125
ԴԱՍ 31. ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԸ	129

ԳԼՈՒԽ 7. ՍԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

ԴԱՍ 32. ՍԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԸ	133
ԴԱՍ 33. ՍԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ	137

ԴԱՍ 34. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐ ԲԱԺՆԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ 8. ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

ԴԱՍ 35-36. ՔԱՂԱՔԱԳԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԳԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ	141
---	-----

ԳԼՈՒԽ 9. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

ԴԱՍ 37. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ	146
ԴԱՍ 38. ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	149
ԴԱՍ 39. ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՅՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ ԵՎ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ	153
ԴԱՍ 40. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԵՎ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԻ ՁԵՎԵՐԸ	157
ԴԱՍ 41. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ	161
ԴԱՍ 42. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԸ	165
ԴԱՍ 43. ՊԵՏԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԱՐՉԱՁԵՎԸ (ՈՇԺԻՄԸ)	169
ԴԱՍ 44. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ	173
ԴԱՍ 45. ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱՅՄԱՆ ԵՎ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ	177
ԴԱՍ 46. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՕՐԵՆՔ	181

ԳԼՈՒԽ 10. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԴԱՍ 47. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ	185
ԴԱՍ 48. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ	189
ԴԱՍ 49. ԱՐԴԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀՈՍԱՆՔՆԵՐ. ԱԶԱՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	193
ԴԱՍ 50. ԱՐԴԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀՈՍԱՆՔՆԵՐ. ՍՈՑԻԱԼ-ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	197

ԴԱՍ 51. ԿՐԿՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ 11. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

ԴԱՍ 52. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ	201
ԴԱՍ 53. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ	205
ԴԱՍ 54. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՂՅՈՒՐՆԵՐԸ ԵՎ ՄԿԶՐՈՒՆՔՆԵՐԸ	209
ԴԱՍ 55. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՌՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ	213
ԴԱՍ 56. ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՀԵՐ	217
ԴԱՍ 57. ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ	221
ԴԱՍ 58. ԱՇԽԱՐԱՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ	225
ԴԱՍ 59. ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ	229

ԳԼՈՒԽ 12. ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԴԱՍ 60-61. ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹ	233
ԴԱՍ 62. ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ	240
ԴԱՍ 63-64. ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ՀԱԿԱՍՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ: ՀԱՐԱՎԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՀԱԿԱՍՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	245
ԴԱՍ 65. ԱՐՅԱՆՅԱՆ ՀԱԿԱՍՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՐՄԱՏՆԵՐԸ	253
ԴԱՍ 66. ՂԱՐԱՔԱՂՅԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ԵՎ ԼՂՀ-Ի ՀՈՉԱԿՈՒՄԸ	257

ԴԱՍ 67-68 ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԲԱԺՆԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ

**ԳԱԳԻԿ ՂԱԶԻՆՅԱՆ, ԱՐԹՈՒՐ ՎԱՂԱՐՇՅԱՆ,
ԱՌԱՔԵԼ ԳՅՈՒԼԲՈՒԴԱՂՅԱՆ**

ՀԱՄԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

11-րդ դասարան

**ԴԱՍԱԳԻՐՔ ՀԱՆՐԱԿՐԹԱԿԱՆ ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑԻ
ԲՈԼՈՐ ՀՈՍՔԵՐԻ ՀԱՄԱՐ**

**Մասնագիտական խմբագիր՝
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Գ. Ղազինյան**

Խմբագիր՝	Ա. Ոսկանյան
Սրբագրիչ՝	Ա. Պապյան
Շարվածքը՝	Ռ. Վաղարշյանի
Չևավորումը՝	Ն. Հայրապետյանի
Շապիկը՝	Ս. Դավիդյանի

Պատվեր՝ 925: Տպաքանակ՝ 42556:
Թուղթը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 70x100/16: 16.5 տպ. մամուլ:
Տառատեսակը՝ DallakTimeNew:

Տպագրված է «Տիգրան Մեծ» հրատարակչություն ՓԲԸ տպարանում

